

SADRŽAJ

Knjiga Mediterana 2010.		
TOMISLAV RAUKAR	Jadransko srednjovjekovlje i Mediteran.	1
Poezija		
BORBEN VLADOVIĆ	Brodica na kopnu.	8
MIROSLAV S. MAĐER	Kasni ciklus.	20
NEDJELJKO KAVEDELJIĆ	Ispovijed kod bunara.	30
PET PJESNIKINJA IZ BOSNE I HERCEGOVINE		
	Adisa Bašić, Sonja Jurić, Kristina Mrđa, Tanja Stupar-Trifunović, Šejla Šehabović (Izbor pjesama: Ferida Duraković)	37
Prijevod		
JAMES TATE	Jastrebove uspomene (preveo M. Đurđević)	51
Proza		
JERKO LJUBETIĆ	Vakuum – fabula.	67
MILAN OSMAK	Prstaci putuju u Trst.	82
Studije, rasprave, eseji		
JOSIP LISAC	Dalibor Brozović i hrvatski književni povjesničari	99
KREŠIMIR KUŽIĆ	Njemački putopisni stihovi o Jadranskom moru ..	107
LJERKA SCHIFFLER	Fiziognomika grada (I.)	129
Prikazi, recenzije, osvrti		
KRISTINA GRGIĆ	Prisjećanje na zaboravljene autore i autorice	144
STJEPAN KRASIĆ	Svein Mønnesland, Dalmacija očima stranaca / <i>Dalmatia through Foreign Eyes</i>	148
DUŠKO KEČKEMET	Zdravka Jelaska Marijan: <i>Grad i ljudi: Split 1918.-1941.</i>	156
* * *	Kronika Književnog kruga Split	158

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ

Izdavač: Književni krug Split – Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split – p. p. 567 –
Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 – Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr – E-mail: knjizevni-krug-
split@st.t-com.hr – Odgovorni urednik: Petar Opačić – Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11
sati – Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost
u drugoj valuti – Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV –
Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 – Devizni račun kod HVB Splitske banke d.d. Split
HR2223300031100108802 – Rukopisi se ne vraćaju – Dizajn: Neven Segvić (1953) – Redizajn: Boris Ljubičić
(1993) – Računalni slog: Književni krug Split – Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split
Sukladno Zakonu o medijima (Narodne novine 59/04.) izjavljujemo da su tijekom 2010 . godine tiskana 4
trobroja časopisa *Mogućnosti* (1-3, 4-6, 7-9 i 10-12) svaki u nakladi od 700 primjeraka.

JADRANSKO SREDNJOVJEKOVLJE I MEDITERAN*

Tomislav Raukar

1. Mediteran je slojevit i pojavama bogat pojam, koliko slijedom civilizacijskih epoha kojima smo do danas baštinici, toliko i svojom geomorfološkom raznolikošću. Fernand Braudel, zaljubljenik u Sredozemlje, još je sredinom prošloga stoljeća slikovito isticao da Mediteran nije more, nego da ga čine »tekuće ravnice«, omeđene otocima i poluotocima, obalama i zaljevima. Jadran, što ga nazivamo morem, jedan je od njegovih najljepših zaljeva, svakako na Sredozemlju jedinstvena oblika. Izdužen, približenih obala koje se s jedne točke u njegovoj sredini mogu istodobno vidjeti na udaljenim obzorima, bio je predodređen da bude prostorom društvenih i stvaralačkih dodira. Razlike, pak, u prirodnim značajkama njegovih obala – zapadna uglavnom plitka, plovidbeno nepogodna, istočna ispunjena arhipelazima, kanalima, uvalama i sidrištima – odredile su smjerove plovidbenih veza unutar jadranskoga zaljeva, ali i smjerove političkih zbivanja duž njega.

Stoga će, primjerice, Veneciji stoljećima biti posve dovoljno vladati istočnojadranskim, prije svega dalmatinskim, gradovima i njihovim otočjem, pored toga i izlazom iz Jadrana, otokom Krkom, da bi mogla Jadran ponosno nazivati svojim Kuldom, dakle upravo Zaljevom, i tako konvojima galija sigurno održavati trgovačke veze između Istoka i Zapada. Dakako, istočnojadranski putovi prema Istoku nisu nužno morali imati samo političke ili ekonomske značajke. Istim su putom išli i križari u Prvom i Četvrtom križarskom ratu ili, pak, u kasnom srednjem vijeku i jedrenjaci s hodočasnici kojima ciljem bijaše Kristov grob u Jeruzalemu.

No premda su se, dakle, neke ključne pojave mediteranske povijesti u srednjem vijeku prvenstveno zbivale duž istočne obale Jadrana, nikako se ne bi moglo reći da su veze između jadranskih obala u tim istim stoljećima bile manje važne. Dapače, upravo su te komunikacije, od jedne prema drugoj obali, bile onom značajkom jadranskoga srednjovjekovlja koja će ovdje biti u središtu razmatranja – društvene integrativnosti njegova

---

* Predavanje na otvorenju Knjige Mediterana, Zavod HAZU u Splitu, 26. rujna 2010.

prostora. Istodobno, trajni dodiri između jadranskih društava i njihovih ljudi, u iznimno bogatom spektru pojavâ, bili su osnovicom uključenosti jadranskoga Zaljeva i njegovih kontinentalnih zaleđa, od Apeninskog do Balkanskog poluotoka, u širi, zajednički pojam Mediterana. Prema tome, uloga društvenih komunikacija na jadranskom prostoru u srednjem vijeku i njegov odnos prema širem pojmu Mediterana sadržajni je okvir što ga ovo izlaganje želi ocrtati barem u najsžažetijem obliku.

2. A u raskošnom rasponu epochâ, od antičkoga svijeta do srednjovjekovnih stoljeća, razvojnim uporištem Mediterana bio je grad, zajednica ljudi. Njegov razvoj i društveno oblikovanje ključna je pojava mediteranske civilizacije. U dugom razdoblju srednjega vijeka pred svakom je gradskom zajednicom bilo temeljno pitanje: kako oblikovati takvo društveno, prije svega upravno ustrojstvo koje će pripadnicima zajednice omogućiti sigurnost svakodnevnog života, odnosno: kako graditi odnose s okolnim društvima? Dakako, takvo je pitanje bilo pred svim europskim gradovima u srednjem vijeku, ma gdje se oni nalazili, na europskom Zapadu ili na Sjeveru, ali je na obalama Mediterana ono preraslo u važnu pojavu – razvoj gradskih komunâ.

Dosljedno tome, grad je u tijeku gotovo dva tisućljeća, od antike do srednjega vijeka, davao život i istočnom Jadranu. Antička Issa, Pharos ili Salona bijahu na početku tog urbanog niza, dalmatinski gradovi od Osora i Krka do Dubrovnika i Kotora obilježili su doba srednjovjekovnog rascvata, okrunjeno stvaranjem komunâ. Pri tome je grad na istočnom Jadranu posve prirodno iskazivao srodne značajke s razvojem drugih mediteranskih gradova, prije svega s komunama na sjevernom i središnjem dijelu Apeninskog poluotoka, ali i vlastite posebnosti.

Većina je dalmatinskih gradova imala čvrsto korijenje u kasnoj antici, ali su neki od njih tek morali stvarati vlastitu društvenu osnovicu. No dok razvoj skupine gradova s prostornim, urbanim kontinuitetom od kasne antike prema ranom srednjem vijeku lako pratimo, najljepše na primjeru Zadra, dotle je stvaranje ovih drugih – pravi je model te skupine ranosrednjovjekovni Split – bilo zagonetnije i smjelo bi se reći privlačnije, i to ne samo u modernoj historiografiji, upravo do dana današnjega, nego već i u davnoj starini.

Bizantski car Konstantin Porfirogenet opisuje ranosrednjovjekovne dalmatinske gradove u 29. i 30. poglavlju djela *De administrando imperio*, ali samo o Splitu govori na čak tri mjesta, više nego o bilo kojem drugom gradu bizantske Dalmacije. Naravno, nije teško objasniti carevo živo zanimanje upravo za Aspalathos. Nigdje drugdje na jadranskim obalama jezgrom srednjovjekovnoga grada ne bijaše raskošna palača jednoga rimskog cara, oblikovana i kao moćna utvrda. Takvo polazište Aspalathosa nije samo privlačilo pozornost carevih izvjestitelja o zemljama i narodima, nego i samoga cara. No dok je Porfirogenetu Aspalathos bio samo veoma zanimljiv, postankom različit od svih drugih, tri stoljeća nakon cara jedan će Splitsanin, Toma Arhiđakon, opisujući u *Salonitanskoj povijesti* postanak srednjovjekovnoga Splita i njegovu vezu s društvenom i duhovnom baštinom kasnoantičke Salone, iskazati nešto posve drugo – gotovo apsolutnu misaonu odanost prema svome gradu.

3. Upravo se u djelatnosti Tome Arhiđakona iskazuju dvije temeljne pojave jadranskoga srednjovjekovlja: društvena integrativnost jadranskog prostora, s jedne, i dubok osjećaj pripadnosti onoj zajednici koju Toma naziva *domovinom (patria)*, s druge strane. Kako to doznajemo iz same *Salonitanske povijesti*, Toma studira pravo u Bologni, dobro poznaje razvoj talijanskih komuna, pa upravo on, zajedno s još jednim Splićaninom, Mihom Madijevim, i odlazi u Anconu da bi u Split doveo potestata Gargana jer je smatrao da se samo tako, tj. »latinskim načinom uprave« (*regimen Latinorum*), može unaprijediti i osuvremeniti ustrojstvo splitske komune. U isti mah čitavo njegovo djelovanje pokazuje da je splitska *domovina*, što podjednako znači splitska Crkva i splitska Komuna, najviša vrijednost u Tominu misaonom sustavu.

Te se dvije ključne pojave u razvoju jadranskih društava uzajamno prožimaju i oblikuju osjećajne i društvene obzore njihovih pripadnika. Osnovica je tim pojavama davna i duboka. Na samom početku srednjovjekovlja to je dodir i prožimanje etnosâ i njihovih kultura. Na romansku se etničku osnovicu, prije svega u gradovima, dodaje slavenski, hrvatski sloj novoga stanovništva koje se iz kontinentalnog zaleđa spušta prema obali. Ranosrednjovjekovni jezični spomenici pokazuju da Hrvati već tada ulaze u romanske obitelji dalmatinskih gradova i da se u njihovim društvima zbiva romansko-slavenska simbioza, što je pojava od najveće važnosti za razumijevanje integrativnih procesa na Jadranu.

Nakon tih početaka pomaci ljudi tijekom srednjovjekovnih stoljeća postaju sve jači. Migracijska gibanja zahvaćaju čitav jadranski prostor. Mnogo su obimnija od istočne prema zapadnoj obali Jadrana i moćnom gradu na lagunama, Veneciji, nego obrnuto, od zapadne obale prema dalmatinskim gradovima. U slavenskim migracijama prema zapadnoj obali Jadrana, u kojima prevladavaju Hrvati, nova *domovina*, napose u teškim okolnostima turskih ratova, postaje, prema slikovitom, ali prikladnom izričaju talijanskoga povjesničara Sergia Anselmija, *Italia felix*, »sretna Italija«, utočište ugroženih i prostor dostignute sigurnosti. Njihov je broj prema kraju srednjega vijeka bio sve većim, pa su se u gradovima na zapadnoj obali, od Venecije do Apulije, stvarale bratovštine Slavena. U Mlecima je već sredinom XV. stoljeća utemeljena *Scuola di San Giorgio degli Schiavoni*, uporište došljaka iz Dalmacije.

Znatno je broj onih koji su tako prelazili Jadran u svojem imenu zadržavao naziv svojega ishodišta, ime prve *domovine*, iskazujući time istodobno i društvenu integrativnost Jadrana i pojam pripadnosti. Došljaci se svojim djelovanjem uključuju u nova društva na zapadnoj obali Jadrana ili u Veneciji, ali u isti mah neko vrijeme čuvaju, napose u oporukama, uspomene na prvobitni zavičaj i njegove značajke, prevladavajući tako, barem u svojoj svijesti, daljine jadranskih obzora.

I neki došljaci iz Italije u dalmatinskim gradovima zadržavaju ime grada iz kojega su potekli. Jedan od njih, Ivan de Augubio, u drugoj polovici XV. st. u Splitu podiže palaču, a na arhitravu njezina raskošnog portala do danas se nalazi uklesano njegovo ime: BATISTE DE VGVBIO, tj. Ivan iz Gubbija. Naziv ishodišta, umbrijski grad Gubbio, postaje Ivanu u Splitu dijelom njegova obiteljskog imena.

4. Migracije stanovništva između jadranskih obala i prožimanja etnosâ čine osnovicu na koju se dograđuju i jezični odnosi na Jadranu. Na njegovoj istočnoj obali ti su odnosi

važna sastavnica romansko-slavenskih dodira i postupnih prožimanja. Slavenski jezik i slavenska pisma, u prvom redu glagoljica, tek potkraj ranoga srednjeg vijeka izbijaju na površinu sačuvanih spomenika, pa latinski jezik na istočnom Jadranu ima dvostruku ulogu. Latinski je, prije svega, prvi jezik hrvatske pismenosti, primjerice na najstarijim, ranosrednjovjekovnim kamenim spomenicima, a s druge strane, on će kroz čitav srednji vijek biti jezikom hrvatske latinističke književnosti ili pravnih spomenika u dalmatinskim gradovima. Hrvatski se, pak, jezik tek postupno pridružuje latinskom jeziku, ali u snažnom usponu koji u kasnom srednjem vijeku vodi do hrvatskoga pjesništva i Marulićeve *Judite*, odnosno šire, do hrvatske renesansne književnosti.

U takvoj jezičnoj slici ne valja zanemariti talijanski jezik, pri čemu njegovu ulogu moramo isključivo tumačiti u društvenom okružju srednjovjekovnoga vremena, izvan mnogo kasnijih nacionalno-integracijskih senzibiliteta XIX. stoljeća. U tom kontekstu talijanski je jezik u prvom redu jezik poslovnosti. To je opća, mediteranska značajka u koju se poslovne vještine na Jadranu posve prirodno uključuju jer drugačije nije ni moglo biti. Priručnici o načinu trgovanja, na primjer, ili tzv. *pratiche della mercatura*, pomagala trgovcima koja ih prate na njihovim putovanjima čitavim Mediteranom, pišu se isključivo na talijanskom jeziku, pa Dubrovčanin Benedikt Kotruljević za svoje djelo *Della mercatura et del mercante perfetto (O trgovini i o savršenom trgovcu)* posve prirodno ističe da ga je napisao na talijanskom jeziku koji svi trgovci najbolje razumiju.

Ako se, dakle, hrvatski latinizam, s vrhuncem u djelima Marka Marulića, širio čitavim europsko-mediteranskim prostorom i tako postajao dijelom europske kulturne baštine, talijanski je jezik na Jadranu i Mediteranu bio osloncem poslovne integrativnosti, u kojoj su sudionicima bili i trgovci iz dalmatinskih gradova, ali se time, dakako, nipošto ne želi reći da je talijanski jezik bio isključivo ograničen na poslovne upute trgovcima. I među njima je bilo znalaca kojima su bila bliska djela talijanske književnosti, pa zadarski suknar Mihovil u drugoj polovici XIV. stoljeća u svojoj obiteljskoj knjižnici posjeduje, kako je dobro poznato, raskošno opremljeni rukopis Danteove *Božanstvene komedije*. Činjenica je to od najveće važnosti.

5. Procesi su se društvene integracije, dakle, kao temeljna značajka jadranskoga prostora u srednjem vijeku, oslanjali na uzajamnost i prožimanja njegovih etnosâ i jezika, pa je upravo ta pojava jedan od temeljnih prinosa jadranskoga Zaljeva civilizaciji Mediterana. Pojedini, pak, segmenti društvenih komunikacija na Jadranu iznimno su brojni i razvojno složeni, pa preostaje u ovoj prilici neke od njih barem sažeto spomenuti.

Najprije nekoliko riječi o razvoju latinskih pisama. Najljepša latinska minuskula srednjega vijeka, beneventana, nastaje u benediktinskom samostanu u Monte Cassinu i odatle se širi Jadranom. Ostavljajući po strani pitanje: kada je beneventana i odakle, izravno iz Monte Cassina ili iz Apulije, prešla Jadran, istaknimo ono najvažnije: ta se minuskula proširila i u Dalmaciji, pa su u samostanskim skriptorijima na istočnom Jadranu, napose u zadarskom samostanu sv. Krševana, u XI. stoljeću nastajali kodeksi nenadmašive ljepote. Beneventana tako povezuje jadranske obale, oblikuje njihov zajednički umjetnički prostor. Nekoliko stoljeća kasnije nastaje jedna druga minuskula kojoj ne bijaše ciljem ljepota oblika nego brzina pisanja u poslovnoj svakodnevnici, pa su je zbog toga humanisti u XIV.

stoljeću pogrdno nazvali goticom, pismom Gota, dakle barbarskim pismom. No premda je ta kurzivna, užurbana gotica svojim izgledom uistinu bila veoma udaljena od humanističke predodžbe o ljepoti, ipak se upravo ona proširila čitavim europsko-mediteranskim prostorom, postala svakodnevnim pismom crkvenih i svjetovnih institucija, prije svega zato što se tim pismom moglo lako i brzo pisati. Na Jadranu i Mediteranu ta je vrsta gotice postala nezaobilaznim sredstvom društvenih komunikacija.

Razvoj latinskih pisama, prije svega kurzivne gotice, bio je usporedan razvoju sveučilišta. Najstarije, u Bologni, i nešto mlađe u Padovi, posjećivali su i studenti iz dalmatinskih gradova, pa je odlazak na talijanska sveučilišta bio važnim znakom društvene integrativnosti na jadranskom području. Uspon pravnih znanosti od XII. stoljeća dalje utječe na razvoj komunâ, kako u Italiji, tako i u Dalmaciji. Oblici komunalne uprave, notarijat ili sastavljanje komunalnih statuta izravni su plod pojave sveučilišta, na kojima su se studirale pravne znanosti. Kada se na početku XIV. stoljeća sastavlja splitski statut, onda se u *Predgovoru* statuta kaže da ga je »sastavio, izložio i sudio« Perceval iz grada Ferma, potestat grada Splita, »vješt u crkvenom i civilnom pravu«, što znači da je tu razinu naobrazbe stekao na nekom od sveučilišta.

6. A nositeljima društvenih komunikacija, kako na cjelini Sredozemlja, tako i u njegovu jadranskom Zaljevu, napose između njegovih dviju obala, bijahu ljudi. Najbrojniji su bili oni, ovdje već spomenuti, koji su u velikom broju prelazili Jadran da bi u »sretnoj Italiji« ili u gradu na lagunama pronašli novi prostor djelovanja, ostajući u novom zavičaju najčešće zauvijek. Pa ipak, koliko god su te skupine ljudi bile važne u povezivanju jadranskih obala i njihovih društava, još važnijima bijahu oni pojedinci koji su jadranski prostor ispunjavali i obogaćivali vještinama i stvaralaštvom. Bili su to crkveni dostojanstvenici, potestati, notari, učitelji, trgovci, novčari, umjetnici i hodočasnici. Neki, poput hodočasnika, bijahu samo prolaznicima, drugi su ostajali u novoj *domovini* dulje, neki od njih desetljećima.

Potestati su bili plaćeni činovnici, pa su ostajali u dalmatinskim gradovima samo dok je trajala njihova načelnička dužnost. Za Ankonitanca Gargana točno znamo da je u Splitu ostao samo tri godine, do provale Tatara 1242. Notari i učitelji zadržavali su se dulje. Došljaci iz Italije, notari Artikucije iz Rivignana i Petar iz Sarçane, na primjer, djelovali su u dalmatinskim gradovima, od Dubrovnika do Zadra, više od četrdeset godina. No među učiteljima bilo je razlikâ. Filip de Diversis, Toskanac iz Luke, bio je učiteljem u Dubrovniku samo šest godina, jer ga je napustio nezadovoljan svojim materijalnim položajem, ali je ipak sastavio znamenitu pohvalu Gradu, *Opis Dubrovnika*. Nasuprot njemu, Paladije Fusko iz Padove više je od četrdeset godina bio učiteljem u dalmatinskim gradovima.

I trgovci, među kojima su prevladavali oni iz dalmatinskih gradova, svojim su jedrenjacima povezivali jadranska društva. Pri tome je Venecija bila glavno tržište za njihove zemljišne proizvode, dok su prema zapadnoj obali, od Ankonitanske Marke do Apulije, pretežno izvozili robu koja je u gradove pritjecala iz kontinentalnog zaleđa. U odnosu na moćna ekonomska središta, kakvima bijahu Venecija i Dubrovnik, dalmatinski su gradovi pripadali pojasu perifernih ekonomija, ali su unatoč tome upravo oni stvarali zajednički ekonomski prostor na Jadranu.

Od umjetnikâ koji su također povezivali jadranski prostor spomenimo barem majstora Jurja. Pošto je kiparski nauk stekao u Veneciji, Juraj Matejev Dalmatinac od početka 40-ih godina XV. stoljeća stvaralački je djelovao, sintezom kasnogotičke umjetnosti i renesanse, u gradovima na objema jadranskim obalama, u Dalmaciji od Paga do Dubrovnika, napose u Šibeniku i Splitu, na zapadnoj obali najviše u Anconi.

I napokon, hodočasnici koji plove i uzduž istočnoga Jadrana i između njegovih obala. Prvi se usmjeravaju prema Svetoj zemlji, pa neki od njih u putopisima bilježe svoje dojmove o dalmatinskim gradovima, poput njemačkog hodočasnika Konrada von Grinemberga koji potkraj XV. stoljeća svom putnom izvješću dodaje i crteže-akvarele gradova u kojima se njegova hodočasnička lađa zaustavljala. Hodočasnike, pak, koji su iz Hrvatske dolazili u Italiju da bi u Rimu vidjeli otisak Isusova lika, spominje već i Dante u 31. poglavlju *Raja*:

»Qual è colui che forse di Croazia
viene a veder la Veronica nostra«

i kako god tumačili te stihove iz *Božanstvene komedije*, oni su svjedočanstvo o hodočasničkom povezivanju dviju jadranskih obala.

7. Na kraju, u zaključnom pogledu na jadransko srednjovjekovlje, važno je istaknuti da ocrtani integrativni procesi, koliko god bili jaki i plodonosni, pa su zato i približavali jadranska društva i uključivali ih u složeni prostor Mediterana, ipak nisu ograničavali posebnosti društvenih zajednica i oblikovanje komunalnih identiteta. Jedrenjaci su plovili Jadranom i Mediteranom, trgovci tragali za područjima uspješnije poslovnosti, studenti odlazili na udaljena sveučilišta, u Bolognu, Padovu ili Pariz, a hodočasnici usmjeravali prema odredištima vlastite pobožnosti, svi su oni, dakle, zajedno s brojnim sudionicima ljudskih migracija, napuštali svoja ishodišta i svoj zavičaj, ali su uza sve to znali da pripadaju upravo toj *domovini*. Zbog toga se u razvoju jadranskoga srednjovjekovlja i u svijesti njegovih ljudi trajno prožimaju pojave integrativnosti i neuništivi osjećaj pripadnosti vlastitoj zajednici.

A identitet se zavičaja nije sastojao samo od krajolika grada ili seoskih prostora, to je prije svega bila duboka svijest o pripadnosti životnoj zbilji kojoj osnovicom bijaše složeno prostorno ustrojstvo i duhovno biće *domovine*. Katedrale i zvonice, svetački zaštitnici zajednice i njihovo nebesko okrilje, komunalne i vjerske svečanosti, sjaj procesijâ u kojima sudjeluje čitava zajednica i koje pažljivo propisuju odredbe komunalnih statuta, samostani i stvaralaštvo, djelovanje i uloga bratovština, zatim rodovi i njihove obitelji, grbovi i znakovi, staleške nadmoćnosti i podređenosti, srednjovjekovna groblja koja se utiskuju u stegnuti okvir gradskog prostora, u crkve ili barem oko njih, u neposrednoj blizini posvećena prostora itd. ispunjavaju u čudesnom prožimanju stoljetno trajanje identitetâ jadranskih društava.

No promatrajući srednjovjekovnu spomeničku baštinu na istočnom Jadranu, sastavni dio stvaralačke baštine europsko-mediteranskog Zapada, ne smijemo zanemariti zaključak povjesničara Roberta Lopeza da su spomenici graditeljstva u srednjem vijeku na europsko-mediteranskom prostoru zahtijevali »goleme žrtve [...] od jedne ekonomije koja nije bila

spособna proizvoditi višak«. Uza sve to, katedrale, zvonici, općinske palače ili gradski bedemi i danas su pred nama, pa Lopezovo upozorenje vodi temeljnom pitanju: kako su, u kakvim materijalnim i duhovnim okolnostima, te spomenike podizale gradske zajednice, među kojima sve ne bijahu toliko moćne poput Dubrovnika ili, u nekim razdobljima, Zadra, a da presjajnu Veneciju i ne spominjemo? Odgovor je samo jedan: ti su spomenici, dakako, bili plod upravne mudrosti komunâ koje su, kada su to mogle, podizanju katedrala i njihovih zvonika prepuštale dijelove svojih prihoda, ali možda još više od toga odanosti i ljubavi svih njihovih pripadnika spram identiteta *domovine*. O tome najljepše svjedoče njihove oporuke. Evo nekoliko primjera koji, doduše, mogu zamarati imenima i brojkama, ali zato ocrtavaju duhovne obzore oporučiteljâ, što je ovdje najvažnije.

Zadarski plemić Mihovil Soppe, na primjer, početkom XV. stoljeća oporukom namjenjuje zadarskim institucijama, od leprozorija do samostana i bratovština, golem iznos od 3.650 mletačkih libara. Od toga u četiri legata crkvenom graditeljstvu ostavlja ukupno 1.400 libara. No o komunalnom se graditeljstvu nisu skrbili samo imućni pripadnici društvene elite, nego i imovno skromniji pripadnici zajednice. U sredini XIII. stoljeća Splitski Dujam Črnehe oporukom ostavlja splitskim crkvenim ustanovama u 4 legata 60 libara, ali istodobno, što je iznimno važno, i 30 libara za podizanje novih gradskih bedema i 10 libara za zvonik splitske katedrale koji se upravo počinje graditi. A u drugoj polovici XIV. stoljeća Prodan Radojević, stanovnik u trogirskom burgusu, ostavlja oporukom gradnji trogirске katedrale 3 libre i za radove na crkvi sv. Nikole također 3 libre, ukupno samo 6 libara. Razlike u visinama njihovih ostavština komunalnom graditeljstvu veoma su velike, upravo neusporedive. Na kakve zaključke, pak, te razlike upućuju?

Prije svega valja reći da je Zadrani Mihovil pripadnik moćnog i ekonomski jakog plemićkoga roda Soppe, pa njegovi novčani legati zbog toga i mogu biti tako visoki. Nasuprot njemu, Dujam Črnehe i Prodan Radojević pripadaju skromnijim slojevima splitskoga i trogirskoga društva, ali njihova privrženost komunalnom identitetu zbog toga nije ništa manja od Mihovilove i tu važnu pojavu želim napose istaknuti. Prodan Radojević, skromni trogirski težak koji se u grad spustio iz hrvatskoga zaleđa, ostavlja Trogiru i trogirskoj katedrali najviše što može, upravo najviše što ima, samo 3 libre, pa bismo smjeli slikovito reći da je njegova odanost prema svojemu gradu upravo dirljiva. I njemu i Splitski Dujmu Črnehe gradski je prostor, njegovi bedemi, katedrale i zvonici, duhovno jednako blizak kao i otmjenom, moćnom zadarskom plemiću Mihovilu.

Upravo je ta činjenica znak duhovnoga bogatstva jadranskoga srednjovjekovlja. U njegovoj se komunalnoj zbilji trajno prožimaju dvije razine društvene integrativnosti – slojevite veze između jadranskih društava, s jedne, i njegovanje identiteta u svakoj od pojedinačnih zajednica, s druge strane. Grad pri tome u svoje okrilje prihvaća sve svoje pripadnike, bez obzira na imovne, pravne ili staleške razlike među njima, integrira ih u pojam komune, pa se zato u svima njima, pripadnicima *domovine*, stvara osjećajna vezanost za gradski prostor. Najkraće, srednjovjekovni je Jadran doživljajem pripadnosti i mentalitetom zajedništva u okrilju njegovih društava, jednako kao i razvijenim vezama između njegovih obala, dio šire povijesti Mediterana.

BRODICA NA KOPNU

Borben Vladović

ČVOR KRAVATE

Svezati čvor kravate
poduka je u etapama:

Sa širim krajem kravate
podvuci na svojoj desnoj strani
pogledaj u suprugu
nasmiješi se zrcalu

Prekriži širi kraj preko užeg
i povuci kroz omču
izlazak je neizvjestan
razgovor sve žustriji

Okreni širi dio prema gore
oprezan si kao da ćeš se porezati

Zamotaj ga okolo
pa preko užeg kraja
kao kad se u krevetu smotaš
zbog nesanice i tjeskobe

Okreni i provuci kroz omču
kao lava kroz vatreni обруč

Pa kroz čvor, stegni i povuci
prema ovratniku, steži i steži
dok ne utihne govor

ČARAPE NA UŽETU

Suše li se to koraci
na užetu?
Tiska li se u stopalima
znoj i patnja?
Cipele i čarape
kao topovska cijev i tane
osvajaju prostore
Navuci čarapu i vidjet ćeš svijeta
prsti se zbliže, ljudi se susretnu
Svakakve šare do gležnja
a u cipeli mrak
tunel kroz Mont Blanc
svjetlucaju svjećice i semafori
na vjetru se čarape sjaje
od putovanja i okretanja
lažnog iluzionističkog užeta

BRODICA NA KOPNU

Uspravljena i osamljena brodica
ne žudi za morem ni za valovima
odmara se od plovidbe i od riba
što su nekada plivale uz nju
i nekad u suprotnome smjeru
Ne treba joj feral
ulica kao blaga uvala
ima svoju kopnenu rasvjetu
I kormilo i kompas
mogu biti neugođeni
mirna je brodica
i ne suzi smolu
od drva je sagrađena

i zna da je bila dio šume
dio kopna
Ni vjetar je ne brine
bilo gorski bilo morski
Svejedno
tužno brodi na kraju ulice
lađa, ispražnjena od ljudi
Nedostaje joj pjesma
nedostaje joj školj
mornari
nedostaje joj Šoljan

CRNI STUPOVI

Gdje god se okrenem
snijeg i drveni crni telefonski stupovi
Uspio sam zaspati
i sanjam snijeg i crne telegrafske motke
Odem na jug
i padne snijeg, zabode crne telefonske bandere
Osvanem u hotelu »Verdi«
i kroz prozor belvedere
konobarski bijeli ubrusi i crni stupovi
Zasvira limena glazba
na stalcima bijeli papiri bez nota
u rukama maestra
crni telefonski štapić
Tko će me to nazvati?

KUĆA NA BROJU 9

Iako nezavršeni krug
oko zelenih vrata
efektan je taj ulaz u Kuću
Stanari su odabrani
jer ipak je tu nekoliko stuba
a i staklo u kojem se zrcale
njihova leđa, njihove oporuke

Ovdje se ulazi natraške
uvijek spremni za izlazak
jer krug nije dovršen
a ima ih, kažu, devet
Ni Dante, ni Marulići
ne stanuju u takvoj kući
atraktivnog ulaza
Njihovi su prozori okrugli
i kroz njih gledaju
razumljivu im pučinu

STARČEVO SUNCE

Trag u snijegu
je strah da ne uoče
njegove mane
Trag je ostao
onaj sram zbog neznanja
zbog neučenja
Trag je vidljiv
na bijelu krevetu
nerođenog djeteta
Trag u snijegu
su dlanovi
kad je mislio naopačke
Trag je taman
kao ugarak
od sagorjele savjesnosti
Trag na mekoti
od ptičjih nožica
kao razdvojena duša
A onda sine
starčevo oguglalo sunce
otopi snijeg i zbríše tragove
pa zasja ravnodušnost

KALVARIJSKE STUBE

Te stube su bile ćelave
glatke i sjajeće
Nekada su vodile
do gologa brda
uskovitlane moje djedove
u patnji nepošumljene duše
Hodočastio sam svakodnevno
niz kalvarijske stube do škole
i natrag do svoga nebodera
u presjeku nacрта
razapet kao Isus Krist
Mislio sam da je mučeništvo
užurbano klizanje, letenje
po tim stubama odrastanja
Neki dan u staračkome koraku
osjetih milinu uspinjanja
prema bezgraničnome naselju

ODBAČENI TELEVIZOR

To je onaj stari ekran
iz prisno pretrpane sobe
što je šarao zbivanja po knjigama
i uspavljivao obiteljskoga barda
Odbačen pored kante za smeće
televizorovo ugaslo oko
i dalje emitira život
zrcali raznobojne prolaznike:
u cipelama, u papučama
u suknji, u hlačama
snene, razbuđene, odrpane
dotjerane, krmeljive, ozbiljne
Dolazak na smetlišće
neizbježna je snimka
kao česte smrti na ekranu
uključenog u struju svijesti
Odbačena zatamnjena kutija
prikazuje samo žive ljude
u pokretu i u poslu

UNUKOVA NJEDRA

Smokva je procvjetala
a neću vidjeti njene plodove
Kada dođem dogodne
opet neću vidjeti kuglice
samo listove kalendara
Okrećem svoje rodove
bili su kod smokve
bili su kod loze
pekmez nisu jeli
vina nisu pili
Rodoslovno stablo se njiše
sve sam više grana
sve sam više vjetar
ipak će neki plod pasti
u njedra unukova

REZANJE PAPIRA

Bez ikakva povoda
počeo je škarama rezati papir
prvo bijeli, prazni, bezdrvni
pa novinski, obojeni, oslikani
pa slova u knjigama
slova u pismima
kuće na razglednicama
obaveze u rokovnicima
uspomene na fotografijama
balkone na ulaznicama
za koncerte kada je u rukama
držao kazališni dvogled
Da je noćas umjesto škara
dohvatio dalekozor
ne bi rezao riječi
nego ih dalekovidno slagao
Kada je krenuo spajati
razrezane pojmove
i uz pomoć povećala
teško se mučio pa napokon
zaspao ostavši bez snova

GODOVI NA PISAĆEM STOLU

Koncentrični krugovi
na orahovom pisaćem stolu
bili su znakovi rasta
i širenja debla
Stablo je posječeno
zbog mene, zbog moga stola
i godovi su zaustavljeni
Što se sada
ispred mene širi?
Nikom potrebne priče
završeni životi i sudbine
pisma poslana
na nepostojeće adrese
širi se zadah
leševa nalivpera i kemijske olovke
dok iz kuta sobe svjetluca
ekran s elektronskom poštom
i elektronskom knjigom
bez šuškanja listova i šuma

RAZGOVOR

Žena drži grlicu u ruci
kljun je okrenut prema njenim prsima
Tko će prije poletjeti
nad poljem, rijekom, stablima?
Gledaju se oči u oči
male i ukočene
ljudske i nemirne
Odgovor kao da se zna
ali ptica je od bronce
ženino tijelo od mlijeka
jutarnje magle
koja se diže iznad vode
i kao batić udara o skulpturu
pa zvoni kao zvono
crkvice na visu
blagdan je

žena drži grlicu kao preslicu
u mucu
i tako prede letenje

MIRIS LAKA

Miris laka za nokte
zabodenog u nosu putnika
u salonu luksuznog broda
Prazan čamac za spašavanje obraza
raznobojne žaruljice u govoru
otočići ulja u umivaoniku
punom krvave vode
Trepavice su crne
poput pučine pred oluju
zrcalo vonja po dunji
kao da je premazano
otopinom za bolje razumijevanje
Drveni rukohvat miriše po laku
pa za morske bolesti
lakše se hvataš za prste
oštrih i sjajećih noktiju
zatim nogostupom uspravno hodaš

SVE JE MIRNO

Sve je mirno
čak su i televizori umukli
Svi su filmovi odvrćeni
sve utakmice odigrane
političari kopaju grobove
Sve je mirno
Prozori su zatvoreni
povorka nijemo hoda
zastave ne lepršaju
nema vjetra
Sve je mirno
Dolazi zima
vanjski su bazeni usahli

DEKOLTE KRAJOLIKA

Krajolikom što ga gledam
s petoga kata ili iz vlaka
sramežljivo putujem
kao da zurim
u široki izrez na haljini
oko ženskoga vrata
Nudi mi planina
svoju obnaženost
a opet mi ne da blizu
zadržava svoje puteno odstojanje
Iscrpljuje moju dioptriju
sviklu na zgrade i ekrane
zakopčane veže i moćne antene
Nakit od kamena
razgolićenoga kamenoloma
podiže putnikovu ruku
kao da treba odriješiti
lanac na golim leđima
dubokoga dekoltea

KRUPNA MORSKA SOL

U ovoj draguljarnici
najblistaviji su kristali
ove krupne morske soli
Tako je za tebe
jer si mornar
kaže draguljar
Moja se uvala
presijava više od tvoje trgovine
Tako je za tebe
jer si primorac
Moja je dragost veća
od tvoje zarade
Tako je za tebe
jer si okusio gorčinu
slanog minerala
kaže trgovac

zatvori svoju radionicu
i baci ključ u more

KOLAČIĆI NA KILOGRAME

U mnoštvu raznih kolačića
što se kupuju na kilograme
svaki je za sebe stvoren
svakoga je dotaknula Nježna ruka
I bezimena kolačić
ima svoju bočnu stranu
svoju prednjicu i zadnjicu
Kad ih Nježna ruka
stavlja u pećnicu
svaki od njih dobije
milosnu pljusku po zadnjici
kao čovjek nakon rođenja
A kada dođu na stol
svaki od njih ima boju
ima oblik i gordost
Kažu Nježnoj ruci
slatko mama
i spremni su za igru skrivača
pa kad padne ponoć
sklone se iza torte
te su sutradan pojedinačniji
i slaviji

LJEPILO MAGNETIK

Nakon dugovječnoga hodanja
potplat cipele se odlijepio
Uzeo sam ljepilo Magnetik
s namjerom da produžim
svoje korake u vječnosti

Ali sam zalijepio prste

Kažiprst i palac
ne mogu se više odvojiti
Svatko od njih
izgubio je svoj karakter
onaj za putokaz
onaj za otisak jedinstvenosti
Zalio sam ih vodom
zatim svim pićima
koje sam popio u životu
svim uljima za salatu
Potplat je dalje zjapio
prsti su ostali zgrčeni
pješačenje se završilo

USKLAĐENOST

U mojoj staroj kući
nema više nikoga i ničega
ni sobne biljke
i krletka je prazna
kanarinac negdje drugdje
pjeva zoru i večer
U mojoj staroj kući
ostala je samo ura
koja kuca i kuca
istodobno i usklađeno
s baterijom ugrađenom
u elektrostimulator moga srca

U KAMENOLOMU

Kada se u kamenolomu minira
odlome se razna stvorenja
po veličini, po obliku
po budućemu svome životu
Kada se sve stiša
i prestane mirisati prašina
na reverima kipara i arhitekata

po emotivnom barutu
za njima dolaze nagluhi glazbenici
po svoju jeku umjetnine
Ako se skloniš
u svoju struku
pogodit će te kameno zrno
il u ruku il u uho
il u glavu il u srce
dragulj oštarih bridova

KASNI CIKLUS

(IZBOR IZ ZBIRKE PJESAMA U PRIPREMI POD NASLOVOM *KASNI RIMARIJ*)

Miroslav S. Mađer

Lud je tko god pjesme stvara...
/France Prešern/

PJEVAJ, NE PIŠI...

Pjevaj, a ne piši, smij se, a ne drhti i uzdiši.
Pjevaj, a ne pričaj priče, igraj se, ali po strani.
To će onda biti po onome: samo riši, samo diši!
To će biti onda kad praskozorje, kad zadani...

Pjevaj, a ne misli, trči, a ne stani kao ukopan.
Pjevaj, a ne šapćí, putuj, ali bez pravca i cilja.
Ipak misli da je život uvijek bio kao san.
Misli da je sve vrednije koje živi od milja...

Pjevaj, a ne viči, pleši, ali ne krivudaj.
Pjevaj, a ne šuti, i u sve svoj glas zadaj.
Možda ćeš tako doseći onaj bajni sjaj.
Možda će te trajno volit stari dobri kraj.

Pjevaj, a ne kriči, hodaj, a ne plači.
Pjevaj, a ne urlaj, tiho sebe sama brodi.
Možda ćeš od svoje pjesme biti mlađi, jači.
Možda ćeš zauvijek brodití kao mornar na parobrodí...

Pjevaj, a ne sustani, bodri glasom što zvonije i šire.
Pjevaj, a ne zbunjuj, vodi igru sve do visoka neba.
Samo tako poživjet ćeš u voćnjaku gdje mirisi mire.
Samo srce jezdi što s dobrim dobro treba...

Nikad nije pucao neprijatelju u
leđa. Samo prijatelju.
/Pajo Kanižaj/

NAŠE SVAĐE

Te naše svađe kao da su od prošlosti da sadašnjost kvare.
Te naše svađe s protivnicima su unutar ljepote i dobrote.
One ostaju prizori vremena i kad sumnjama opako žare
One kaljaju, i zloće, i pohote.

Te naše svađe ljudsko preskaču i crne dobre boje.
Te naše svađe nikamo ne vode, tek sjajno psuju i proklinju.
One ponosno u blato padaju, s nesrećama se broje i kroje.
One nisu zov ponosa, i nisu vrline za svetinju.

Te naše svađe kidaju zastave ljubavi, zakone doma.
Te naše svađe uvijek su pod laktom važne osobe.
One su kao zatvori duha, valovi brodoloma, put loma.
One su kao tašte zalagaonice pokvarenih, istrulih roba...

Te naše svađe gostuju u salonima bez časti i obraza.
Te naše svađe pune lomače ideja i grobova domaje.
One neće pojačati snove, tek tvornice jeza.
One u prazno, u visoko smeće sjaje.

O, kako je teško biti star,
a biti mlad...

/Ujević/

Z v o n k u DIKLIĆU

POZDRAV

Ne daj se godinama, dobri prijatelju,
Ne daj se nirvani vremena, ni svim sumnjama.
Čuvaj svoju dragu Martu, i tu jaku želju
Čuvaj se da ostaneš prijatelj među prijateljima...

Ne daj se prolaznosti, išti uvijek više.
Ne daj se krizama, još si žive naravi.
I neka te ne umore kaljuže, grde i sive kiše
I samo ljudski smijeh i radost slavi.

Ne daj se, prijatelju, bolestima godina.
Ne daj se strahu koji kuca i na naša vrata.
I popij s nama čašu stara rujna vina
I ne zapažaj otkucaje prolazna sata.

Ne daj se, Zvonac, imaš plemenito čelo.
Ne daj se surovim izdanjima ovih dana.
I koračaj lički, ljudski, i to samo smjelo
I onako kao da u životu i nema nesreća i rana...

Ne daj se, Zvonac, polju tmina i tama.
Ne daj se, prijatelju opasnih brana.
A kad se mi opet vidimo, vratimo nama
Rukovat ćemo se srcem na trgu zagrebačka bana.

12. I. 2010.

San je brat smrti
/Albanska narodna poslovice/

SAN JE SMRT

Budi me san kao da je sluga dana.
Budi me san tako čilo kao da ništa i nije bilo.
Ali je stvarnom svijetu mašta, i rana.
Da li se samo u snu snilo?

Budi me san kao nova zora snove usnuti.
Budi me s toliko nerazumnih povoda i znakova.
A ja sam u životu snove htio kriti.
Jer ja sam iz sporih koraka, iz zviježđa rakova.

Budi me san kao preuređena java, kao rodna Sava.
Budi me malo s daljine i jako s visoka.
A bio je više strašni muk i gorka strava.
I dok ovo snujem svijet mi magla široka.

Budi me san kao da neću nikada ni umrijeti.
Budi me san kao da je njegovo bratstvo u smrti.
A sve mi se od takvih snova bezdano gubi i vrti
Je li živjeti sa snovima kao i s njima uspjeti?

Budi me san jer drugo i nije tako.
Budi me ime zbilje i sunce jakih snova.
Ali san nije nikakvo oružje, opasno i jako.
Ali san nije neka povijest, neka budućnost nova.

Vrijeme, vrijeme...
/Ante Stamać/

U VRIJEME

Ne poštujem ovo vrijeme nevrjeme, ali ga sadim do psihe.
Ne poštujem mnoge pojave, koje mi ubijaju kosti.
A volim kao nekad one stranputice, zazorne, tihe
A sav sretan štujem i one koji su i sjajni, i prosti.

Ne poštujem više ni silne riječi, ni božanstvo snova.
 Ne poštujem ni sutra koje će možda biti drugo vrijeme.
 A kao da sam težak sebi od kaosa, smutnji, jaka olova
 A preostaje mi još samo ovo staro tjeme.

Ne poštujem ni pjesme koje me zalude nestvarno, stvarno.
 Ne poštujem sve te stranice oko knjige bitka.
 Jer u meni je ono što je veličanstveno, i kvarno
 Jer patim i od užitka.

Ne poštujem ni pravac, a drugima kvarim samoga sebe.
 Ne poštujem ni priče sumorne i pjane duše.
 Jer ja živim tako da mi se pjeva, i plače, zebe
 Jer ne uživam kad ovo vrijeme proždiru nevere i suše.

Prolaze godine, život tužan
 i siv...

/Ivo Kozarčanin/

I MISAO BJEŽI...

Na kraju samo misao bježi
 Na kraju samo cvate brzi nemir.
 Kao da se od umora i sunce ježi
 Kao da se mijenja cijeli Božji svemir.

Isto ću pričati i kad padne noć.
 Isto ću pjevati i kad posve zašutim.
 Ali možda će me ta magla misao proć'
 Ali bit će kao da samo bistru vodu mutim.

Isto ja ću kao i toliki oni drugi
 Isto ću i ja bez volje i svijesti.
 Sjajno ću ukazivati onoj sunčanoj dugi.
 Sjajno ću se ponašati i kad ću Boga sresti.

Isto je sve u tom starom meni,
 Isto je pospano od neumornih stvari.
 I kao da se režem po svakoj mojoj veni.
 I kao da krvarim samo od idealnih tvari.

Isto gledam kako pjeva idilični borik.
Isto gledam kako lijepa srna preskače žurni potok.
Možda ću i ja izustiti onaj drevni poklik
Možda ću se i ja vratiti u šumski Otok.

Med svojima nemam svoga...
/S. S. Kranjčević/

GLE DAM LJUDE

Promatram, gledam ljude pokraj idu uz mene.
Promatram sve one koji prolaze, zastaju u višenju.
Čas ih vidim kao silnu ljudsku braću, onda kao sjene.
Čas kao isto ime u našem korijenju.

Promatram, gledam, i nije mi jasno zašto jesmo.
Promatram u ponore vlastitih bića, mutno, zlosutno.
Možda oni bdiju vječno i onda kad nijesmo.
Možda oni kao suvišnici traju, idu usputno.

Promatram i slutim da sam dio njihova žulnja bića.
Promatram u sve što se množe kao smrtna stvorenja.
I onda bez obzira na jasna, ili nejasna njihova bića.
I onda gledam među svojima uzroke nezvanog bdijenja.

Promatram sve više i čudnije među njihovim stvarima.
Promatram ne bi li se vidio kao svoj u njihovim danima.
Tako živim kao da sam oduvijek među zelenim tvarima.
Tako kao da sam oduvijek plivao u jednim, a samima.

Promatram i slušam trudne junake, ljudske korake.
Promatram kako hitro dolaze, a odlaze kao Neki.
Oni imaju slabašne izgledе, ali su im nade jake.
Oni su i malima, kad su Veliki.

Ljudi su lonci koji plutaju
i međusobno se sudaraju...
/Goethe/

LJUDSKI HOD

Ljudi hodaju ravno, onda ukrivo, te malo žurno.
Ljudi hodaju sa štapovima, ali i u brzom hodu.
Oni tako idu kao da žive sa svakim, ali tmurno.
Oni čak šutaju nogama, i kao da padaju u vodu.

Ljudi krivudaju, gegaju, mrdaju, igraju kretnje.
Ljudi su na nogama, nesigurno nejasna tijela.
Oni vole druge, a zavarane, i one koji ubijaju šetnje.
Oni tako klimaju kao da isušuju svoja rođena vrela.

Ljudi su na ulicama drugačiji, s nogama tuđi posvema.
Ljudi susreću sebe, a kao da ih zadužuju nosila.
Oni su žedni hodači, a kao da ih ne čeka kućna posprema.
Oni su jako vidljiva oka, ali raskrimanih krila.

Ljudi trče, ali neki kao da puzaju do samoga poda.
Ljudi su i visoki, ali im ruke i noge bolno služe.
Oni su naoko isti od zemlje do nebeska svoda.
Oni kao da znaju pravac, ali oko sebe uzalud kruže.

Pjesnik je lažac koji uvijek govori
istinu...
/Jean Cocteau/

Pjesnici tek onda počinju živjeti
kad umru...
/Ugo Foscolo/

O N I

To su oni koji sa mnom strasno bdiju.
To su oni koji sa mnom vjeruju u živi svijet.
To su oni koji ljube, pjevaju, plaču, smiju
To su oni koji neće nevjerno umrijet.

To su oni s kojima već desetljećima plivam u č u d u
To su oni s kojima već godinama živim u magli.
To su oni s kojima već beskrajno živim u l u d u
To su oni s kojima smo kao u stihovima nagli.

To su oni koji znaju i ne znaju s pjesmama biti.
To su oni koji znaju patiti za više stvari.
To su oni koji znaju budno sniti.
To su oni koji misle da su braća ustvari.

To su oni koji piju riječi čudne i i n e.
To su oni koji se ponašaju kao zvonari nade.
To su oni koji navode na svete tišine
To su oni koji od snova život grade.

To su oni koji žive u naponu mirnih proljeća.
To su oni koji lutaju s dušama na rukama.
To su oni koji će čekati da se ljubav još uveća.
To su oni koji će se radovati i u prokletim mukama.

Jednom kad se umorim od žena
i vina zaspat ću sretan pored
puta da nikom ne smetam...

/Đuro Palaić/

DO CANADE...

Ne putujem jer moram uspostaviti svoje mjesto.
Ne putujem jer se opet vraćati moram na isto.
Iako bih volio landrati pijano i često,
Ipak najviše pijem vino i žudim sunce čisto.

Ne putujem do kraja tog života moga.
Ne putujem kako bih izbjegao strast pustoši.
Bit će nešto od tog neputa nevažnog svoga,
jer će izgledi biti bolji, ako budu loši.

Ne putujem vrludanje samo stoga što sam putnik isti.
Ne putujem kako bih lagao sebi kako je istina tajna.

A neputovanjem srce se najbolje smiruje i čisti.
A i bajka je uvijek mudrija i sjajna.

Ne putujem, i pružam ruke kao da širim jedra vita.
Ne putujem jer ostajem milovati polja moja uzorita.
Možda će moje mjesto mirisati od prosjeka ushita.
Možda će tako gorjeti u meni močvara rita...

Ne putujem sebi nego svim širinama velika svijeta.
Ne putujem kao samac smrti u zelenom životu šuma.
Možda sam opijen najviše od sunčane pjesme ljeta.
Možda je u meni najjača ipak sveta vatra uma.

Zvijezda da mi je biti...
/Pupačić/

LJESTVE LIRE

Penjem se smjerno iznad zemnih utvara.
Penjem se stihom u nepregledne svjetionike.
Tu sam, a ipak idem tamo gdje me ushit vara.
Tu sam sav mutan od žudnje velike.

Penjem se s Mladićima koji idu sa mnom kao sudbina.
Penjem se u sjaju nebeska iskona visoka.
Tu sam sav u braći, u jematvama sunca i vina.
Tu sam kao uspravni vojnik oka.

Penjem se jer hoću uvijek svjetlije i više.
Penjem se po zakonu čudesna bijega.
Tu sam gdje zborim umoran, i sve više.
Tu sam sav od snova svoga brijega.

Penjem se po ljestvama pjesničke lire.
Penjem se po duhu zvjezdanih snova.
Tu sam gdje mi se misli i ruke šire.
Tu sam sav od svoga plova.

Poezija ne smije propasti...
/Senghor/

PJESMA JE I NEPJESMA

Vrta pjesma je ona stara struna ljepote.
Vrta pjesma je ona koja dariva nove rubikone duše.
I onda kad se podižu misli, roje, plote.
I onda kad sve manje smućuju i guše.

Vrta pjesma bit će među prstima, na ramenima, u kretnji.
Vrta pjesma bit će kao melodija zraka, bit će kao sunce misli.
Onda nećemo više biti ni sami sebi na duševnoj smetnji.
Onda ćemo biti bliski i kad se budemo stisli.

Vrta pjesma kao nitko dariva svete ukrase neba.
Vrta pjesma je kao pogled s portala uzvišenja.
I onda kad ne znam što mi sve danas treba.
I onda kad ću znati da je jastuk sna jači od kamenja.

Vrta pjesma gubi se u znaku sjajne dobi.
Vrta pjesma podiže se pred vratima ponosna hrama.
I onda kad se bojim svih prijetećih kobi.
I onda kad prijeti gluha osama.

Vrta će pjesma pomoći barem u trenutku čovjeku.
Vrta pjesma slat će blaženi pjev sna.
Ona je uvijek ona koja će biti i kad ubijaju i sijeku.
Ona će i tada spašavati od bezdana dna.

ISPOVIJED KOD BUNARA

Nedjeljko Kavedeljić

Na slici mu lice u patnji izgleda nebesko
A patnja skoro ljudska skoro ljudska
Opipljiva patnja što snažno poručuje da će
Na naplatu jednom doći i njegovo trpljenje
Ako već sve naplaćeno nije

Obrat će doći od vremena koje je bilo i sada je
U vrijeme neminovno vrijeme neminovno
U vrijeme kao melem vrijeme kao baršun
Kao lahor lagan kad krijepi izmoreno podne
Izmorene ruke i izmorene riječi

Slobodno završiti zavapi prokuni jer i Krist je
U mucu ocu zavikao: *Eli, Eli, lama sabakhtani*
Ljudski je na patnju zajecati ljudski zajecati ljudski
To neka očituje nadu to neka potvrđuje vjeru
To neka potvrđuje slabost i snagu neka joj krijepi

Iz ljudskoga srca je izniklo lice sveca na slici
Iz ljudskoga srca je i grijeh iznikao i grijeh iznikao
I molitva je iz srca i pokajanje i pravična naknada
Da, Vrata će ti se velika jednom širom otvoriti
Kada bude odlučeno kada bude odlučeno

Sazva ih On da dođu i sada reći riječi vlastite
A oni na različite načine prihvatiše poziv
Smjerno većina njih ali i oholosti malko bijaše
Okupiše se k Njemu i znatiželjno zapitani
Požele slušati riječ staru i čuti riječ novu

Ali On je On pa opet iznenadi svakoga drznika
Svojom jednostavnom pričom u prisposobama
Naglasni da su priproste ljudske prognoze bez šanse
Pa one koji se držuše očekivati poštedu pozove
Da progovore prvi slobodno kao da su oni On

Najglasniji najednom postadoše najtišim činilo se
I sruše im se jadne kule sagrađene od sebehvale
Skromni mudro uzeše riječ tako kako su prozivani
Bje kod njih jednostavnosti suptilne i kratkoće
Bje poniznosti koja ne zasmeta nikom

Na sceni ne bje ukrasa ni doslovne rekvizite
Okolo bunara u krug prostor primjeren veličinom
Samo prostor da značenje riječi po sebi samo govori
Da baš onoliki bude kolikog te riječi zasluže
I time Scena oko bunara postane svjetlija ili tamnija

Režiser istupi prvi i pokaže svoj libreto
Pokuša odrediti aranžman orkestar i dirigenta
Nitko se ne odazva i ne pokaže namjeru
Iz straha možda da kao glumac ne učini svetogrđe
Postavljajući predstavu nalik Sudnjemu danu

I režiseru najednom to isto padne na pamet
Zamisli se i htjede odstupiti i htjede odstupiti
Vraćajući glumce i statiste na svoja mjesta
Utiša odabranu grmljavinu i ugasi baklje
I ne pokloni se u žurbi već samo navuče zastor

Ne reče ništa On ne reče ništa On
Ne bje ni pljeska ni zvižduka publike
Prvi put tad pade samo težak zastor
S njim pade tek samo par zrnaca prašine
Nakupljene u kutovima njegovog kazališta

Na površini vode mjesec kao u zrcalu
 Samo on i kao da plače za zvijezdama
 Ogrnut nekom čudesnom koprenom
 Kada bi mogao rekao bi i slagao sigurno
 Da nije stoput sudjelovao u takvoj predstavi

Oko bunara osta isti neveliki krug
 Ističući time da ni on sada nije bio spreman
 Primiti tolike glumce i tolike statiste
 Predviđajući nekako iz iskustva da ovaj put
 Neće biti ništa od velike predstave

Svi pomireni s time da su i oni na redu
 Uplašeno poredani stoje čekajući znak
 Kad budu došli na red što i kako kazati
 Kako iznositi redom sve ono čime su dotada
 Kitili svoje uspjehe i pravili životnu bilancu

Ja sam Manda prva reče smireno djevojka
 Ovdje u ovom bunaru sam se utopila
 Sasvim svojevolarno sasvim svojevolarno
 I ni ne pogleda okolo ima li ih već nekoliko
 Koji bi sada možda preuzeli dio njene krivice

Namreška se voda do tada mirna i glatka
 Začu se jedva čujna kletva i blag zadnji uzdah
 Tamni obrub vode postade nestašno svjetlucač
 Ističući kontrast na zapanjenim licima
 I nad brijegom se ukaza lik blago osunčan

Na konju mladić lijep kao svi mladići
 Ovaj ne nosi mač i nema nož ni pušku
 Ima ružin cvijet crven i mirisan crven i mirisan
 Samo stoji on i njegov konj nikud se ne mičući
 Dok ruža nije promijenila crvenu boju u crnu

Nitko ga tu ne poznaje vidi se na licima
 Ali osjeća se istinski bol i zanos oko bunara
 Čudni svatovi plešu i sve je razdragano
 Pije se i slavi i odore su im svečane
 Ali nema mladenke ali nema mladenke

Ne reče ništa On ne reče ništa On
Ne bje ni suze ni kletve ni uzdaha
Pobojaše se mnogi istine koju vidješe
Kad crvena ruža pred svima promijeni boju
U crnu, u crnu što je neopisivo najernja

Na površini vode mjesec kao u zrcalu
Samo on i kao da plače za zvijezdama
Ogrnut nekom čudesnom koprenom
Kada bi mogao rekao bi i slagao sigurno
Da ništa ne zna o zabranjenoj ljubavi

Priđoše zatim dvoje neočekivano odlučno
U prostor namijenjen tek za ubogog pojedinca
Klekoše na koljena i lomeći prste gorko zaplaču
I govoraše jedno drugome kao da su sami
Ostala sam tvoja. Ja sam ostao tvoj u srcu zauvijek

U galeriji likova različiti osjećaji
Na licima dotad ustrašenim tragovi nade
Na licima dotad oholim tragovi straha
I neka čudesna vidljiva sjedinjenost uokolo
Kao da sada razumiju kao da sada razumiju

Istupi zatim jedan lik ali tek jedan korak
Pa se vrati u svoj prostor čekajući svoj red
Na površini vode bunara odraz kula i bogatstava
Polako nestaju mrveći se kao prah kao prah
Ruše se i nestaju polako nestaju polako

Ne reče ništa On a svi kao da su znali
Da nema što reći na ovo ili da je sve već rečeno
Onda ipak najedanput iz visina zagrmi glas
I najmanji je velik i najveći je malen
Rekoh vam to stoput rekoh vam to opet

Prinose prilog svoj kovač i njegov šegrt
Prinose prilog svoj mlinar i njegov sluga
Stavljaju na pladanj koji će se napuniti
Prinose priloge svoje i drugi i ostali
I pladanj bje sve puniji bje sve puniji

Krupan lik svećenikov sa punog pladnja uzima
 Svaki dar i podiže ga visoko iznad glave
 Da dar svi vide i da svi dar procijene
 Kakav su malen dar davali i kajući se uistinu
 Ni oni sami s darom svojim zadovoljni nisu

Ne reče ništa On ne reče ništa On
 Ali odjednom kao da bje ukoren svećenik odstupi
 Pokloni se smjerno i tiho reče narodu
 Kajem se kajem jer moj je dar još manji
 Sad vidim najmanji je sad vidim najmanji je

Na površini vode mjesec kao u zrcalu
 Samo on i kao da plače za zvijezdama
 Ogrnut nekom čudesnom koprenom
 Kada bi mogao rekao bi i slagao sigurno
 Da voda ova uzburkana nije pred svim očima

Rekoše napokon mnogi sebi u svojim srcima
 Koliko tajni je zatajeno na ispovijedima
 Koliko je pokore tek do pola izmoljeno
 Samo do pola samo do pola
 A drugu je duša sama okajala sama okajala

Iziđe pred narod svoj vezir velmoža
 Ponestala mu hrabrost i oholost se istopila
 I slugama se i kmetovima klanja udvorno
 Ali još uvijek mu je gesta posjednička
 Teško je sakriti narav sticanu generacijama

Zaprega u bjesomučnu trku izmače kontroli
 Konji se propinju i dizgini popucaše
 I ne htjedoše u rat naoružani soldati
 Ni uz veliku plaću od opljačkanoga blaga
 Ni pod prijetnjama ni pod prijetnjama

Ne htjede površina vode zasvjetlucati
 Ne htjedoše telali opetovati naredbe
 I ađutanti zaboraviše donijeti ispisane ukaze
 I mrak se zgusne i baklje se utruše
 Ostade sam vezir tako malen tako malen

Ne reče ništa On ne reče ništa On
Rječita bijaše njegova šutnja njegova šutnja
Ovdje je svatko jednako velik i jednako malen
I sada vezir samo svoju krv može uzalud proliti
Za velike ideje i ratove za velike ideje i ratove

Na površini vode mjesec kao u zrcalu
Samo on i kao da plače za zvijezdama
Ogrnut nekom čudesnom koprenom
Kada bi mogao rekao bi i slagao sigurno
Da je ikada pravednost tu s njime stolovala

Nakon velmože shvati biskup da je svršeno
Pozivati se na skrušenost kao svoju vrlinu
Dok se u potaji gostilo i u danima posta
Dok se dječake naivne na blud nagovaralo
I na lomače slalo i na lomače slalo

Zato odloži mitru ne bez vidljiva žaljenja
Skide i zlatan pečatnjak i odloži ga na kamen
Ostavi štap zavjetni i rastrga grimizne halje
Podigne ruke k nebu i zavapi nebesima
A svjetlo se kraj bunara razigra osvetnički

Uzalud je pokušao pobjeći iz njegova kruga
Kamo god bi koraknuo svjetlo mu bje na licu
Nikako uteći u tamu uteći u polumrak
Da sakrije grč na licu i crvenilo na obrazima
Poželi propasti u zemlju propasti u zemlju

Narod tek sada ugleda malenoga čovjeka
Koji se pod haljama i mitrom dugo krio
Obična malog čovjeka pred licem svoje pastve
Neumoljive pastve i razočarane svjetine
Koji ne mogaše izreći ni jednu jedinu riječ

Samo je gorko plakao a svjetina mu zaurla
Gdje su sad riječi velike i riječi obećanja
Gdje je taj put koji smo slijedili nagovoreni
Kako i kuda pobjeći od prevarena beznađa
Što se prostrlo na zemlju da bude gaženo

Ne reče opet ništa On jer sve je rečeno
Zaiskri samo jedan čudesni mali plamičak
Gaseći se polako gaseći se zauvijek
Uzaludno je tu tražiti znak tu tražiti znak
Na kamenom ga prijestolju nema nije uklesan

Smire se zrcala na vodi krijući svoje biserje
Nestvarne sjene izmiču i kao da će zora
Odlaze koraci hitri odlaze koraci umorni
I krugovi polako nestaju polako nestaju
Odoše napokon svi sa Scene kod bunara

I tragovi se njihovi više ne prepoznaju
Silnici, glumci, ponizni i samoubojice
Ponesoše sa sobom sve svoje ispovijedi
I svoje male neostvarene životne priče
Nekada tako velike nekada tako velike

Na površini vode mjesec kao u zrcalu
Samo on i kao da plače za zvijezdama
Ogrnut nekom čudesnom koprenom
Kada bi mogao rekao bi i slagao sigurno
Da dosad ne vidje bezbroj takvih ispovijedi

PET PJESNIKINJA IZ BOSNE I HERCEGOVINE

Adisa Bašić (Sarajevo)

ETHNIC CLEANSING

otjerana u grad
spasila je život
i igle za pletenje –
jutrom rano, pored parkirališta
na rijetkom ostrvu trave
dok pazi stado o kojem sanja
ona plete
i ledene prolaznike
svojim srdačnim pozdravima
zbunjuje

TRAUMA MARKET

*Niste li Vi samo žrtva
koja prodaje svoju traumu?
pitala me je plavuša s Harvarda
čiji mozak procjenjuju na po' miliona.
Na engleskom nisam umjela reći
Slutite li koliko ste u pravu?
Devet smrti, krv iz bubne opne,
Migoljenje između metaka –*

*Sve staje u riječ trauma.
I da, nisam umjela reći na engleskom,
bojim se,
to jedino je vrijedno što imam.*

ELEMENTARNA NEPOGODA

Tu nas je dovelo
u jedan kompleks:
nekoliko kuća i
garaža.
Uđeš u jednu, u drugu,
u treću.
I onda izađeš mrtav.

OSVETA

Znam ja ko mi je
ubio ženu i
sina i
kćer.
Znam, jedan se od njih vratio.
Drži pekaru.
Al ja gledam da
kod njega nikad ne uzimam.

TUŠIRANJE

Lelujaju se ko morska trava
dok ih stražari peru iz
vatrogasnih šmrkova.
Tridesetak muškaraca koje
ne znam. Svi goli.
I Hajra Hodžić, službenica
iz banke, među njima.
Do dan-danas tijela,

koliko ja znam,
nisu našli.

Sonja Jurić (Mostar)

POVRATAK

Dobriši Cesariću

Gasi se, gasne
moje podivljalo more.
U sumrak, u praskozorje,
u predvečerja. Sad.

I Svemiri se gase
dok čekam sveto Otkupljenje,
posljednji izdisaj.

Stapaju se
Bezizlazja i Suglasja
na obzorima mojih pjesama. I muk
i huk prožimaju se
s mojom nemoći.

Tko zna:
možda prežive u mojim stihovima
Proljeća svih mojih Života.
I prilijepe se na nečija Bića
ne tražeći Odrješenje.

Do svečanog časa. Povratka.

Tad vratit ću se Ja,
U svaki redak, svaki stih.
U Nečiji otkucaj, u Nečiji dah.

Gasi se.
Pa neka se ugasi.

Moje podivljalo more.

ART POËTIQUE

Tinu Ujeviću

Moja pjesma nije Mimesis,
oponašanje ionako lude
Stvarnosti.

Moja priča nije ni lijepa
ni korisna tankočutnim principima
Života.

Moja drama ruši konvencije
svih Poetika, a nije groteskna ni
apsurdna.

Moje riječi nemaju opravdanje
za svoje Postojanje, jer nemaju ni formu ni
sadržaj.

Moj diskurs je i Sukob i Savez
Ljepote i Užasa.

I Šapat i Vrisak. I Svjedok i Optuženi.
I Sve i Ništa.

Moj Glas je
Znamen Života i Ures Svršetka,
Bjelokosna lira i Krvavo stratište,
iza Iskona.

A Moja RIJEČ...

... je Žrtva Ljevanica.
Protiv Besmisla.

ZAUSTAVIT ĆU VRIJEME

Zaustavit ću vrijeme
onog dana kad podignem gole ruke
i utihnu sve pobune

koje sam krišom pripremala.
Protiv sebe.

Sve će stati i prepustiti se
Bijeloj tišini vremena
naslonjenoj na naše vjeđe.

Poletjet će osmjeh
i sudariti se sa gomilom
tuđih riječi...

I ostat će samo osmjeh.
Nedodirljiv.
Svet.

Zaustavit ću vrijeme, kažem.
I pripremam svoje ruke
da izdrže trenutak pobjede.

ŠAPAT ŽENE

Osvetnica.
I ona koja prašta.

Okrutna.
I ona ispunjena milošću.

Bludnica i Djevica...

...čuče.
I čekaju svoju priliku.

Jednako odlučne,
snažne,
uporne.

Znam,
jedna će pobijediti,
jedna će preživjeti,
sudar istina.

U meni.

Kristina Mrđa (Banja Luka)

ODA STOPAMA

Kad ostane trag
na stazi
u zemlji
iznad oblaka
ispod vode;

kad ostane sjaj
na kraju
u osami
iznad vjetra
ispod kore;

kad nestane mrak
na plaštu
u hođu
iznad zbilje
ispod sna...

Ostaću ja
na ledu
u vatri
ispod priviđenja
iznad NAS!!!

ODA KOFERU

Uzeću korak
kofer
i kompas,

ponijeću kaput
kartu
i kaznu.

Izrodiću sunce
drum
i nebo,

izgubiću kišu
kile
i kintu.

IMAĆU SVE!!!

ULJE NA PLATNU

Slikala sam veče
kistom od jeseni
na savršeno zategnutom
platnu nemogućeg;

vrhovima prstiju
na žicama mjesečine
svirala akorde
od tvog imena.

Sa moje slike
još polijeću jutra
dok mi se ti s dlana
prelijevaš u boje.

Tanja Stupar-Trifunović (Banja Luka)

KUĆA

Otišla sam da vidim kuću
Jedna kritičarka je pisala kako pjesnici u ratu puno koriste motiv kuće

U ratu nisam bila pjesnik nego dijete
koje je ostalo bez kuće
uopšte mi nije bilo tužno
najprije me obradovala promjena
drugi grad i ljudi
čudio me očaj roditelja
vjerovala sam da postoje kuće i mimo te kuće

Govorila sam gluposti
*Kuće kao peteljka trešnju drže uspomene
one sazriju i ispljuneš im tvrdi špicu a pojedeš slast
Kuće su samo mutne močvare mračni hodnici duhovi u boci
pravo mjesto duše je na raskrsnici gdje uvijek šiba vjetar novih početaka*

S godinama sam sve češće mislila o kući
Dolazila mi je u san
njeni hodnici njena vrata njeni prozori

Dugo mi je trebalo da shvatim da sam nesretna zbog kuće
i da ne mogu nastaviti dalje dok ne odem i isplačem se kraj nje

Kuća je velika i bijela sunce se zabija u stakla vrućina peče
stojim ispred kuće i plačem

To je njena kuća kaže moj muž nepoznatim ljudima
oni se čude i sliježu ramenima

Tu je nekad živjela hoće samo da vidi sve je u redu samo da vidi kuću
Gledam kuću

Žutokosi dječak protrči ispred mene to je moj brat
to nije moj brat moj brat je sad čovjek i živi u drugom gradu

Kuća je lavirint ne smijem ući unutra može me progutati prazna utroba
samo je gledam spolja ona me grli i odbacuje
to je moja kuća

Kako sve uspomene mogu stati u par minuta
skakanje preko ograde
šaht kraj zida garaža česma
šljiva se smanjila govorim kroz suze
sve se smanjilo
ja sam odrasla bez kuće sa bijelim zidovima

Nikad više ne želim imati kuću
kupi ćemo stan

SVJEDOK

Kamione s leševima što su prošli kroz jutro u maglu nisam vidio
zatvorio sam čvrsto oči čulo se samo brujanje motora i sitna kiša
ništa nisam vidio
nisam tovario slab sam
tovario je onaj ludi iz sela ja sam išao u šetnju dalje iza kuća iza
puckale su grančice pod vojničkim čizmama
nisam vidio ništa
ne znam ko su
nisu dozivali nisu govorili
puckale su grančice pod nogama nisam čuo
ništa ja ne znam doktor je napisao da imam psihičkih problema
otkud znam pod ceradama čija lica...
otišli su niz drum kamioni dolje prema selu nisam vidio
čvrsto stisnute oči tuda je putovao zvuk
možda tri četiri kamiona ne više
koliko je bilo ljudi
ne znam
nekad ih sanjam ništa ne govore samo neće da zatvore oči
ja svoje stisnem jače čvrsto čvrsto
da ništa ne vidim

NESTOR U BORBI PROTIV GLOBALIZACIJE

Poželjno je biti angažovani pisac koji javno govori svoje mišljenje za ili protiv
globalizacije nacije pičke materine
sramno je biti bez stava bez sredstava bez sebe sama
danas
Nestor putuje u Bosnu s malim bedžom na kojem piše kako je on protivnik
globalizacije
stoji na trgu nevin i čist sa naočarama i šarenom maramom oko vrata kao
pionir novog rajskog svijeta
zamišljam Nestora na gradilištu među zidarima koji veselo psuju sami sebi
majku pripiti i ludi na plus četrdeset zamišljam Nestora u rovu Nestora kako u
jednom danu na dvije različite strane u istoj zemlji slavi dan borbe protiv agre-
sora i plače za poginulim saborcima zamišljam Nestora u izbjegličkoj koloni
sa babama u crnom koje kukaju plaču i govore e moj sinko
zamišljam Nestora kako u šizofrenoj atmosferi ima amneziju i zaboravlja svoju
Holandiju svoju Englesku svoju lijepu sobu iz koje je doputovao da se bori
protiv globalizacije

zamišljam Nestora u sopstvenom krevetu kako ga more nesanice trza se u snu
i strepi jer odsvakud mogu doći neprijatelji izdajice i potkazivači
iz kreveta zida žene i iz sebe sama

Gledam Nestora u oči ljubazno mu se smješkam i na sva njegova pitanja odgo-
varam

potvrдно

da Bosna je lijepa zemlja priroda zelenilo brežuljci
da volim hrvatsko primorje poznajem ga vrlo dobro tamo sam se rodila
da lijepo nam je družimo se
mi smo svi ovdje prijatni i gostoljubivi ljudi

Fin neki čovjek taj Nestor. Sretan put Nestore. I dođi nam opet.

Šejla Šehabović (Tuzla)

KAKO NAPRAVITI NARATIV O SILOVANJU?

Kad govori o slikama
Života kojih se sjeća
O sjećanju, za koje
tvrdi da nije narativ
nego da je izvan jezika,
slike, samo slike,
slike koje dolaze,
slike što se vraćaju,
uvijek iste slike,
govori Jana. Njen desni
dlan, ritmično, kad god
izgovori riječ *slika*,
poleti prema licu.
Bljesak otvorenog dlana –
slike, govori Jana:
sijevne otvoreni desni dlan
i glava joj se trzne natrag,
kao da joj slike što dolaze
i vraćaju se
munjevito šibaju u lice

LOST IN TRANSLATION

Najbolje šutim
u gradskom prijevozu
dok autobus klizi
kraljevskom švedskom cestom
iz Uddevalle u Torp.
Četverogodišnje Arapče
zatrčava se svijetu između nogu
cima nas za rukave
i halače na sav glas.
Ovdje sva djeca moraju sjesti.
Ne ustaje se starijima.
Vjerovatnije je da će se pri kočenju
srušiti neko od metar
nego da će klecnuti koljeno starcu.
Logično.

– Tariq!

viče majka
Zatim joj dodije i stane kucati sms.
Svi trpe derište.
Na djecu se tu ne galami,
a trebalo bi,
želim nekome reći,
no ne znam jezik
i nemam kome.
Nadalje,
vjerovatnije je da djecu ne treba prepadati
nego da nam ona ne trebaju smetati.
Logično.

Najbolje šutim
dok arapska majka zaboravlja na Tarika
a ja mu ne mogu reći da mi sjedne u krilo
jer ne znam švedski ni arapski
a i nisam sigurna da se to ovdje smije.
Gdje šutnja moja i logika tuđa imaju smisla.
Sve dok
Plavokosi vozač crvenog lica
Ne zakoči,
Ustane
i iz sveg glasa ne zaurla na dijete,
marškajući ga na njegovo mjesto.

U bradu sebi
zatim rekne:
    – Majku ti dječju jebem!
Na jeziku
koji je toliko moj
Da gore ne može biti.

HITCHCOCK

Dva dana boravim na aerodromu

Natrag u Sarajevo s komadom papira,
u Beču mi ukrali pasoš.

Gestapovac u austrijskoj policiji pitao me
za materino djevojačko ime
Ja bolje od njega govorim engleski
I ne bojim se policije
On je veći od mene
Ali ja znam prezimena žena u mojoj porodici,
za pet generacija unazad.

Brzo me pustio

Ne odustajem

Policajka na granici mi objašnjava proceduru:
krivična prijava protiv mene;
u našu zemlju niko ne ulazi bez dokumenata

Osim prostitutki

Dan poslije donesu mi pasoš
I ja opet hoću da idem
Sreća: nikom ne treba bosanski pasoš –
kradljivac ga je bacio u Zürichu

Izgledam suviše evropski
zamišljam kako se tat čudi nad pasošem
u kojem su sve vize istekle,

a ova posljednja kratko traje

Ja ipak idem
Stisnem pasoš sa jednom važećom vizom,
ponovo kupljenu kartu
i krivičnu prijavu protiv mene
Sve imam

Izgledam evropski
Niko me ne zna

Dobro govorim engleski,
kaže mi pirgavi Irac u tranzitu
Pričam mu kako
iz Sarajeva
nismo poletjeli na vrijeme
Milioni ptica slijetali su na pistu
nisu odustajale

Svi su ih tjerali:
momci sa crvenim svjetlima,
motori,
automobili,
avion je dva puta kružio po tlu:
svaki put su se vratile

Zamišljala sam kako
avion u velikom ubrzanju
nalijeće na krvava ptičja tjelesa
kljunovi i perje ostaju na staklu pilotske kabine
nebo je uvijek bilo njihovo
ko zna odakle su došle
ne odustaju
sad hoće zemlju

Imam još sat vremena
jer sam zakasnila na let
Ptice su slijetale na pistu neprestano
Kažem Ircu
koji me časti kafom

Hvala.
Znam da izgledam evropski

Ahaa
 Teško je s bosanskim pasošem
 Jeste,
 U Bosni su male plate
 Nije strašno
 Znam da ima načina da odem odavde
 Pardon
 odande

Svejedno
 Ne odustajem

A nisam znala da ptičje kosti mogu uzrokovati pad aviona
 Ja sam mislila da neko želi spasiti ptice

O OVOM IZBORU

Nema ovdje mnogo šta da se priča: ovih pet pjesnikinja, starosti između 30 i 35 godina, nisu baš najmlađe u Bosni i Hercegovini, ali pouzdano jesu one sa znalački izgrađenom po-etikom; dakle, one u poeziju nisu zalutale jer nisu znale kud bi sa sobom; one su kao književni talenti i kao intelektualke sazrijevale u teškim vremenima potrebe da se svijetu saopće stvari koje nisu isključivo vezane za ono što zovemo »ženskim« s onim poznatim nedoučenim i uglavnom negativnim konotacijama.

Ovih pet sjajnih mladih žena pokazuje nešto što u starijim generacijama pjesnikinja gotovo da nije postojalo: ne samo svijest o sebi kao ženi i stvarateljici u moralno slomljenom i poharanom društvu, nego stav o sebi kao političkom biću koje u sebi i kroz sebe na visoko kvalitetan pjesnički način opisuje, prelama i domišlja tranzicijsko vrijeme korupcije, prevare i siromaštva, a nakon strašnih ratnih i poratnih iskustava u kojima »žensko« nije bilo u prvom planu, nego je čekalo, posmatralo, liječilo, opisivalo i prikupljalo ostatke životnog smisla.

Strašna vremena kroz koja su prolazile i prolaze zemlje tzv. Zapadnog Balkana ne pogoduju ni »ženama« ni »egu« – ali su pogodna i poželjna za poeziju! – otud ovi biseri koje pred vas podastire pet žena iz Bosne i Hercegovine. Njihova poezija svojim suverenim smislom, u to ćete se uvjeriti nakon čitanja, pametno i suvereno premrežuju cijelu Bosnu i Hercegovinu na način na koji to ne mogu ni nacije, ni partije, ni granice, ni entiteti, ni kantoni.

JASTREBOVE USPOMENE

James Tate

VEO BIJELOG KONJA

Tamo sam prvi put sreo svoju mladenku.
Stajala je ispod kestenova stabla dok je
trajao ljetni pljusak. Zaustavio sam auto i
upitao treba li joj prijevoz. Kao da me nije čula.
Izišao sam iz auta i došao do nje.
Njezina koža izgledala je i osjećala se kao porculan.
»Jeste li u redu?«, upitao sam. Trepnula je kao da se
budi iz transa. »Tražila sam bijelog konja«,
rekla je. Odvezao sam je do bolnice
gdje ju je liječnik dijagnosticirao kao moju
mladenku. »Oko toga nema nikakve sumnje,
ona je vaša mladenka.« Poljubili smo se, i tako je
rođen Trans-kanadski autoput.

TE DEUM LAUDAMUS

Zviždovka je prhnula iz žbuna i
uplašila me. Promatrao sam pilota kako
gore izvodi vratolomije, slobodni pad i
prevrtanje, od toga mi se već vrtjelo u glavi
te me je nenadana pojava zviždovke gotovo
oborila s nogu, jer sam jako osjetljiv. Odustao sam
od promatranja pilota i pohitao prema gradu.

Neka žena s trnom u čelu sjedila je na stepenicama Gradske vijećnice. Mrvicama je hranila jato golubova. Kaplja krvi oko trna, plavo nebo, ljudi žure da plate račune za vodu, kazne za parkiranje.

RADNA SNAGA

Imate li odgovarajuće volove za posao?
 Ne, moji volovi nisu odgovarajući.
 Pa, koliko je volova potrebno za odrađivanje posla?
 Treba mi još deset volova da se posao odradi kako treba.
 Vidjet ću mogu li vam ih nabaviti.
 Bio bih vam zahvalan ako bi mi to mogli učiniti.
 Svakako. A imate li dovoljno panirane ribe za ljude?
 Imamo pedeset komada, što nije dovoljno.
 Reći ću da vam ih dostave sutradan.
 Trebate li mape planina i podzemlja?
 Imamo mape planina ali nemamo mape podzemlja.
 Naravno da nemate mape podzemlja,
 ne postoje mape podzemlja.
 Osim toga, tamo ne bi htjeli poći, zagušljivo je.
 Nisam ni namjeravao poći tamo, ni bilo gdje kad smo kod toga.
 Ali pitali ste me trebaju li mi mape. ...
 Da, da, moja greška, zanio sam se.
 Pa, što onda trebate, recite mi?
 Trebamo sjeme, trebamo plugove, trebamo srpove, kokoši,
 svinje, krave, kante i žene.
 Žene?
 Nemamo nijednu ženu.
 Nevoljna ste skupina, doista.
 Mi smo nevoljna skupina, gospodine.
 Pa, ne mogu vam nabaviti žene.
 To sam shvatio, gospodine.
 Pa, što ćete raditi bez žena?
 Trpjet ćemo, gospodine. A onda ćemo umrijeti jedan po jedan.
 Zna li itko od vas pjevati?
 Da, gospodine, među nama je puno sjajnih pjevača.
 Naredite im neka smjesta počnu pjevati.
 Ili će vas žene na taj način pronaći ili ćete umrijeti
 utješeni. U međuvremenu okupirajte se

ozbiljnim poslovima koje ste si zadali.
Gospodine, nema odmora dok ne stignu bebe.

NAGLO ZANIMANJE ZA MRTVE

Niti jednom svih ovih godina Jack nije posjetio svoju majku u ludnici. Kad je odrastao, a njegova majka je još uvijek bila u ludnici, ništa ga nije sprečavalo da je posjeti, ali on nije pošao. U njemu se otvorila crna rupa koju ništa nije moglo ispuniti. Putovao je, previše pio, ljubio je, slikao i pisao, ali nije htio posjetiti svoju jadnu, ludu majku. Kad je na kraju primio obavijest o njezinoj smrti, ni suzu nije prolio. Počeo se tresti i drhtati i ubrzo ga odniješe divlje zvijeri.

POSLIJEPODNE U PAKLU

Neko je vrijeme plakao, bez ikakvog razloga. Šmrcao je, ispuhao nos. Zatim se okrenuo svom poslu, stupao je, tukao, razbijao, eksplodirao. Zatim je još malo plakao, jecao, balio, blejao. Užasno, rekao je. Nema nikakvog smisla. Svoju stolicu je bacio kroz prozor. Kakav kaos, rekao je. Cijela ta prokleta stvar je besmislena. Sada je doista počeo ridati, kaskade, vodopadi, rijeke. Ne trebam se obazirati, rekao je. To je golemo, jedno traćenje vremena. Ulazi njegova žena. Dragi, jesi li uspio bebi promijeniti pelene?

Skoro sam gotov, zacvrkutao je.

SJEĆANJE

Nekad me je dozivala mala knjižara.
Smjesta bih pošao do nje
gladan vijesti

i pouzdanog druženja.
 Uvijek bi mi davala
 sve što sam htio.
 Knjižara s magarcem u svom srcu,
 knjižara prepuna oblaka, a
 ponekad munja, pljuskova.
 Knjige netom iz Australije,
 knjige od luđaka i divova.
 Tukani bi zasjali na mojoj kapi od dimnjaka
 i u nekoliko probranih riječi razotkrili tajne.
 Picasso bi se pojavio u kimonu
 tražeći popust, a onda bi se
 smijao vlastitim vicevima.
 Mala knjižara trbuha punog
 mudrosti i konfeta,
 s obrvama od divljeg cvijeća –
 i mušterijama iz Danske i Japana,
 New Yorka i Kalifornije, vidovnjacima
 i odvjetnicima, svećenicima i stoperima,
 tašti, snažni, ljudi,
 svima trebaju knjige, trebaju upute,
 trebaju prijatelje, ili mjesto da sjednu.
 Ali jednog dana police se počеше prazniti
 i muk je zavladao u knjižari.
 Nove knjige nisu stizale.
 Kad je umiranje bilo okončano,
 ostala je samo jedna krhka, otrcana stvar,
 a ja nemam srca da je imenujem.

IZA BOCE MLIJEKA

nalazi se korica kruha i tri mrtve bubamare,
 kao i ručna svjetiljka i nekoliko flastera.
 Spreman sam ako slučajno nestane struje.
 Trljanjem dviju mrtvih bubamara
 stvara se plavičasto zeleno svjetlo
 uz koje se može blagovati korica kruha
 i zaboraviti na uragan i bilo što.
 Imam i rezervnu ako bi jedna eksplodirala.
 Kad je jednom rijeka rastopljene lave

potekla kroz moj dnevni boravak
nisam mogao do svoje kutije za prvu pomoć,
mojih flastera i tako dalje, morao sam ispuzati
kroz prozor i poći naokolo.
Kuhinjski pod bio je poput užarene tave,
pa sam poletio kroz zrak, zgrabio
svoje stvari i onda se okolo vratio natrag
provukavši se kroz prozor dnevnog
boravka, premda se tada pokazalo
da mi uopće nisu trebale sve te stvari
jer se lava povukla za manje od tjedan dana.
Što se tiče pljačkaša, dobro razmislite:
iza boce mlijeka nalazi se druga boca mlijeka
i jedno gnijezdo od zgužvanih vrpci
i jedan duh koji laje na avione.

VELIKA OPERA

Pogledaj, pogledaj, ova mala djeca
koju držimo prijateljima, ona sada
imaju svoj život. Irma je bila ljepotica
ali se loše udala – to sam joj onda mogao
reći. A Jack, Jack je bio jak i mislio je
rat je šetnja po šumi, i nikada se
nije vratio. A plavokosi Tommy
bulji u štukaturu zida u Floridi,
njemu nisu sve daske na broju.
Život pruža bezbrojne mogućnosti,
a najčešće su posve neočekivane –
blesani postanu geniji i vice versa, staro
vice versa načelo radi prekovremeno
da ne izgubimo interes, ili barem ostanemo
zbunjeni. Svi pravi mudraci tvrde
da ne znaju ništa. Odreci se svega
(daj sve meni, ja skupljam!). Marjorie sa
kečkama, bez zuba, pobjegla sa sitnim
gangsterom, rekoše mi da im dobro ide.
A škrti Paul koji je mogao sve
popraviti skončao je život kao radikalni
mučenik za cilj koji nisam nikad shvatio.

Iz vedra neba nešto prianja uz mene.
To je moja voljena torbica s alatom,
ona i vjetar, uvijek kad započinjem
svoje remek djelo, iako mi glava puca, noge me bole.
Često se kaže da djelujemo u vakuumu,
ali tko je mi?
Velik je dan sa svojim krumpirom ugniježđenim u tami.

KAKO SE VLADA LJUDIMA

Čak i praznih ruku, Toby je djelovao kao
da će nešto posjeći. Njegovi su prijatelji
mislili da je sigurno ubio barem jednu
osobu ili dvije. A najčudnije je u svemu tome
da je on bio sjajan i dobar momak.
Sviđao mi se, a znao sam da bi me u bilo
kojem času mogao ubiti. Kako to? Njegov
osmijeh je zarazan, ali doista se osjeća kao da
mu se cijedi krv. A onda se jednog dana sa svojom
majkom odselio u neki gradić u Iowi, tamo su
otvorili cvjećarnu nazvanu Ubojstvo, Inc., i svi su
rekli da je vrlo uspješna. Mnogi od nas
još uvijek ga se pribojavamo i nedostaje nam
svakog dana sve više i više.

INTROSPEKCIJA

Pogledam u sebe i vidim pustinju sa
visokim kaktusima i nekoliko zmija kako leže
čekajući neopreznog miša, a u pozadini se
pružaju snijegom ovijene planine, ris i
smeđi medvjed piju vodu iz bistrog izvora,
a dolje ispod na drugoj strani nalazi se
selo koje gleda svoja posla. Gđa Harvey
upravo je položila novac u Farmersku banku,
a Elijah Williams je u zadruzi kupio nekoliko
vreća sjemena. Za sada to je sve što mogu
vidjeti. Čekaj, Jemima Williams je upravo
iskoračila iz svoje kade!

RAT I MIR

Netko me je knjigom mlatnuo po glavi
i ja padam. U redu, sad sam pao.
Zatvaram oči. Noj je krenuo na mene.
Izgleda bijesno. Otvaram oči. Noj
juri prema meni. Zatvaram oči. Nalazim se
na zelenoj obali potoka koji žubori. Moja
draga pored mene. Bilo bi neumjesno da
još nešto kažem. A nakon zalaska sunca
pojeli smo travnati sendvič.

MOJA PRIVATNA TASMANIJA

nikad nije otkrivena,
misli se da je izvor svih vatri,
da je svinjac duše,
kad pokušate misliti o njoj
mijenja oblik i lokaciju.
Miriše na pogrebni zavod
prepun orhideja, dođe vam
da pobjegnute glavom bez obzira.
A istodobno je seksualna,
pohotna, izaziva užasnu glad.
Moja Tasmanija ispod svoje
kao gavran crne pregače skriva
stotine nepoznatih vrsta divljih svinja.
Noću se ljulja na vjetru
i brunda neku divnu melodiju.
Ni ptice ne mogu spavati
i počinju pjevati izumrle pjesme.
Zmije premeću svoje krunice.
Hodam u krugu,
sve sam bliže i bliže.
Zidovi rudnika ugljena
to se moja glava
urušava, u velikim
komadima pada po podu,
prene šišmiše iz sna
i štakore dok glođu
jedan drugoga. Bliže, kažem,

moram prići još bliže.
Guši me smrad trulog
mesa. Ne vidim od
dima i izmaglice.
Prestajem kružiti, smijem se.
Moja majka kaže, »Jimmy, molim te
prestani se smijati, strašiš nas.«

OBILJE

Oluja je prošla.
Sjedim na pragu i čitam roman
o čovjeku koji smatra da je jedini čovjekov cilj
međusobno uništenje kao i planeta.
Ne čini mi se loš čovjek.
Roman je napisan u veselom stilu
i vrlo je inteligentan.
Tama je onda bogata i humusna
kad rukom prođeš kroz nju
osjetiš se osvježeno i zdravo.
Aristokrat i uspješan poslovni čovjek
(dva atributa koja prezire u sebi),
on ne vjeruje u ljubav ni vođenje ljubavi,
ali priznaje da je ovisan o oboje.
Drago mi je što nisam poput tog čovjeka,
premda mi večer provedena u njegovom društvu
ne bi bila odbojna. Zacijelo bih
osjetio sažaljenje, ali bez imalo prezira.
Kao da umireš prije kraja svog života,
mrtvac koji diše i hoda.
»Pogledaj kamo te je odvelo takvo razmišljanje«,
želim mu reći. A on nije u stanju ni zaplakati.
Cijeli ga dan nosim naokolo sa sobom,
težina koja guši.
Što on hoće? Što ja hoću od njega?
Previše je lako sumnjati u sve vrijednosti,
pronalaziti greške i manjkavosti
kod svakog, uključujući sebe.
Dovoljno je znati da postoje,
i onda poći na pecanje,
dolje na čistini mali mlinar klizi.

RAZBACANE MISLI

Dojavio sam svom odvjetniku o incidentu,
zatim sam se vratio u hotelski bar
i naručio viski. Dama koja je
sjedila pored mene bila je napeta
ali ne napeta kao njezin pulover.
Kasnije sam joj pomogao da pozove taksi
i dao joj nešto novca za vožnju do kuće.
Bog zna da volim gospođe ali
o sebi volim misliti da sam džentlmen
koji ne bi iskoristio priliku kod neke
kojoj je loše krenulo.
I meni prečesto loše ide.
A samo sam ja kriv – ljubav,
cuga, glupost, smiješaj ih
i zatekneš se kako na arapskom
buncaš Bogu o demonskoj mački
koja živi u tvojoj glavi pored
plamenog pisoara. To sam proživio
opet i iznova češće nego što se želim
sjećati. Kad sam bio mlad
mislio sam da respektabilan znači mrtav.
Volio sam mračnu stranu života,
kvartove, lake cure i noći
koje pričaju na tisuće priča.
A onda u nekom nevidljivom trenutku
shvatiš da se ista priča
neprestano ponavlja, u tom trenutku
ili ideš dalje ili umreš.
Pošao sam na zapad i nekoliko godina
radio na ranču, naučio jahati,
žigosati, sve što treba. Bio sam kauboj
i uživao u svakom trenutku.
Nedostajale su mi žene, ali za njih
nije bilo vremena, pa sam ih posjećivao
u snovima. Nakon večere sručio bih se u krevet,
izabrao staru miljenicu i nazvao je,
plesali bi, ljubili se, sve smo radili.
Nikad se nismo svađali, nismo imali problema.
Ponekad bih se ujutro iznenadio
što sam sâm u krevetu.

Kako sam rekao, volio sam posao, a
znao sam da to nije moj pravi život.
Nisam imao pojma što je moj pravi život,
ali znao sam da ga moram potražiti.
Onda sam se jednog dana spakirao i krenuo
svojim autom. Vozio sam se cijelom zemljom,
istraživao kuće, trgovine, ulice,
ljude, kao izluđeni glavni inspektor,
a cijelo sam vrijeme tražio sebe.
Zaključio sam da ja ne postojim,
jedino lepršanja, drhtaji i sjene.
Mislim da se većina ljudi jednako osjeća,
i to nije loše, noću plove pod zvijezdama
poput krijesnica šalju signale.

KRAJ ZENA

Bila jedna jako sitna žaba koja je sjedila na
opalom listu gledajući u prazno u nadi da će
proletjeti mušica. Dječak je spazi, pokupi je i
ponese kući da pokaže svojoj majci i sestri.
One su je zavoļjele i napravile joj kućicu u
kutiji za kukce. Nitko se nije sjetio obitelji
male žabe. Nakon dva dana žabu su vratili
na onaj isti list na kojem je bila pronađena.
Bio je to dan ozbiljnih, dobrih vijesti. Prošlo je oko
sat vremena, a onda proleti zlatna mušica. Žaba
skoči i proguta je.

MOLITI HRANU NA DRZAK NAČIN

Moraš zamisliti da se tvoja bol
pretvorila u nešto drugo, nekakvog
kućnog ljubimca, psića, da te
slijedi posvuda jer te voli
i želi te zaštititi. Tu je kad se
ujutro ustaješ, ide s tobom
u ured, ide s tobom u kupovinu,
s tobom ide čak i u kino. To je
najodaniji ljubimac za kojeg si čuo.

A jednog dana kad ga više ne
možeš podnijeti, tu razdraganu
konstantu, odvezeš se izvan grada
i ostaviš pored ceste. Kad se vratiš kući
nema psića, tu je samo bol,
i baš zbog toga malo ti je lakše.

OD JUTARNJEG SUTONA DO ZALASKA SUNCA

Prošle nedjelje u crkvi svećenik je zapanjio cijelu pastvu rekavši nam da smo svi skupa lijeni, sebični, opaki, da smo svi skupa licemjeri i da ne dajemo pišljiva boba za siromahe. Drhtao je i posve poludio. Rekao je da nismo vrijedni Božje ljubavi i oprosta. Rekao je da što se njega tiče neka idemo k vragu. Tada sam na njega bacio svoj molitvenik. Mnoge su žene glasno jecale, ali zamijetio sam mnoge muškarce kojima je bila puna kapa i bili su spremni da nešto poduzmu. U redovima se formirala krvožedna gomila za linč. Poznajem te ljude, to su čestiti građani, dobri očevi i muževi, ozbiljno shvaćaju vjeru, ali ako im se zamjeriš ubit će te. Kad je svećenik zamijetio vatru u njihovim očima, prasnuo je u smijeh smirujući pastvu kako se samo šalio, malo nas je zafrkavao. Začuo se tihi nervozni smijeh koji se pojačavao dok nije eksplodirao u kolektivnom urlikanju koje se nije moglo zaustaviti. Kasnije smo se svi složili to bila najbolja propovijed koju je ikad održao, voljeli smo ga više nekog ikad.

JEDNOSTAVNA LJUDSKOST

Jedna jedina jabuka rasla je na našem stablu, a to je nekakvo čudo jer se radilo o stablu kruške. Hodali smo oko njega češkajući se

po glavi. »Želiš li je pojesti?«, upitao sam ženu. »Prije bih umrla«, odgovorila je. Vratili smo se u kuću. Stao sam kod kuhinjskog prozora i zagledao se. Pomislio sam na Adama i Evu, ali ja ne vjerujem u Adama i Evu. Moja žena je rekla: »Ako ne prestaneš buljiti u tu blesavu jabuku otići ću van i pojest ću je.« »Pa, odi«, rekao sam, »ali prvo se svuci, pođi gola.« Ona me pogleda kao da sam sišao s uma, a kad se počela svlačiti, i ja sam se svukao.

CRNI PAS

Oko dva sata ujutro prestali smo igrati poker. Svi su bili umorni ili pijani ili bez para. Stajali smo vani na travnjaku kuće Boba Blackburna kad se ni od kuda stvorio taj crni pas i počeo lajati i režati na nas. Izgledao je opako, nasrnuo je na nas kao da će nas doista napasti. Obično se ne bojim pasa, ali ovaj se okomio na nas. Bob odjednom odjuri u kuću i nakon pola minute vratio se sa sačmaricom. Rekao nam je neka se odmaknemo, poslušali smo ga. Naciljao je i pucao u psa. Pas je jednom zacvilio i srušio se. »Isuse, Bobe«, rekao sam. »Taj me je pas tri puta ugrizao. Ali ipak«, rekao sam, »pas koji grize nije tako loš kao čovjek koji ubije.« Nitko nije progovorio. Vladala je tišina koja je označavala kraj nečega, pokera, prijateljstva, ili nečeg drugog. Nepoznato mi je već poželjelo dobrodošlicu u svom tajnom srcu.

NOVI LJUBAVNI ROB

Gledao sam kako se useljavaju novi susjedi, muškarac, žena i dječak. Pustio sam ih tjedan dana neka se skrase, a zatim sam pošao da im zaželim dobrodošlicu u susjedstvo. Predstavio sam se i rekao da im stojim na usluzi. »Želiš li možda piće?«, rekao je muškarac. »Naravno«, rekao sam, »viski bi sjajno legao.« Žena, Joan, ispričala se i nestala u praonici rublja. »Sjednimo na trijem«, reče Lee. Smjestili smo se u pletenim stolcima. »Ako je ikad pokušaš taknuti ubit ću te«, rekao je. »Nema problema«, rekao sam, »sretno sam oženjen.« »Da, to sam već čuo. Samo nemoj to nikad zaboraviti. Ne bih te htio zateći kako je gledaš.« »Opusti se«, rekao sam, »kažem ti da sam jako sretno oženjen čovjek.« Ispio sam piće, zahvalio svom novom susjedu i što sam brže mogao napustio kuću. Kad sam se vratio u svoju kuću, pomislio sam da bi u ovom starom susjedstvu moglo biti zabavno. Dvogledom sam proučavao Joan. Leejeva smrt će, naravno, izgledati kao nesreća.

RASKUPUSANA BIBLIJA PREPUNA BILJEŠKI

Dugo sam stajao kod jugozapadnog prozora zureći van u polje i praznu cestu. Jastreb na telefonskom stupu pregledavao je polje tražeći neki pokret, a onda se obrušio i ugrabio svoj obrok. Traktor koji je vukao kola puna sijena puzao je po brdu. Pored njega velikom brzinom prođe pet tinejdžera u zelenom kabrioletu i nestadoše u oblaku prašine. Valjala se oluja, osjećao sam kako pada tlak u barometru. Kad je ovako pile dobiva sjekirirom.

VJEČNI U SNOVIMA

Hodao sam tim prašnim seoskim putem. Bio je sunčan dan u ranu jesen. Podigao sam glavu i spazio magarca kako mi prilazi vukući kola. Koliko sam vidio, magarac nije imao kočijaša ni bilo koga da ga vodi. Magarac je išao polako. Kad smo se sreli magarac je stao, pozdravio sam ga češkanjem po njušci, a njemu je bilo drago. Čini se to je jako usamljen magarac, ali koji magarac ne bi bio usamljen na ovakvom putu? A onda mi padne na pamet da pogledam što je u kolima, ako tu ima ičega. Tu je bio samo crni sanduk, ili lijes, dvije stope dug, stopu širok. Počeo sam podizati poklopac, zatim sam stao, nisam mogao. Shvatio sam da taj magarac ima neko turobno poslanje, tko zna kamo, do samog kraja svijeta, pa sam mu dao jabuku, još jednom ga počešao po njušci i mahnuo mu neka prođe, mali čovjek kakav sam bio.

JASTREBOVE USPOMENE

Sjedio sam na klupi u parku kad sam ugledao golemog sokola kako kruži iznad nas. Pratio sam ga pogledom, a on se odjednom obrušio, ugrabio bebu iz kolica i odletio s njom. Srce mi je stalo. Potrčao sam majci, koja se zagledala u haljinu u izlogu. »Gospođo«, mucao sam, »ona ptica ugrabila vam je bebu...«. Pogledala je u kolica i zatim gore prema nebu. »Oh, znam ja tu pticu. To je dobra ptica. Uzela je moju bebu da se malo igra s njenim bebama. Ubrzo će mi je vratiti. Moja beba obožava njene bebe. Ali hvala vam što ste mi rekli. Nego, što mislite o ovoj haljini? Dobro bi mi stajala?« Pomislio sam na njezinu

bebu kako leti nebom u kandžama one ptice.
»Pa«, rekao sam, »mislim da rezeda zelena ističe opseg vašeg unutrašnjeg ptičnjaka.« »Tko ste vi, neki luđak na slobodi? Gubite se, pozvat ću policiju«, rekla je.

UZNESENJE

»Ako tu sjedneš i dugo vremena budeš vrlo tiha, mogla bi ugledati jednu od onih plavih antilopa«, rekao sam Cori. »Sve ću učiniti da vidim plavu antilopu«, rekla je.
»Svući ću se do gola i cijeli dan ležati nepomična u travi.« »To je dobra ideja«, rekao sam, »mislim, svući se, to je prirodnije.« Coru sam sinoć upoznao u knjižnici i rekao joj za plave antilope, pa smo se našli da ih pokušamo vidjeti. Satima smo ležali goli jedno pored drugoga. Bio je prekrasan sunčan dan, povjetarac je pirkao. Cora mi konačno šapnu u uho, »Bože, vidim ih. Tako su profinjene, tako elegantne. Kao anđeli su, anđeli različka.« Pogledao sam Coru. Počela se gubiti. Postala je jedna od njih.

(Preveo Miloš Đurđević)

James Tate rođen je 1943. godine u Kansas Cityju. Njegov otac, američki pilot, poginuo je u Drugom svjetskom ratu kad je Tate imao pet mjeseci. Njegovu prvu zbirku pjesama, *Izgubljeni pilot* (1967.), Dudley Fitts je izabrao za objavljivanje u ediciji za mlade pjesnike Sveučilišta Yale dok je Tate završavao studij kreativnog pisanja na Sveučilištu Iowa, kao najmlađeg autora koji je uvršten u tu prestižnu ediciju. Zbirka je pobrala sjajne kritike i znatno je utjecala na generaciju pjesnika koja se pojavila krajem 1960-ih i početkom 1970-ih. Kritičar Dana Gioia za tu je knjigu rekao: »Tate je udomaćio nadrealizam. Uzeo je taj strani stil, koji je na engleskom jeziku uvijek djelovao tuđe i neobično, čak i kod najtalentiranijih pjesnika kao što su Charles Simic i Donald Justice, uspjevši da kod njega zvuči ne samo prirodno nego i posve prepoznatljivo i obično.«

James Tate je do sada objavio dvadesetak knjiga poezije i proze, za koje je dobio niz vodećih američkih nagrada za književnost (Pulitzerova nagrada, National Book Award, Nagrada Wallace Stevens Akademije američkih pjesnika, Nagrada Tanning, i mnoge druge). U koautorstvu s pjesnikom Billom Knottom objavio je roman *Lucky Darryl* (1977.), bio je urednik godišnje antologije recentne američke poezije, *The Best American Poetry* (1997.). Godine 2001. izabran je za predsjednika Američke pjesničke akademije. Radi kao profesor književnosti i kreativnog pisanja na Sveučilištu Massachusetts u Amherstu.

Njegovu poeziju John Ashbery u eseju objavljenom u New York Timesu komentira na ovaj način: »Lokalni kolorit ima određenu ulogu, ali glavni događaj predstavlja pjesnikovo hrvanje sa trenucima koji prolaze, on u njima pod svaku cijenu želi otkriti poeziju, ma koliko bila nestalna. Tate je pjesnik mogućnosti, promjene, nenadanih posljedica, ugodnih ili katastrofalnih, a ti fenomeni egzistiraju posvuda... Upravo za Tateovim knjigama iznova posežem kada se želim podsjetiti koje su sve mogućnosti poezije.«

U knjizi, iz koje ovdje donosim izbor pjesama, *Jastrebove uspomene* (*Memoir of the Hawk*), njegovoj trinaestoj zbirci pjesama objavljenoj 2001. godine, Tate stvara lirski svijet napučen mnoštvom likova, uvjerljivih i posve neobičnih, a začudnost tu izbija u prvi plan možda upravo zato jer se najčešće nalaze u svakodnevnim, domaćim situacijama i okruženjima. Možda se upravo u tom rasteru može raspoznati ono što je Charles Simic opisao kao Tateovu najozbiljniju autorsku namjeru: potraga za novim načinom pisanja lirske pjesme.

(M. Đ.)

VAKUUM – FABULA

Jerko Ljubetić

Ako bismo se poslužili podosta jezgrovitim jezikom dramatičara u predstavljanju kazališnog prizora i neveliku sobu u kojoj je on boravio opisali kao scenu, onda bismo mogli navesti da se u njoj na jednoj strani nalazi kauč, zatim pisaci stol sa stolcem, a po sredini duboki naslonjač s naslovom za glavu. S druge strane pritvorena vrata vodila su u ostali dio stana. Kroz njihov poluotvoreni zijev povremeno bi prostrujao tanki jezičac zraka i dizao s poda razbacane novine, časopise rastvorene na bljeskavim stranicama s kojih su se žarile fotografije u boji.

Trebalo bi k tome dodati kako je u jednom kutu sobe žmirkala kontrolna lampica na uključenom radioprijamniku, a na zidu visjele uokvirene, pomalo požutjele fotografije predaka u starinskim nošnjama i izvještačenog, ukočenog držanja. Na jednom zidu bile su police s knjigama. Neke su imale sjajne, napadne hrpte i mogao bi se steći utisak da se uobražene nadmeću i pomalo smijulje onima s kojih su vanjski omoti otpali ili bili pohabani pa su tako pokazivale golotinju knjižarskog uveza.

Dakako, tu je još postojao dosta prostrani prozor, ali začudo, kroz njega u sobu nije ulazilo puno svjetlosti kao da je na njemu s vanjske strane bila spuštena neprozirna ili slabo providna zavjesa koja je jedva propuštala danje svjetlo pa je središnji dio sobe ispunjavao polumrak koji se po uglovima zgusnuo.

Upravo zbog tog prozora sobica i ne bi, pravo govoreći, mogla odigrati ulogu kazališne inscenacije jer, istini na volju, prizori koje je on kroz njega gledao, a koji su u njemu pobuđivali razmišljanja i pokretali različite slike, kano da se odigravaju na pravoj pozornici dok su njegovi prozorski okviri bili tek samo vanjski rubovi te scenografije.

Kad se uvalio u naslonjač i pogledao van, pred očima mu se razapela nedaleka borova šumica po padini obližnjeg brežuljka. Nju je obgrlila prozirna ranojesenska omaglica. Sunce je sve do nedavno obilato milovalo blještavim zracima, a sada je ostavilo, okrenulo joj leđa i prepustilo zagrljaju sivog plašta. Brežuljak sa šumicom blago se spuštao prema moru i kroz rašireno borovo granje mogao je vidjeti komadićak bjelkastog žala po kojem su upravo gazili mladić i djevojka s priborom za plažu. U daljinu se protezao trokut smi-

renog i pomalo tužnog sivkasto-plavog mora. Bože, pomislio je, koliko sjete pobuđuje u njemu odlazak ljeta. Čini mu se sada da je to odlazak zauvijek i kanda sa sobom sve odnosi, vječno i u nepovrat! (*Odlazi li i on s njime?*) – Ipak, unatoč svemu to ga nije učinilo odviše tužnim i ganutim jer je želio uvući u sebe mir i spokoj koje jesen donosi. Nastojao se njima obložiti i tako se zaštititi. Ili, jednostavno, izmigoljiti od svega i odmagliti u svoje skrovište. Pada mu na pamet kako se jednom zatekao u planinskom kamenjaru za sunčane jare koja mu je nemilice pržila tijelo. Usne su mu ispucale od žeđi, a nije imao ni kapi vode sa sobom. U potrazi za lokvicom i hladovitim zaklonom provlačio se kroz uski podzemni hodnik pećine. Golu, suncem zažarenu kožu parali su mu sa svih strana oštri kameni šiljci. I onda je izbio na široki podzemni prostor, pronašao kamenu pliticu s prstom vode, grabio je odvijenom lećom s džepne lampe, srkao hladne i teške kapi i tako tažio žeđ. – Je li to ono što priželjkuje? Biti okružen hladnim i nijemim stalagmitima i stalaktitima? Što tada učiniti sa sobom? Nema tu ni ljigave slijepe čovječje ribice (*jedino da se sam pretvori u nju*), a kamoli društva grivastog lava. Što uraditi prekinutih živčanih vlakana i bez mogućnosti da odgovori na podražaje, osovi se, ukruti? Biti sav omlohavljen, beživotno razliven i gumasto mekan, je li to baš ono što želi i za čime teži?

Ipak, volio je jesen kao smiraj, kao pomirenje s odlazećim.

Uvalivši se u naslonjač (imao je tada još dovoljno snage da u hipu odagna riječi svoje stare tete prije spavanja, koje su mu se tada nametnule) i prije nego su mu se spustili očni kapci, opazio je u lijevom kutu prozora muškarca i ženu srednjih godina, jamačno bračni par, na balkonu kuće njemu preko puta. Sjedili su za stolom na sredini kojega se nalazila zdjela s voćem, a po strani do muškarčeve ruke fotografski aparat u olinjalof futrolu oko koje je bio obavijen remen za nošenje oko vrata. Nešto su razgovarali, ali, dakako, nije mogao čuti što. Primijetio je samo da su im geste, više njezine nego njegove, održite i oštre. Lica bi im se povremeno mrgodila, a usne grčile. Njezina se podlaktica uzdizala. Skupila bi prste, priključila njima palac tako da joj je šaka naličila zmijskoj glavi. S vremena na vrijeme uperila bi je prema muškarcu, a katkada je okretala k svojim prsima. Tada bi glava gmizavca poprimala mirniji, pripitomljeni, gotovo mazni izgled. Njezin subesjednik podizao je dlanove uspravno poput policajca kad zaustavlja promet samo s tom razlikom što su njegova oba dlana bila u zraku.

No, kada je sklopio oči i mislio da će navući na sebe pokrovac mira i opuštenosti – sve se promijenilo. Pred njegovim pogledom spuštenih kapaka počeli su promicati prizori, slike, krajolici i ljudi kao na pokretnoj vrpci ili na maloj jarko osvijetljenoj bini marionetskog kazališta, na kojoj bi osvanulo puno šarenila kad bi se povukla raznobojna zavjesica i privezala kričavom vrpcom sa strane. To nije mogao zaustaviti i zanemariti. Prizori i ljudi dolazili su iz dubine, zaskočili bi ga iz sjene i poprimali nov izgled. Katkada su mu se činili kano naličje negativna kolor-filma, barem je imao takav utisak. Ili su to možda zaista bile prave slike? Dobivaju li sada izvorni izgled i oslobađa li se fotografija svoje jednoplošnosti? Ništa ga nije čudilo to što se pretapaju, što se javljaju daleki i zaboravljeni pejzaži i miješaju sa sadašnjim, što promiču ljudi poznati i nepoznati i oni što ih već odavno nema među živima, odjeveni u staromodnu odjeću i stapaju se s onima koje često susreće. Gledali su ga, ponekad su se smiješili pa i namigivali, razgovarali među sobom, čak mu se katkada učinilo da čuje njihov isprekidan razgovor ili su bili zaokupljeni samima sobom.

Ispočetka taj mali portal bio je udaljen, ali se znao kao na pritisak dugmeta povećati i ispuniti čitav njegov vidokrug. Prizori su najprije brzo odmicali, ali povremeno bi usporili, zaustavljali se ili se čak vraćali unatrag.

»Budi pametan i racionalan. Ne dopusti da ti se taj metež nametne«, začuo je poznati glas. S pozornice ga gleda prijatelj-kritičar. Lice mu je sve obraslo u bradu, pogled sitnih i svijetlih očiju dopirao je do njega, osvijetlio bi ga na trenutak kao kružna luč svjetionika pa onda nestajao iza njegovih leđa, valjda je bacao svoj svjetlosni snop na crnu, neprovidnu i neistraženu pučinu pa se onda opet vraćao njemu dok su mu se usne dobrodušno smiješile: »Što se to s tobom događa?« – kao da pita. »Puštaš da ti stvari izmaknu kontroli. Čemu to vodi? Pazi da ne odlutaš u nepoznato. Sve ima svoju mjeru, granice, redosljed i uravnoteženost. Pravila ne bi smio zanemariti. Iskaz ima svoju fabulu, fakt pa ma što to bilo, izmišljotina, dramska igra ili laž. Dakle, važna je faktura... Znam, znam zašto se smijuckaš. Ti sve relativiziraš, obrćeš naopačke, želiš sve razgoliti, je l' tako? Zašto ne prihvaćaš stvari onakve kakve jesu? Zamisli svijet bez maski, kakvi bi to obrazi bili! Grozim se i na pomisao da bih morao živjeti s ljudima s kojih su otpale obrazine! Nas-mijao si se maloprije na ono faktura, je li? Kao da se radi o računu za robu, a tebi je to neprispodobivo. Ali, zapravo, ono možda i jest to. Faktura, podloga, osnova, temelj. Ne može ništa imati čvrstog oslonca u zrakopraznom prostoru. Ili misliš da može? Sve se na dobroj podlozi plete, fino tka, premazuje potka, tekstura, nanose nijanse i detalji. Sve to teče dijakronijski ili sinkrono, ima sadržaj, počelo, klimaks i rasplet...«.

Pi! Pii! – odjednom je čuo s uključenog radioaparata u kutu sobe znak točnog vremena. *Piii!!*

...»Sve to čini sklad, uzvišenost«, nastavi njegov prijatelj-kritičar i u zanosu, najvjerovatnije nije čuo znak vremena. »Hajde, pogledaj knjige na policama iznad svoje glave!« prosljedi on. »Vidjet ćeš koliko su one skladno i uzvišeno sačinjene. *Superb!* – rekli bi Englezi.« (Knjige su izdužile vrat, donkihotovski se uzvisile, rekli bismo, dobile *soberbio* izgled s ona dva sančopansovska *o*, jedno sprijeda, a drugo straga, trbuh i stražnjica.)

»No, samo malo, samo malo dovitljivosti i dodajmo malo kontrasta«, dometne on mangupski, »pa bi lako to *superb*, kako ti kažeš, i ono *suberbio*, kako bi valjda rekao vrli i suhonjavi vitez, moglo zazvučati kao Charlesov velegradski kaljav *suburb*, i blatnjav *suburbio* koji spominje Ricardo Reyes! Ha, što misliš? Predgrađe. Čega? Otmjenih gradskih četvrti s kitnjastim balkonima i pergolama? Daščare, stračare, dronjci, jad i bijeda...« Ali to prijatelj nije čuo. A da i jest, rekao bi kako opet stvari previše prozaično prizemljuje. Gledao je sada u stranu, zaneseno pa je u svojoj profinjenosti nastavio: »O knjigama, o tim plodovima duha«, isticao je on, »svi bi mediji trebali govoriti.«

Danas je ispraćen na vječni počinak, dopiralo je iz mračnog ugla sobe, *naš uvaženi sugrađanin. Već više od dva desetljeća obavljao je predano časnu dužnost predsjednika udruge liječenih alkoholičara i tako zadužio naš grad. Na ispraćaju su bili svi gradski uglednici. Gradonačelnik je održao ganutljivo posmrtno slovo i obećao kako će se svesrdno zalagati da se pokojniku što prije podigne dostojan spomenik na najljepšem gradskom predjelu.*

Za to vrijeme pomakne se pokretna pozornica i prijatelj-kritičar počne odlaziti prema rubu scene i gubiti se iz kadra. U isto vrijeme s druge strane provirivalo je veliko, okruglo

lice pred bogatom trpezom. Tomo! Oho, i to dva o! Dva spojena puna mjeseca, sjajnih, zajapurenih obraza koje je povezivao prćast nos, nosić, previše malen na toj površini, s dvije rupice za disanje kao na uzdignutim nosnicama u životinja, stoga bi mu povremeno zraka nedostajalo te ga je srkao razjapljenih usta.

»Knjige! Ha, ha, ha! Libri!« Čini se da je čuo prijatelja-kritičara kad je o njima govorio. »Sama kartušina! Moj meštre Mate nikad ništa nije čita', ni novine. Moglo je biti da je samo slovkao, ali je znao sve napraviti, po starinsku, šufištiko i šesno onako kako ga je njegov meštar naučio, a toga njegov meštar, a onoga njegov... Ni čut' za neke novotarije. Rasrdio bi se, sva bi mu krv udarila u glavu i sav bi se zaškarpuno kao rak kad bi mu netko spomenuo neku novitad. A sve je zna'. Sve! Učini ovo, učini ono – pravi meštar od zanata. Eto, ni ja ne znam kad sam pročitao neku knjigu. Pa šta mi fali?«

Prije nego što je pokretna bina odnijela prijatelja-kritičara u mrak, tamo negdje iza kulisa, on pogleda Tomu pomalo sažalno i prijekorno, kao da ga pita: Kako to, kako to da čovjek može proživjeti svoj vijek, a da nije upoznao druge svjetove i druge ljude što mu knjiga nudi, kako može živjeti s rupama u sebi kao iscijeđena spužva na suncu? Ne znati za njih, ne može se ni upoznati sebe.

Na samom odlasku uspije mu razborito dobaciti: »Iz knjiga možete saznati velike mudrosti. Iz njih se nauči kako misliti, kako živjeti... One su pravo bogatstvo!«

»Ha, ha, ha!« – opet se smijao Tomo. »Kakvo bogatstvo, a? O kojem bogatstvu vi to meni kad vas vaš izdavač jedno honorira, a čujem da ima i onih koji uopće ne plaćaju tekstove domaćih pisaca. Be! Bee! Belje vam se pravo u lice. A ruku na srce, na vijestima gledam kako svaka šuša najavljuje kako piše svoju prvu knjigu. – Ma vidi ovo bogatstvo!« raširi ruke pokazujući pun stol. »Nema tu što nema; drniškog pršuta, dobrog kozjeg sira, bračke janjetine, svakovrsne salate, delicija i kolača, vina za bogove! To je bogatstvo, kažem ja vama. Bogatstvo je i ovdje«, udari se dlanom po stražnjem džepu na hlačama. »Mogao bih kupiti ne jednu knjigu nego regale s knjigama, kako da ne! Premda su skupe, mislim one lijepo ukoričene što figuraju. Za jednu knjigu, recimo, mogao bih u *China shopu* kupiti tri ili četiri pumpe za automobilske gume. Za čitav život, an? I onda, što? Pročitaš je i gotovo, ni mladi ih više ne uzimaju u ruke. Samo ti zauzima prostor. A pumpu upotrebiš svaki put kad ti guma rikne. Ali ja više volim na police staviti televizor s velikim, velikim ekranom, ili još bolje – video-zid!« I poprati svoje riječi širokim pokretom ruku.

Do njega se visoki, suhonjavi čovjek zbio u svoje prsi kano da se boji da će ga dohvatiti Tomino mlataranje rukama. Sav se ušiljio u svoj dugi nos, savio ruku u laktu, prinio malo savinuti kažiprst do nosnice i tako produžio nos u kljun. Šaka mu je bila zgrčena, jedino je onom isturenom prstu primakao palac i tako od njih načinio hvataljku. Pogled mu je bio uprt na prepune tanjure pred njime pa bi svako malo onom svojom pincetom od prstiju hitro dograbio zalogaj i munjevito kao kameleon rilcem halapljivo uvaljivao prstovet hrane u usta. Katkada bi jezikom ovlažio vršak kažiprsta i njime pokupio mrvicu sa stolnjaka i priniosio je ustima. Uto bi se pripremao da sve to ponovi sveudilj netremice gledajući ispred sebe na prepun stol kako mu, nedajbože, neki zalogaj ne izmakne. Neodređeno je kimao glavom pa se nije znalo potvrđuje li Tomine riječi ili ne. Ipak bit će najvjerojatnije da ga uopće nije slušao i da je svu svoju pozornost usmjerio prema jestvinama na stolu.

No, iako ga, čini se, onako uvučenog u sebe kanda je sjena, Tomo i nije zamjećivao, ipak bi povremeno neopazice krajičkom oka hvatao njegove pokrete i pratio mu zalogaje. *Tiću moj, golubiću, samo ti ključaj*, govorio je njegov pogled, *ključaj ti meni do mile volje. Ima toga u Tome koliko ti srce zaželi*. Ali bljesak njegovih šarenica, stisnutih kopcima, i titraj bora oko usana možda je mogao po istini reći: *Ostavi nešto i za druge i nas, poslije, an?* A suhonjavi bi se, koliko god je htio biti povučen i nezamjetljiv, polakomio i zaboravio na svoju skrivenu i samozatajnu ulogu.

Na kraju stola zbile su se žene i živahno čavrljale. »Znaš«, govorila ona zažarenog lica, ustreptalih usana i razrogачenih očiju, »najprije isjeckaš crveni luk, dakako, trebaš odrezati vrh i one brkove na drugoj strani. Ha-ha-ha! One dolje, dakako! Pa ako postoji koji gnjili sloj, i njega valja odstraniti, razumljivo, ne? Onda ga isjeckaš na komadićke, ne previše sitne jer bi se svi pretvorili u kašu. Malo ćeš proplakati, a ionako kažu da su suze ženama u džepu, je l' da?« – »Ja to radim drugačije«, pokuša druga doći do riječi. »Poslušaj, vidjet ćeš«. Ali prva to ovlaš prečuje i ne trepnuvši okom nastavi: »Zažariš ulje na tavi i lagano pirjaš...«. »Ma daj!« druga pokuša još jednom, međutim, prva se ne dade smesti. »Nastaviš pirjati, ne? Dok se luk ne zarumeni, zazlati, lagano, inače će se zacrnjeti i pretvoriti se u ugljen...« – »Franka kaže«, upada treća, »kako je čula na televiziji da ne valja pržiti na masnoći jer da je to štetno za zdravlje.« – »Ma kakvi!« odbrusi prva. »Svašta oni na televiziji brbljaju. Nije li tako? I što Franka zna? Neka bolje kuha pa će je više stiskati muž! Ha-ha-ha!« Prasnu u smijeh i hihot. »A moj ti Tomo najviše voli takve zaprške...«.

Lijepo ime Tomo, započne ona što je spomenula Franku pa su onda nagnule glave jedna prema drugoj kao apostoli na Da Vincijevoj »Posljednjoj večeri« i zapjevale: *Lijepo ime Tomo, Tomo, Bog ga živio. Koliko kapi popio, toliko ljeta živio. Koliko kapi, toliko ljet, Bog mu dao sretan vijek. Koliko kapi, toliko ljet... Sretan bio, bio, bio. Živioooo! Uzdizali su svi u zrak čaše prepune vinom. Ono se ružno prelijevalo preko rubova i vlažilo prozirnim grimizom sudlanice obojivši put venoznom, razrijeđenom krvi.*

A Tomino je lice bubrilo, širilo se kao prenapuhan dječji balon. Da se slučajno tu našla iglica i vrškom ga svojim lagano pecnula, prsnuo bi u komadićke koji bi se razletjeli po nebu kao korijandoli ili zvjezdice vatrometa za pučkih fešta.

Danas je naša fešta. Večeras se vino pije. Nek' se igra, nek' se pije. Tko ne piva, Dalmatinac nije... gromko je odjekivalo iz ugla sobe.

This is your radio station... Uživajte u fešti zabavne glazbe na našem radiju! Samo za vas! Oslobodite se svakodnevnih briga i depresija koje sadašnje stanje donosi. Udarite brigu na veselje i prepustite se valovima našeg radija!

Zavijorili su zrakom dječji napuhani baloni, konji, zmajevi i hrtovi po nebu su jezdili za zvjezdane ljetne noći mjesnog slavlja.

Između mnoštva probijala je sebi put žena držeći za ruku dječarca, koji je valjda napunio svojih prvih pet ljeta. Ljudi nisu uzimali pred njima otvarajući im put pa se žena sva nadvila nad djetetom štiteći ga, raskriljeno kano ptica mlade u gnijezdu. Gledala je i lijevo i desno neprestano u brizi da se njenom mališanu nešto loše ne dogodi. Progonile su je povremene noćne more. Sanjala bi užasne snove u kojima je njezinom jedincu prijetila velika opasnost; jednom je dolazio u pratnji svog pokojnog djede koji se podupirao

štapovima. Primicao joj se i on na štakama; gledao je tužnim pogledom... Usplahirena bi se budila i sva mokra od ledenog znoja pipajući u mraku tapkala na prstima nogu do njegova krevetića. Zastala bi i slušala kako diše. Umjereno, umjereno, stišavala se i lagano dlanom dodirivala njegovo čelo. Dugo poslije toga nije mogla usnuti i sva bi skršena sjedila na rubu postelje.

»Ja bi', mamice, balon«, molećivo zapijuče sitno dijete umilnim glasom gledajući odozdol svoju majku pokraj sebe.

Ona pogladi dlanom sinovljevu gustu, valovitu kosu pa će tihim i drhtavim glasom: »Nema balona, srećo moja jedina. Nema«, a oči joj se zacakle, »mamica je ostala bez posla. Onaj zločesti barba puno novaca duguje tvojoj mamici. Prasac debeli! Kad bi bilo pravde i Boga, dopala bi ga zaslužena kazna«.

Dijete je uzdignute glave bez riječi upitno gledalo velikim očima svoju majku.

A onda skrene pogled prema nebu.

I majka uzdigne pogled. Njezine su se usne micale bez glasa. Vidjela je dijelak svoda obasuta zvijezdama. Smiješe li se to, smiješe li se?

A visoko na nebo uzgonili su balone gromoglasni zvuci glazbe s podija na malom trgu na kojem su se načičkali stolovi jedan do drugog za pučke fešte. Za njima posjedali raspojasano ljudi, ispružili opuštenu nožne krakove i zavalili se u stolicima, čavrljali. Srknuli bi s vremena na vrijeme piće, zirkali uokolo i tako se činili sudionicima ovogodišnjeg mjesnog slavlja.

Tum, tum, tum! Dum, dum, dum! – podmuklo je grmio bubanj u njihovim ionako prepunim, nabubrenim želucima. Njegovi odjeci tresli su i opnu neba. *Brrrrrlj, brrrlj*, uzlepetale se drvene maljice po tamburinu, a šake nasrnule na tamtam. *Pljas, pljas, pljas!* – preglasno su se čuškali *cinelli*. Njihove jecaje preuzimala je električna gitara, uzdizala ih visoko i razapinjala po šiljcima krovova i samog križa na vrhu zvonika pa ih je naglo prelamala i strmoglavu povukla nadolje. Padali su po drvenom podiju i muklo poput jekle odzvanjali. Stuštili bi se i na ljude, punili im svojim žitkim voskom ušne školjke, začepljivali kanale pa više jedni druge nisu čuli. Ostajali su razjapljenih usta kao na drvenim figurama mučenika, a kad bi vikom pokušali nešto izustiti, oko usana im se stvarao grč i on bi polagano splasnulo, a usta zanijemjela.

Prodorna halabuka izvukla je don Antuka na prostranu, kamenim zidom optočenu terasu. Razdrljio je crnu košulju kratkih rukava poispalih skuta iz hlaća, a iz otkopčane prednjice stršila mu je prosjeda runjavost prsiju. Ušetao se dugim, gipkim koracima atlete, okretao je glavu bucmastog lica na kojoj je sjajila aureola njegovane bjelkaste kose. *Neka poteštat arči i fraja koliko ga volja, neka sve profučka na bale, rokete i balune, ali neka drži prste daleko od naše parcele u uvali Priburje*, mrsio je u sebi zajapurenog lica. *Da državna? Da općinska? Da bratovštine, kmetska? Ma ke! Ona je naša, crkvena. Nema on špirita u sebi da išta učini, a i tko bi mu danas, dragoviću moj, dao ruku? Recite, recite pravo, tko? Ipak je on lukavac, stara lija. Nema u njega vjere. Reć' će mu riječ-dvije kad ga drugi put vidi. Prepreden je on. Treba sve učiniti da se stvari ne promijene! Sve! Sada je s nama gili-gili, a on misli da smo zaboravili kako je u onom režimu izmlatio svog maloga kad se samo zaigra s dicom na šimatoriju. A što bilo da je bi' u crikvi? Oslobodi nas, Bože.*

Onda se povukao u svoje dvore i pritvorio *na oficij* balkonska vrata. Zarumenjenih obraza prišao je slici arhanđela Mihaela, dodirnuo je mekušastim dlanom svoje desnice njegov plameni mač. (Čas mu se učini da ga uzima i vitla njime zrakom, siječe, žari i pali, satire Lucifere, heretike, nekrste...) »O Sanctum Officium«, izusti glasno. Ionako ga neće u toj buci i strci nitko čuti. Pa da i čuje, što onda? Neka ga čuju!

Sutra će rano ustati, u cik zore prije nego neki novi čistači započnu snažnim zamasma temeljito mesti otpad nataložen za minulog lumperaja i razmetljivosti, stisnutih usana i zuba i dišući kratko na nos s izrazom gađenja na licu. Razmaknut će drvene rebrenice i zirkati prema zidu lukobrana. Tamo naspram zarudjelom nebu u praskozorju gledat će obrise muških i ženskih figura, zagrljene dok prve svjetlosti dana obasjavaju razgaljena ženska bedra s kojih je spuznula haljina i omotala se oko prepona kad bi privlačile potkoljenice k sebi i nastojale se pridignuti i osoviti se na svoje noge. Parovi su još uvijek bili mamurni i gegajući oslonjeni jedni na druge odlazili nesigurnog koraka u polumrak pun sjena. Don Antuko spustit će razmaknuto rebro balkonskih vrata i početi se spremati za ranu jutarnju misu. Bacit će pogled na sliku svog omiljenog sveca i stati smišljati današnju propovijed o sotonskim pošastima komunističke prošlosti.

Ladies and gentlemen, come on! Dance! – oglasi se teksaškim naglaskom onaj isti maloprijašnji spiker, a ono »dance« svom snagom provukao kroz nosnu šupljinu tako da je dugo odjekivalo.

Glazba je magnetski privlačila ljude. Kretali su se i sve se više zbijali oko podija s malim bandom. Još u hodu počeli su se njihati. Ritam je, čini se, brže hvatao ženska tijela. Uvlačio im se pod kožu, ulazio u kosti, prodirao kao guja u kralježnicu i činio je savitljivom i gipkom. Prebacivale su težinu tijela s jedne na drugu nogu, cupkale na nožnim prstima gotovo bestežinski. Sve je na njima podrhtavalo, micalo se, oživjelo. Kosa im se dizala, spuštala, vijorila. Razigranost ih prožimala. Smijale se, vedro i veselo na sve strane. Svakim su se pokretom tijela oslobađale; otpuzale s njih sve sputanosti. Slobodne, bez omča, lete nebu pod oblake, raskriljene. Obrazi im se rumenjeli, oči rastvorile i žarile. Partneri su im trebali da budu tu, da nisu same. Jednog će čekati da je poslije primi za ruke, povuče kao dječji balon koji lebdi zrakom, smiri je i oteža prebačenom rukom preko ramena. Još će se uvijek neko vrijeme u njegovom zagrljaju živahno poigravati, a onda se potpuno stišati. Naslonit će mu glavu na rame i potiho će se skupa iskrasti u polumrak. Opija se mirisima njegovog tijela, rukama ga obavlja i opipava mu mišićavost i čvrstinu prsnog koša. Sva tone u omaglicu zanesenosti. Lice joj se prekriva zasnatrenim osmijehom. Zračit će još dugo unutrašnjim zanosom. Vjerovala je da je neće nikad napustiti. Oh, pomislila je vješajući se o njega dok joj se činilo da je odvojena od zemlje, a on je nježno pritišće uzdignute glave kao ulovljenu grlicu, ali dovoljno snažno da mu ne odleprša, hoće li je odvesti na usamljenu ledinu usred borove šumice pune mirisa lavande, kadulje i šafrana i poja cvrčaka koji se oglašavaju i za sparnih ljetnih noći (nasmiješila se u sebi sjetivši se kako su iz školskih čitanka izvještačeno recitirale pjesmice o cvrčcima), ili će je povesti u mrak lukobrana? U tom trenutku, istini za volju, baš ju je bila briga!

Ruke gore! Ruke gore! – najavljiavao je pjevač, a one su ih pružale visoko iznad glave, izvijale tijela, skakutale i tresle se pa su im grudi još većma podrhtavale. Tako uzdignute ruke natezale su im suknjice i razgolićavale bedra...

U tom trenutku s poda njegove sobe zašušti stranica novina s fotografijom u preljevima jarke crvene boje. Osjeti je kako se vrpolti između njegovih nogu i uzdiže, sva kričava. Plantio je grimiz po sredini, a tamno crvenilo hvatalo je rubove slike nejasnom dubinom kao da je plamen zahvatio perspektivu i učinio je neprepoznatljivom. Na sredini, obasjana ružičastim odsjevom, pogled je privlačila animir-dama u noćnom klubu. Bila je leđima okrenuta objektivu, uvukla tijelo između raširenih nogu čovjeka za stolom. Malko je nagnula svoj vitki stas nad gostom pa joj se kratka suknjica podigla i razotkrila голу stražnjicu, bez gaćica. Njezino lice i lice muškarca pred njom nisu se vidjeli. Duga joj je smeđa kosa zlatnih pramenova u slapu padala i pokrivala im obraze. Ni ruke im se nisu mogle zamijetiti. Je li ga ona grčila, a on jednu svoju šaku podvukao pod njezinu kosu i vlažnim dlanom obgrlio joj vrat, zatim njime kliznuo po oblino ramena spuštajući ga prema grudima, naslonio ga na njihovu jedrinu i lagano ih gnječio osjećajući kako mu žitko bubre između raširenih prstiju, a drugom uzdrhtalom šakom probijao put između toplih bedara prema vlažnom međunožju?

Ti si svježiji cvijet, ti si moj divni cvijet, donijela si ljubav i radost srcu mom... – dopiralo je sada iz ugla sobe.

Djevojka duge smeđe kose zlatnih pramenova, koji su joj u slapovima pokrivali lice, stajala je na plaži u dugoj i širokoj haljini s koje su mnogobrojna dugmeta bljeskala na jesenjem suncu. Gotovo čitavo lice pokrivala su joj velike sunčane naočale. Skinut će ih istom poslije, trenutak prije nego se bude ispružila po ručniku prostrtom po žalu i strpati u veliku platnenu torbu posađenu pored svojih nogu. Podigne ruke i počne otkopčavati haljinu pod vratom.

Do nje je stajao visoki, pomalo suhonjavi mladić razbarušene, valovite kose u naočalama debelih crnih okvira. Čini se da se nije namjeravao skinuti i pripremiti se za sunčanje; prekrižio je ruke preko prsiju i dlanovima trljao nadlaktice kao da osjeća laganu studen. Spusti se i sjedne na sklopčani ručnik. Netremice je gledao djevojku pokraj sebe. Njezini su joj prsti vješto izvlačili dugme po dugme iz rupica, ali haljinu nije odmah raskrilila. Tek kad je došla do koljena, izmigolji joj pupasto bedro između rubova platna.

Mladić je svejednako gledao.

Ti si svježiji cvijet, ti si moj divni cvijet, donijela si ljubav i radost srcu mom... – odjekivalo mu je u ušima.

Djevojka se polako oslobađala halje. Čvrsto je stajala na stopalu jedne noge dok je drugu savila u luk, isturila je jedva dodirujući vrhovima prstiju ljeskave bjelutke. Haljina joj je sporo klizala niz ramena, struk, bokove pa se onda smotala na podu pokrivši joj stopala. Bila je u ponešto otijesnom jednodijelnom kupaćem kostimu koji joj je isticao vitko tijelo, zaobljivao bokove i stezao struk. Još je neko vrijeme tako stajala sa svinutom nogom u koljenu privivši lakte k struku kao da pozira fotografu. Ne, nije se naježurila. Čini se da je studen raduje, nateže joj kožu, jedri joj izgled izložen pogledima nekolicine ljudi koji su se zatekli na kupalištu.

Mladić je i dalje netremice udivljeno gledao njezino svjetloputo tijelo i upijao ga zanosno. Ispunila mu je čitav vidokrug, uvukla mu se kroz zjenice u oči, polegla onako skladna i privlačna po mrežnici i zaljulja se u njoj kao u visećoj ljuljački. Pratio ju je pogledom dok se spuštala na ručnik pa se polako namještala i pružala po njemu čedno pripojivši bedra jedno uz drugo.

Ispruži i on, onako šćućuren, pomalo utrnutu nogu pa joj stopalom dodirne potkoljenicu. Ona se lecnu kano da ju je nešto ugrizlo, opeklo. Trgne nogom udaljivši je od njegova stopala pa onda učini pokret kao da ju je samo htjela savinuti i uzdići koljeno.

Taj neočekivani pokret djevojke zbuni mladića. Na licu joj je, trenutak prije nego se nasmiješila, zapazio kako su joj se stisnuli kapci i usjekle nosne bore dajući joj mrgodni izraz kano da joj se nešto neugodno zbililo. Ali to potraje samo trenutak, jedva toliko da ga mladić primijeti. Onda joj se vrati smiješak, doduše, neodređen, tek razvučenost usana bez poruke, smiješak sam za sebe, bez sadržaja.

Mladić skrene pogled prema moru. Ono je bilo jesenje sivo, ali mirno, jedva se tamo po sredini kanala mreškalo i pomalo mrgodilo. Daljinu je pokrivala omaglica i ništa se iza nje nije naziralo. Učini mu se da je odgurnut, otisnut od kraja na morsku pučinu. Bio je smušen i izgubljen u nejasnom sivilu kao da su mu se naočale zamaglile. Skida ih s lica i briše okrajkom majice. Gleda uokolo dok su se na rubovima leća prelamale i iskrile sunčeve zrake. Sve je neizloženo, mutno, drugi, nepoznat mu svijet u koji je nenadano zabasao. Nije njegov. Nezan mu planet. Nema ni jedne izbistrene točke kojoj bi se uputio. Hvataju ga ježuri od studeni pa sklapa ruke preko prsiju i šake uvlači pod pazuha. Potrebno mu je malo toplote, da se ugrije, da se utopli. Zdvojan se skutri.

Ona je i nadalje ležala pokraj njega. Tijelo je blistalo okruženo mozaikom oblutaka. Bilo je ružičasto s tamnijim nijansama u osjenčanim pregibima. Zasmetalo mu je kako je mica ona uzdignuta i u koljenu savijenu nogu, bližila je pa odvajala od druge pomalo izazovno, a ispod ruba kostima oko bedara zijevnula bi bjeloća puti.

Sagnuo se, možda u namjeri da zaustavi te njezine, kako mu se učinilo, koketne (odgurnuo je i samu pomisao na bestidne) pokrete i spustio je glavu u želji da je poljubi u usta. Ona uzdigne podlakticu i pokrije mu dlanom usne. »Ne«, tiho rekne. »Ne ovdje. Ima svijeta«. Zatrese glavom pa joj pramen kose padne na oči i rasu se u mrežu, zakrili joj pogled. Iza tako načinjene zavjesice pogledavala je uokolo. Na zidicu u sjeni tamarisa sjedio je naočit muškarac preplanula mišićava tijela.

Oh, odgurnulaaaaa si meeeee iz srca svoooog, pjevao je muški glas u uglu sobe. Ljuuuuubav moooooja veneee i prebireee samo uspomeneeee...

»Ha, ha, ha!« – gromko se smijao predak sa slike na zidu u njegovoj sobi. Nakostriješili mu se gusti brkovi nagorjeli duhanom, isturene jagodice lica zarumenjele, a prozirne se očice, duboko upale u naborima lica, krijesile. »Ha, ha, ha!« – pucao je od smijeha. »Kakve li su to monade, mišu moj! Hajde, hajde, reci mu da ne pravi makakade i budalu od sebe, šaku jada. Reci mu da on nema tu što tražiti. To ti je isto kao kad kupuješ nove postole. Ako te ispočetka stišću, stiskat će te uvijek. Kako ne vidi u kojem grmu leži zec i ostavi se čorava posla! Najbolje bi mu bilo da digne jedra i otplovi dalje. Skupi prnje, put pod noge i adio! Nema tu kruha za njega. Nju neka pusti da ode svojim putem, s milim bogom,

kamo je volja! Je! Je! Je! Tako ti je to, mišu moj! Jedino, jedino ako želi biti pravo muško, onda je to drugi par postoli, je li tako? Pravi muškardin bi uhvatio malu za vlase, digao je sa žala pa tres, tres, tres! – dao joj dvi-tri kapelade, dobro je istriska. Nema tu mile-lale. Nego kako! Bila bi tiha ko bubica. Manja od makova zrna. Uvijek treba znat' tko je gazda i tko je muško, je l' tako? Ženu treba zaulariti kao divlju mazgu. Ako joj puštaš, stalno će se repat'. Nekom stvari sjest će ti na nos. Nikad kraja njezinim mušicama, zar nije tako, mišu moj? Reci mu to, 'ajde, reci mu. A neka i ovo šta ću sada reć', dobro upameti. I za prve bračne noći, slušaj ovo pomnjivo i nemoj zaboravit'! E i za prve bračne noći kad svi odu i kad odvedeš mladu u kamaru, slušaj ovo, dobro tresni vratima neka sva protrne od straha: 'Ajme, ča je ovo? Trus! Umrla sam o' straja!' I sve spažmano gleda livo i desno. Onda ti izvuci svog mezimca iz gaća, je, je, svoga vršnjaka, pljuni u šaku pa mu kožicu amo-tamo, amo-tamo, amo-tamo... Pokaži joj da možeš bez nje! A ne ovako cmizdrit'. Za puknit' od smija. Ha, ha, ha!«

Uto u sobi prazno zazveči tresak. Znao je da je pala pretkova slika sa zida, jedva se držala na kukici. Rasulo se staklo po podu i sada se krhotine cackle i bljeskaju kano staklo naočala u mladićevoj ruci.

Kad je zamro pretkov smijeh, pokopan pod okvirom i drvenom pločom kvadra, pretvoren u prah i pepeo, u sobi je zavladala gotovo grobna tišina. Jedino se iza ugla neko doba čulo šištanje i krčenje iz radioprijamnika, a onda je i ono, ne zna zašto, postajalo sve tiše, a potom mu više nije dopiralo do uha. Kao da je predak sve odnio u vječni spokoj.

Sada nije mogao odagnati tetine riječi kojih se malo prije prisjetio kad se spuštao u naslonjač. Govorila bi uvečer prije spavanja: »Gren u posteju svoju ka' u greb svoj«.

Osjetio je kako se i sam rasipa, nestaje. Zalebđjet će kao prozirna sjena i krenuti ulicama skupa sa sjenama onih kojih više nema. Jedva zamjetljivo kružit će uokolo i padati na zidove pa puzati po njima. Samo u hipu ljudima će se pričiniti da su nešto zapazili i kao da nisu sami. Zastat će i ne znajući zašto su stali. Osjetit će neku prozračnost oko sebe poput daha. Učinit će im se u treptaja oka da vide nešto prepoznatljivo, podsjetit će ih u magli na nekoga, na nešto zaboravljeno. Jer, sve ono što nas je okruživalo i svi oni koje smo poznavali, čine neodvojiv dio našeg života. I kad više ne promatramo nekadašnje krajolike i ne susrećemo ljude koje smo poznavali, oni su i dalje u nama. Zar nam se nije dogodilo da u zadnji trenutak odustanemo upitati poznanika za nekog njegova prijatelja, srodnika, onoga koga duže vremena ne vidamo, valjda negdje žuri za poslom ili po običaju švrlja uokolo i, eto, mi ga, nažalost, više ne srećemo, a onda se tren prije nego izustimo pitanja, sjetimo da je taj umro tko zna kada, a ipak mi smo ga sve to vrijeme živog nosili u sebi, zabilježili u sjećanju. No, kad nam se u snu jave oni kojih više u životu nema, to nam neće pasti na um. S njima ćemo porazgovarati kao što smo to ranije za njihova života uobičavali. U snu oni nisu mrtvi, a san je drugo lice naše jave. U zbilji postaju sjene koje nas okružuju, sjene koje ne primjećujemo. Tek katkada zastanemo i ne znamo zašto. Učini nam se da smo nekoga poznatog vidjeli. Okrećemo se. Nikoga, samo iz spojeva na kamenom zidu izbija struk crkvine i vjetar joj njiše vlati. Pa kad se vratimo svakodnevnom hod, bit ćemo sekundu-dvije smeteni, a zatim produžimo kao da se ništa nije dogodilo.

Tonuo je u neku prazninu i mrak kanda pada u san kad ga prene glas:

»Što ti je? Sav si se skutrio«.

Bio je zbunjen. Imao je osjećaj da glas dolazi iz zamućenog drugog svijeta. Onda shvati. To na balkonu nasuprot njegovoj sobi govori žena muškarcu koji joj je sjedio sučelice za stolom.

Spustila je šaku. Do maloprije ju je držala uzdignutu, prstiju skupljenih u zmijsku glavu, okretala je i upirala prema muškarčevim prsima. Sada ih rastvori i iz posude za voće na stolu uzme jabuku pa mu se obrati:

»Hoćeš li?«

»Što?« on nezainteresirano upita.

»Jabuku?« Žuto-rumena se jabuka ljeskala dok ju je okretala u ruci nalakćenoj na plastičnoj plohi stola i izazovno mu je nudila. Svijetli odsjev sunca s blještave kore bô mu je oči i pomalo zamućivao pogled.

»Vidi je kako je sočna i rumena. Samo čeka da je zagrižeš« – doda ona.

Zatrepere mu kapci dok je nakratko upitno pogledao ženu kao da je jedva prepoznaje. Lice joj je bilo sjajno. Pramenove guste tamnosmeđe kose odmaknula je s lica i zauzdala na tjemenu metalnim vijencem. I on zasjaji kao biserni dijamant. To joj je istaklo zaobljeno čelo i put joj postade svjetlija. Učini mu se da mu se njezine oči tajnovito smiješe.

Koliko je ostalo od onog lica sa starih fotografija u albumu? Pravio ih ovim sada već pretpotopnim fotografskim aparatom. Pogledao bi u nebo da odredi brzinu okidanja i otvor zaslona. Nerijetko nehotice zirknuo bi u sunce i ono bi ga zabljesnulo. Dugo je trebalo da mu se vid vrati, razbistri. Tako zaslijepljen zurio bi kroz vizir i tražio njezin lik, još uvijek neizostren i zamagljen. Podešavao je udaljenost na njezinom licu nejasnih obrisa. Uobičajeno se smiješila. Ne, ne bi okretala glavu prema njemu, nekamo bi se zaneseno zagledala i tada bi joj bjeloočnice vlažno zasjale. Poslije, kad bi u tamnoj sobi razvijao slike, mogao ju je na miru promatrati. Divio joj se glatkom tenu, ljeskavoj kosi i širokom pogledu. Katkada bi mu se učinilo da to nije ona, da to lice pripada nekoj drugoj ženi, njemu nepoznatoj, neznanki. Na nekim snimkama sjene bi joj se zavukle u nosne bore, zašle ispod obrva, a pogled postao odsutan, natmuren. Ponovio bi postupak. Osvijetljeni fotografski papir ne bi dugo držao u razvijaču. Pratio bi kako se izgled lica polako pojavljuje u tekućini u kojoj se prelamalo crveno svjetlo s lampe na stropu. Netom bi obrisu iskrsnuli, stavljao bi fotografiju u posudu za fiksiranje. Izraz bi postao mekan, crte blage kao portret načinjen od nekoliko poteza. Ali lice joj je bilo nestvarno, tek nekoliko linija: nos, oči, zaobljenost obraza, jedva nalik na nju. Pokušao bi ponovno. Produljivao je vrijeme razvijanja i fiksiranja sve dok ga izgled ne bi donekle zadovoljio. Zagledao bi se u dotjerane fotografije, jednu za drugom i shvaćao da je potpuno izgubio njezino pravo obličje. On je gledao (ako je uopće ikad zbiljski gledao) drugačije od objektivna fotografskog aparata. Njezin izgled, oči, lice, čitav lik stvorio je u sebi. Živjela je u njemu onakva kakvu je zamišljao, pretvorivši je valjda u objekt, model, a da je zapravo nije upoznao onakvu kakva ona zaista jest. Dugo je zurio u one fotke na kojima se pojavljivala kao sušta ljepota, a one koje su je znale nekim čudom izobličiti, samo su ga zbunjivale i uznemirivale. *(A da sada uzme tu sa stola fotografski aparat u ruke, usmjeri vizir prema njezinom*

licu, duboko se u njega zagleda, hoće li, hoće li naći njezino izgubljeno obličje i zauvijek ga fiksirati na svojoj retini?)

»Hajde, uzmi!« ona će.

Zapljusne ga toplota glasa, spusti ruke koje je do maloprije uzdizao ispred sebe kao da gradi obrambeni zid, ciglu po ciglu, red po red... Vidi da to ionako nije bila neka čvrsta građevina. Lako se, kao od šale srušila na toplotnom strujanju njezinih riječi. Čita li on to zov, raskriljenost? Otkopčat će kućnu haljinu, obnažit će se i s njega će spuznuti odjeća, prići će joj tako ogoljen, a ona će ga dočekati raširenih skuta, staviti mu ruke preko leđa. Zadraškat će ga po licu i ramenima pramenovi njezine duge kose...

»Hajde, uzmi je«, ponovi ona.

On polako pruži ruku prema jabuci.

Bože, pomisli ona, gdje je nestao onaj snažan, mišićav muškarac? Je li moguće da se ovome ovdje potpuno predavala, proždírala ga do posljednjeg komadićka, upijala ga? Uvlačila u sebe kao bogomoljka mužjaka. Imati ga samo za sebe, imati ga samo za sebe, ni trunke od njega ne ostaviti za druge... Ubila bi ga.

»Ne boj se«, ona će. »Nije otrovana, oprala sam je i ruke su mi čiste«.

O čemu to ona? – pomisli. Reče: »Možemo li to ostaviti... za poslije...?« Slutio je, zakopčat će se brže-bolje od glave do pete.

»Što?« jetko će ona i brzim pokretom ruke prekrije koljena okrajkom haljine; imala je osjećaj da ju je zapahnula hladnoća s otvorenog zamrzivača. Glas joj je ohrapavio. »Kakav si ti to čovjek?« nastavi. »Ti mene uopće ne poštuješ. Spala sam s nogu po tržnici obilazeći tezge tražeći ti upravo onu sortu jabuka koju ti voliš. Izmorila sam se kao životinja, a sada ti to... Pa da! Valjda sam zaslužila barem mrvu pažnje i poštovanja«. Gotovo je bila na rubu plača. Spusti prekrizenu nogu i papuča joj muklo zaklepetala na podu. Pokrije dlanovima oči, a glava joj klone. Metalni vijenac za kosu spadne joj s tjemena i polako zvečeći smiri se na plohi stola. Pramenovi kose pokriju joj sudlanice. Kad je ruje povukla s obraza, on joj se našao u sjeni kose rasute preko sljepoočnica. Gledala ga je nekako iz daljine.

Pod prstima osjeti podatnost i mekoću jabuke. Slasno i požudno je zagriže, slatku. – *Dulce, dulce*, padne mu na pamet. *A Dulcinea? Ha!* – Zagrcne se, zacrveni u licu, proguta zalogaj i baci okrajak na stol.

»Sad bih mogao ići«, reče i stavi ruku na futrolu fotoaparata.

»Kamo? Čitav dan te nema«. Mogla bi mu još dobaciti: – A ja ovdje čamim kao sluškinja, kao Pepeljuga, dirinčim po čitav dan, dok se ti skićeš. – Odustane. Ako se potpuno otvori i izlance, izgubit će se, mislila je, dala bi mu da osjeti kako joj je odviše stalo do njega, a to bi je učinilo krhkom, lomljivom, puzavom... – Umjesto toga reče:

»Gdje se sve ti to motaš čitav dan?«

»Pa i nije čitav dan. Pretjeruješ, kao obično. Fotografirao sam«, neuvjerljivo doda. »U jeseni se produžuju sjene pa dobiješ fini kontrast. Da znaš kakva je plaža sada?«

»Plaža? I na plažu odlaziš, ha?«

On ne odgovori, samo kimne glavom. Znao je da nema smisla išta reći.

Kosa joj pokrije čitavo lice, zmijoliki uvojni podvuku joj se pod bradu i obaviju vrat. Pogled joj poprimi izgled opljačkane, orobljene žene, očajnice koja je ostala bez onoga što joj je pripadalo, što je njezino.

Ili je to samo navukla sliku na svoje lice, stavila mrku obrazinu kako bi ga zastrašila, a u sebi iščeprkala srditost. *Neka ide, neka samo ide kamo god ga volja* – raspiruje svoju ljutnju, rasipa pune pregršti omrznutosti, pa kad joj to pred očima počne rasti kao odrina pod kojom skriva svoju hladnoću, što je sve više obavija, stane na prokljalo i gazi ga tvrdim potplatom svojih papuča.

Muškarčevi prsti na futrolu fotografskog aparata nekoliko su trenutaka drhtali: zgrabiti aparat i nestati? Krenuti nekamo. Kamo? Lunjati ulicama teška koraka sa starinskim aparatom, muzejskim izložkom, preko ramena i izazvati poneki posprdni smiješak? Nikoga neće poznatoga susresti, kao da si u nekoj stranoj zemlji. Tamo bi ti se barem učinilo da među prolaznicima prepoznaješ nekoga, gotovo da mu se javiš. A ovdje, čak ni to. – Ili umaknuti, sjesti na klupi pod borom, promatrati sunce na kraju dana? Zatvoren krug nestaje, odraz njegova svjetla rasuo se poput stepenica po mirnom moru i jedna po jedna pomalo gasne i nestaje kanda čitav njegov svijet uranja, iščezava.

Žena podigne ruku. Na čas mu se učini da ih pruža prema čovjeku preko puta sebi. Ipak, pomisli, smogla je snage da ga pozove kao nekad. Ili je to opet skupila prste šake nalik glavi gmaza?

Muškarčev dlan klizne s futrole, pridruži se drugoj šaci i skupa se dignu, dlanova okrenutih prema prsima, zatim raširi prste i pomalo teatralno zarije ih u svoju gustu, valovitu i prosijedu kosu. (Da su to vrhovi vila, pomisli, i da su mu duboko zagrebli kožu na lubanji, a krv mu u kanalićima curkom procurila niz obraze, bi li itko dohrlio i obrisao mu lice?) Sav se strese. Osloni čelo na dlanove i zatvori pogled kao zaslon objektivna.

I tada se odjednom počnu udaljavati i kao pačetvorina fotografije nestajati. Više ih nije čuo.

Osjeti umor. Nisu li svi ti prizori, pokreti, glasovi privid, nastali u njemu samome kao izraz nečega što prigušeno u njemu čuči? Sam je kriv što ga te predodžbe sada iscrpljuju. Zašto ne bi mogao shvatiti, recimo na primjer, da to pružanje ruku jedno prema drugome ne predstavlja zmijski napad i obrambene utvrde, već čeznutljiv zov i priželjkivanje zagrljaja? To bi bilo ono što bi trebalo očekivati, nešto što ljudi smatraju prirodnim i svakidašnjim, samo se njemu u nekakvom traženju smisla, poruke, podteksta ili naličja, čini sve to varljivim, namještenim, tek samo priželjkivanja. Onda je sav taj izmišljaj i projekcije pretočio u sebe, a sebe u njih.

Sve mu dojadi. Želio se izvući iz svih tih dvojnosti i bezumlja u sebi i izvan sebe. Zaželi se mira i potrebe da se uravni, ispruži bez treptaja. Biti ravna daska kao ona što je pokrila pretka, zasićena nepropusnom otopinom i premazana pokošću da odbija od sebe svake podražaje. Osjeti umor, sav je klonuo, smožden. Upadao je u fotelji kao da propada u bezdan, lebdio u zrakopraznom prostoru, bez šuma i zvuka. Glava mu je klonulo pala na prsi, noge se izduljile, a nije imao snage da ih povuče k sebi; ruke, koje je držao u krilu, spuznule prema stranama i vuku ga u dubinu. Nije znao kako ih privući, kako se sabrati i utjeloviti...

»Eto, do čega si sebe doveo«, začuje glas prijatelja-kritičara. Pojavio se na jednoj strani pozornice i počeo mu se primicati. Lice mu je izražavalo zabrinutost, a njegove svijetle i prodorne oči prekrije nekakva koprena. »Govorio sam ti, upozoravao te: ne čini to!« nastavi on. »Ako se odbace uvriježena pravila i kanoni, događa se da se čovjek izgubi, zabasa, ali me nisi htio slušati. Trebao si biti distanciran i te prizore, slike promatrati hladno, iz daleka, a riječi, razgovore samo pričuti, a ne primati ih k srcu. Iz svoje udobne fotelje, iz daljine sve to samo objektivno gledati, krotiti sebe i svoje emocije. Biti odsutan. Na primjer: *Gospodin Tomo jednog je ljetnog popodneva sjedio za stolom prepunim biranih jela. Oko njega se okupilo društvanje koje je bezbrižno čavrljalo i veselilo se....* I tome slično. Poštedio bi sebe. Od promatrača se očekuje da bilježi objektivnu stvarnost, navodi bezbroj pojedinosti na dugo i široko i ako baš želi predstaviti nekakvu poruku, onda je valja vješto i neprimjetno uviti u more detalja. Ovo što ti radiš, dovelo te do toga da ti se sve to skupa, svi ti ljudi, uvuklo pod kožu ili ti pod njihovu. Svejedno! Rasuo si se tako da prav za prav i ne znaš tko si. Je li tako? Raspao si se i pomalo nestao. I nije onda nikakvo čudo da se osjećaš izgubljenim poput onog zbunjenog mladca na plaži koji se u jednom trenutku našao u tuđem svijetu, samo što je to kod tebe više-manje stalnije raspoloženje. I pitaš onda tko si zapravo ti? Jesi li možda Tomo ili onaj suhonjavi čovjek do njega koji skuplja mrvice? Ili si valjda sam onaj svoj predak, čovjek s fotoaparatom ili pak ona žena do njega? Jer, i ti se poput nje, doduše na drugačiji način, osjećaš orobljenim i čini ti se da si iščupan iz vlastitog vrta i bačen u džunglu na milost i nemilost povampirenim stvorenjima. A vidi, vidi! Da nisam, valjda, ja – ti? No, ipak si, možda, onaj dječarac koji je tražio od majke da mu kupi balon?«

Prijatelj-kritičar nastavio je govoriti, ali mu glas nije dopirao do njega; vidio je samo kako mu se usnice miču. K tome se i pozornica počela okretati i odnositi ga. Uzaludno je ubrzao korake, okretanje bine bilo je brže i ona ga odvede u mrak.

Da, pomisli, upravo taj petogodišnjak.

Onaj dječak koji je s majkom gledao komadićak zvjezdanog neba. (Što li će mu ono donijeti? Sreću, posao? Hoće li ga njegovi vršnjaci palicama dotući, nastradati u saobraćajnoj nezgodi pokraj lakše ozlijeđenog pijanog mladića za volanom? Ili će biti vječiti pitalac? Je li mu je sve to začecem unaprijed određeno?)

Da, upravo onaj petogodišnji dječarac.

Gleda sebe dječaka, petogodišnjaka u olinjalom kaputiću, kratkih rukava iz kojih su mu poispadale dugoljaste šake, u širokim, čaplinovski napuhanim hlačama. Žmireći promatra djevojčicu koja mu se približava, obasjana svjetlošću za leđima. Teško je prepoznaje premda bi mu prema odjeći lako mogla biti nešto starija sestra. Dolazi po njega. Nosila je crnu kutu s bijelim ovratnikom, zakopčanu velikim bijelim pucetima. Padala joj je na mršuljava koljena do kojih su dopirale bijele dokoljenke uvučene u starinske cipelice s velikom kopčom. Za njom su vijorile duge pletenice s mašnjama na kraju.

Pruži joj ruku. Ona je primi i stisne mu šaku. Osjeti toplinu, sestrinsku. Prože ga svega, neizmerno. Ugrije. Ulije mu sigurnost. Povede ga, a on joj se pripije uz bok. Grabila je velikim koracima po uskom i popločanom putu između kuća; vidio je samo kamene zidove iz kojih su izbijali stručci trave, poneka vrata s izlizanim pragom.

Uskoro su zašli u rijetku borovu šumicu. Uspinjali su se blagom padinom. Stabla su bacala sjene po puteljku, a oni su ih gazili kao da uzlaze stepeništem. Lakokrilo su izbili na široki put bez međa. Ona požuri pa je i on morao ubrzati svoje sitne korake. Kuće i zidine ostale su dolje u dolini, a oko njih se sada prostirala zelena livada. Ubrzano je punio pluća svježinom zraka jer su sve brže kretali dalje. Jedva je slijedio njezin hitri hod; učini mu se i da više stopalima ne dodiruje tlo. Ona čvršće stisne njegovu šaku i ponese ga. Pletenice za njome zalepršaju, zalepeću kao krilašca. Poletjet će s njome. Gle, već lebdi! Tijelo mu se ukosilo i on onom slobodnom rukom veselo i razdragano maše i pozdravlja: »Mi odlazimo! Mi odlazimo!«

Sve su se više bližili bilu zelenog brežuljka.

I evo ih na zaravanku. Stoje kao da su na samom vrhu kugle. Svuda uokolo njih neizmjereno prostranstvo plavetnila. Plavetnilo iznad njihovih glava kao golemi prozračni balon nepojmljivih visina, a oni su na najzaobljenijem dijelu luka. Drže se za ruke. Dvije siluete, jedna visoka figura, a do nje majušna, jedva prvoj do struka, crne i malene naspram golemom prostranstvu. Polako se udaljavaju kao likovi u crtiću. Bivaju sve manji i pretvaraju se u dvije sitne točke koje nestaju u daljini.

Nebo se natmuri, zatamni.

Soba se zamračuje. Polako. Potpuno.

Kad su tresnula vrata u njegovoj sobi, u mraku se nije moglo razabrati je li ga buka prenula.

PRSTACI PUTUJU U TRST

Milan Osmak

Poslije šest sati nastave kroz malodušno studenačko prijedodne, zbedirano pakom južinom, čeljad iz zbornice Osnovne škole »Josip Martinolić« u Malom Lošinj u briše trakavičastim otokom u svim pravcima. Finito je za danas. Kolegica (njemu i još ponešto) Ines izblendala se već poslije petog sata u svojoj metalik sivoj fabiji. Kad tako žuri, rashlašeni joj tutač ove jeseni proizvodi nedopustivo zagađenje školskog parkirališta. A neki učitelji (i on) šesti sat pod obvezno daju otvoriti bar jedan veli prozor u učionici u kojoj trenutno predaju. Nema zraka. Netko (on) morao bi joj naštelati paljenje u fabiji ili na benzinskoj crpki, jednostavno izmijeniti sve četiri svjećice. Neka su Škodu odavno preuzeli doččeri, Inesičinu fabiji prečesto se raštela paljenje.

Sedmaši, pogonjeni pitanjima svog učitelja, sriču iz radnih bilježnica *Materijale tehnoloških procesa*. Ono: *Meki lem je slitina kositra s olovom... lem s manje kositra topi se na nižoj temperaturi... mekim lemljenjem spajaju se nafali koji nisu izloženi... vibracijama... Poslije praktičnog u kabinetu doma noni zalemiš oluk da joj božja vodica ne bježi prije ulaza u šternu...* On mislima prati Ines do vile s pogledom – u Velom Lošinj u.

Ines se jamačno pri kraju ovog šestog sata već uspjela porječkati s kućnom pomoćnicom oko današnjeg objeda. Sumnjiči tu žensku, od posljednjeg rata izbjeglicu iz okolice Vukovara, da u svako jelo što ga kuha njoj i njenom fiškalu dodaje malo svinjske masti. Uz propisano maslinovo ulje. Kako znaš, pitao ju je već tri puta. Ines zna! Subotom ili nedjeljom kad joj se prohtije kuhati svom fiškalu (tako i nikad drugačije Ines imenuje svog supruga odvjatnika Alajbegovića), jela im ne daju na svinjsku mast. *I basta!* Daj joj ti dokaži kako dvije lošinske mesnice, otvorene izvan sezone, ne prodaju svinjsku mast bar dvadeset godina. Ma zaboravi...

Uglavnom, nastavno osoblje škole očekuje zasluženi dnevni odmor jer djeca su po jugu već od prvog sata, najkraće rečeno, nemoguća. E, sad, ako su i sami upali u romantičnu zamku imanja vlastite djece – to je druga priča.

Danijela Frgačića (naravno njega), međutim, iščekuje novi *boss*. Jest da je za punu razdaljinu do Mjeseca dalek od ravnatelja ove škole, ali oba ta lika imaju nešto zajedničko.

Gotovo identično procjenjuju karakterne osobine učitelja tehničke kulture (pogodili ste) Danijela Frgačića. Može im se.

Ravnatelj ga hinjenim intelektualnim rječnikom voli upozoravati na njegovu lijenost i očito zgubidanstvo jer već treću školsku godinu ne polaže državni ispit. Ono:

— Danijele, to vam kažem za vaše dobro. Dragi mladi kolega! Samo za vaše...

Ravnateljska govorancija jadnom nastavniku gibira s početkom svakog polugodišta a pritom ga ravnatelj drži na kratkoj lajni koja se još zove ugovor o radnom odnosu na određeno vrijeme. Na to bi Ameri u DVD filmovima, koje on troši u slobodno vrijeme radije nego smjernice u građi za državni, rekli: Ma koji *Mother Fucker!* On u *real* vremenu svakog polugodišta na očinske ravnateljeve poticaje mulja sve blesavije isprike...

— Ma, koliko tebi treba da pregrizeš dva slajsa *pizze* i jogurt? Čekam, jebote, ovdje već pola ure. Ma koji »šesti sat«? Ja kao ne znam kad vam odzvoni šesti sat? Znaš što ću ti reći? Momak za šankom već mi je dva puta uletavao s onom konobarskom forom — »Još nešto?« Nabijem mu gazdaricu u još nešto!

Tako i slično pozdravlja svakog svog kmeta iz ere sive ekonomije inženjer Karlo Smoljan. Danijelov gazda u fušu. To kad ga primi dobra volja pa se hoće po šljakerski spikati sa svojim povremenim šljakerima. Inače, inženjer brodstrojarstva i pomorske gradnje viđeniji je poduzetnik s neprijepornim ugledom u arhipelagu što ga tvore osim Lošinja još i otoci Susak, Unije, Ilovik, Cres i ini nenastanjeni školji.

— Čuj, profesore, ča mi njurgaš (još spike domaćih kmetova)? Dok si ti poučavao našu dječicu, ja sam doma cijelo ovo mokro jutro kuhao gulaš. Od sjeckanja kapule još mi vlaže oči. Paštu ćemo u lončinu s kipućicom čim se dovezemo u moje naselje Artatore. Meteorolozi iz *Googlea* tvrde — kiša prestaje predvečer. Ali neće okrenuti na buru, ostaje bonaca i niski tlak. Moramo požuriti, sve je isplanirano do u minutu, a ti mi se furaš na samostalni identitet. Ono, jeo bi *pizzu*, gore malo sira i više pelate rajčica, a? No, budimo optimisti, poslije podne će ići sve po planu. Ma nije loše to što si kao konzumirao. Ostalo je od školske marende pa ti kuharica rado daje da se ne baci, a? A moj ti je kompanjon Toni i onaj drugi lik s njim u paru, tko bi im, jebote, svima upamtio ime... da ti rečem...

U sljedećih deset kilometara oprezne vožnje, kišnica na loše dreniranu asfaltnu cestu drito s urvina ispire crljenicu izmiješanu s pijeskom s vikendaških novogradnji, detaljno mu je objašnjeno. Druga ekipa, inženjerov frend Toni i njegov novi domaći student iz Rijeke, što li, jutros su bili uprli — oni će za se, 'ko ne za ostale, ukuhati paštafažol. To je primjerena marendu prije nego što se idu topiti u novembarsku slanjaču a more mjeri deboto-pristojnih 12 stupnjeva.

Karlo Smoljan ubio je tu namisao u začetku. Svi će jesti paštašutu.

— Čovječe, da sam odobrio grah, njih dvojica prdili bi do ponoći. Čuli bismo ih — ja i ti i ophodnje pomorske policije (pffuuuj, daleko bilo) na pola milje. Kužiš ti mene, profesore? A i ti s tom *pizzom* od sira, da bolje svira, malo si mi sumnjiv, a? Daj se nasmij, šala mala!

Još mu je ono, kao očinski, napomenuto neka se ubuduće poslije školskih sati hrani u Karlovoj vili. To kad idu u tucanje... Inženjer Smoljan još ni jednom liku, koji dela za nj, nije topli obrok (osobno ga spravljaja) odbio od dnevnice.

— Ili se kaže u našem slučaju: m r a č n i c a ? Reći ću ti, znam da si tamo u zbornici ti samo tehniko, ali ipak sve one profe oko tebe rabe standard jezika Lijepe naše, a? Ono, mi tučemo prstace uglavnom po mrklini. Noću, kad zaškuri. Neka je prva četvrt Mjeseca kao danas, ali uz ove oblačine, vidjet ćemo samo svjetla kočara u kanalu. A posel nam je fakat mrak, a?

Ines Alajbegović njegovo sudjelovanje u nezakonitom izlovu najcejenjenije jadranske školjke — prstaca — tumači kao još jedno potvrđivanje muškaračkog identiteta.

»Danijel, milice, ti si moj prototip avanturista za dvadeset prvo stoljeće! Ma, koji sintetički dečkići sa svojim *paint-ball* bitkicama! Slušaj me, Danijele, to su zamjenske igrice. Upucaj me nježno žutom bojom. Ili, kao ležim iza plastičnog grma na napuhavanje i štrcnem ti plavu. A vi, ekipo, ronite noću pred nosom pravih ribarskih patrola! Švercate školjke preko grana a ganjaju vas plavci naoružani pravim streljivom. Šuti! Hoćeš mi reći da se ne kužim i to što delate da je tebi honorarni posao? Značajna nadopuna osobnog dohotka? A ja pak znam da si meni za pet! Poslije tih vaših morskih pustolovina pečinskih muškaraca u vječnoj potrazi za plijenom uvijek si prigodno napet.«

Malo preglasno dalje tvrdi kako mu ona i u zbornici može namirisati vonj soli i algi iz kose. Izluđuje ju njegov *CUBA deodorant* pomiješan s mirisom morskog života. Kad je prošle godine otkrio na podvodnim škrapama neke dobro zaklonjene uvalice stanište kame-nica (Ines će vam reći — oštrige), ženska se doslovce napalila na te sirove morske delicije.

»Dani, dečko, oštrige za mene uvijek će ti otkupiti moj fiškal. Tvoj poslodavac, inženjer Karlo, već je po kafićima obznanio: jedna svježa, još neotvorena oštriga je po 12 kuna. Odmah naruči za mog fiškala (za mene, dragi) dva tuceta od vašeg sljedećeg ulova. Kad uskrsnem jednu tvoju oštrigu, pomislit ću da to isto ti činiš kad smo skupa. Je li? Ni vrag da i oštrige frkavate u Trst? Prstaci, oštrige, sve — Talijanima za eure. Kamo to vodi? Vjekovima su nas pljačkali, samo šuti, kao povjesničarka znam to iz prve ruke! Ne spominji mi opet naše plaćice. I ja primam tu plaću, dobro, 300 kuna više od tebe. Samo da te podsjetim kako su Digići pomoću neke mizerne križarske vojne poharali Zadar! Dodatno će se razgoropaditi kad im se namjestimo u susjedstvu EU-a. Nakon što su nam posjekli vjekovne šume uz more, pojest će nam i sve delicije. Ne pretjerujem, njih je više od četrdeset, a nas malo više od četiri milijuna...«. Kad navali s primjerima iz povijesnih lekcija, tko bi je zaustavio.

Ines još kaže:

»I pravo je što vas odrape s 50 kuna kazne po jednom prstacu, kad ih hoćete vaditi samo za talijanske restorane. Danijele, reci mi, nema zabrane za izlov oštriga?

Na njemu je da je ušutka. Nije to spika za zbornicu pod velikim odmorom. Kad su usta kolegica zauzeta marendom a baš svaka oba uha širom otvorila za moguće ulomke tračeva slijeva i zdesna. Bezuspješno. Ines, četiri godine starija od njega, prava je profa. Ne da se s teme.

»Tko bi nas slušao? Mrmljamo nad imenikom razreda u kojem sam razrednica. Kako — što? Uvijek isto — kao ti bi mogao, budući da nisi prevažni predmet, malo ispraviti ocjene iz tehničke kulture nekim mojim dobrim curama. Eto, to...«

I dalje — ima li on pojma kako je i Jack London (pisac, Danijele) u svojoj avanturističkoj mladosti vadio oštrige. Okej, ona zna reći i — o s t r i g e.

»O Jacku Londonu možemo ovdje glasno. Čitao si ga, je li, ti?«

Nije morao odmah početi od njegova romana *Željezna peta*. Mjestimično je unutra previše komunjarskog političkog pamfleta. E, da. A je li on zna da je ona kroz gimnaziju željela studirati Književnost s velikim »K«. No, dogodilo se da je najprije položila prijamni na povijesti. Ipak, *Morskog vuka* morao bi pročitati, neka nije bio u lektiri za njegovu strukovnu školu. Ili bar Londonove *Priče s južnih mora*. U njima, sve je gola avantura. »Kao kod tebe«. Usnama bezglasno nastavlja za njegove oči: Moj mali avanturist!

Uzalud je Inesici tumačiti — avantura je ispenjati Mount Everest, što su učinile one dvije opake cure iz Rijeke. Tlaka kod inženjera Smoljana donosi mu protuvrijednost od 50 eura po danu... K tome je razvrstana u kaznena djela »nedopuštenih radnji na zaštićenim vrstama« biljnog i životinjskog svijeta. Zakon o zabrani izlova prstaca kristalno je jasan. Zato u posljednjih četiri-pet sezona bračni par Alajbegović ne može u restičima kliknuti u jelovniku: Prstaci na buzaru i malo više maslinovog, molim...

Dobro, njemu ne mogu kao Karlu Smoljanu, ako ga ćope, natovariti udruživanje u zločinačku organizaciju u cilju švercanja školjkaša preko grane. Upravo zato prekupci plaćaju inženjeru u »prvoj ruki« jedva 120 kuna za kilogram rečenih morskih *datulja* koje su u ranoj mladosti odlučile život provesti u blaženoj krečnjačkoj stijeni. Bibanje mora hrani ih planktonom, a vi, Inesičini avanturisti (jedino ti, otkako te more naplavilo u ovaj osnovnjak), vidite kako ćete ih iščupati iz kamenog zatvora.

U roditeljskom domu fino odnjegovana gospođa Ines od svog fiškala (on bi stvarno trebao imenovati čovjeka suprugom Inesice) pobrala je metode kako hendlati zakonskim uredbama.

»Znaš li, Danijele, što on neprestano ponavlja klijentima? Pazi ovu foru: kaže im — Sve je dopušteno što izriječom nije zabranjeno. Ako vas pak uhvate u potonjem — odmah zovite mene.«

On je od fiškala doznao još nešto. Stvar s kamenicama nije opaka kao kad bi te uhvatili s vrećom prstaca. Ako ti se osobna sreća malo zbedirala, pa te snime kako prodaješ morskom travom obrasle školjkaše — Pave Alajbegović ima pravni lijek.

Prošlog ljeta, čim je škola podijelila svojim sretnim učenicima svjedodžbe u koloru (za printanje istih najpodobniji je učitelj tehničke kulture), morao je davati rečenom odvjetniku poduku iz ronjenja. Najprije slobodnim stilom. Kasnije su prešli na boce s respiratorom. Zašto? Ines ga je navukla na to svojim urođenim ženskim metodama. Iste je primijenila i na svom fiškalu (ups! suprugu!). To odvjetniku ima biti novi ljetni hobi. I tko će biti najizgledniji instruktor tog hobija ako ne njen kolega iz škole.

— Ma dajte, molim vas, Frgačiću! Tko vam što može zbog prodaje kamenica? Na Lošinju smo, brate! Kamenice nisu droga, nego poznavaocima vrhunski užitak. Nećeš ih žderati nego s guštom usrkavati! Pet-šest. Isključivo uz bijelo provjerena porijekla. Koliko ih možete utopiti vlasniku neke provjerene konobe? Kilogram-dva? Govorim kao odvjetnik, ribolovni inspektori nemaju ovlasti zalaziti u kuhinje restorana. A baš i da vas uhvate usred ronjenja za kamenicama, kažete — doma sam zaboravio dozvolu — i odmah mi cijeli slučaj dojavite mobitelom. Za prijatelje sve ću učiniti. Dobivamo vam iz Rijeke, imam tamo mnogo dragih kolega, dozvolu za izlov prije nego što stanete pred općinskog suca za prekršaje. U nas je sutkinja. Draga i uvidavna kolegica. Zato — u slast!

Ove godine, je li to bilo koncem lipnja. Ines je namislila frendici iz Zagreba, zajedno su učile za ispite, servisirati njenu vikendicu na Cresu. U glavi mu te slike uporno gura u *fade off* prizor — inženjerova ekipa puni paštašutom...

Rukama je Inesici pokazivao kako, netom pređu preko mosta s Lošinja u Osor, skrenuti ulijevo. I neka vozi hodom jer cesta za Puntu Križa, gdje moraju naći vikendicu te Zagrepčanke, uopće nije cesta. Seoski put koji su Puntari asfaltirali. Ne moraš se mimoići s vozilom koje ti dolazi ususret. Kultiviraniji od dvojice vozača tada ubaci u rikverc do prvog ugibališta (jedno svakih sto metara). Inesičina fabija pokupila je, neznano kako, narav creske magarice. Uprla bi se na sva četiri kotača i čeka da vozač iz suprotnog smjera shvati kako mu je najbolje unatraške napipati prvo ugibalište. Za uzvrat, vlasnica fabije udijelila bi mu u prolazu osmijeh broj tri. A tren kasnije djevojčica u Ines pokazala srednji prst. Za slučaj da čovjek gleda u retrovizor za fabijom.

Imali su tog jutra puno sreće — samo dva mimoilaženja. Šljaka je bila uobičajena. Ono, Danijel će sastrugati špahtlom mrlje crne plijesni na zidovima koji pamte zimsku vlagu. Ines te plohe premaže fasadeksom. Usput će u školjci WC-a izribati pruge kamenca hrđave boje. Ona, dakako, na umu ima i neke druge moćne radnje... Prije povratka u Lošinj servisirat će jedno — drugo. Na njihovim izletima to se podrazumijeva.

On ne vodi Ines u svoju podstanarsku sobicu. Ljubazna stanodavka nudila mu je neka slobodno dovede društvo, ljudi smo. A u očima joj čitaš: jedva na to čeka. Dečki u zbornici odmah su ga po dolasku upozorili: Sve su ti gazdarice u starom gradskom predjelu Gornje Brčine na isti kalup. Umjesto uplaćenih 1500 kunića za mjesec može s jednakim rezultatom na kvarat ure jebanja zakupiti sobicu snimateljskog studija lokalnog Radio Lošinja. Buše li tajne rupe kroz zidove svojih soba za iznajmljivanje, ili gazdarice znaju neku drugu špijunsku tehnologiju, tek naturalistički komentar — s kim si se, što je ona na sebi imala/svukla, koliko ste dugo i ostalo — brujao bi malomišćanskim eterom kao da si imao *live-show* u radiopostaji.

Gospođa Alajbegović upregnula je bujnu maštu u otkrivanju ljubavnih kutaka za njih dvoje (posrećilo mu se već nakon tri tjedna predavanja u školi). Ronjenje u fušu u ekipi inženjera Smoljana omogućuje mu da (pravi sam džentlmen) uzme za njih dvoje sobu u hotelskom naselju Kimen u Cresu. Ljetos je naletila ta vikendica u Punta Križu.

»Ma koji ležaji, Danijele! Da još nešto pokupim što je na njima preživjelo od Uskrsa? Jesam ti već rekla da je frendica neudata i droca se uokolo? Idemo u lođu. Na pločice! Nego kaj. Nećeš se ti nažuljat (iako bi zapravo i mogao). Pločice su nešto najhigijenskije u ovom brlogu. Osunčane od ranog jutra.« Ne, ona neće upotrijebiti komplet frendičinih čistih plahti. Poslije bi izgubili previše vremena dok ih perilica opere. Pokrenula je perilicu u kupaonici i malo joj je sumnjiva, čudnovato struže »u prazno«. Zato — na pločice, koga briga. Naravno, koga briga, kad je Ines već dobrih pet minuta na njemu...

Baš na onim hrapavim pločicama prvi put je pitao Ines — zašto on mora upoznati gospodina odvjetnika Pavu Alajbegovića. Rodom iz Nerezina, iz dobrostojeće pomoračke obitelji. Jednom ga je perverzna njegova kolegica iz škole odvezla na turistički razgled nerezinskog groblja. Na njemu fiškal također posjeduje nekretninu. Vrlo je ponosna na obiteljsku grobnicu Alajbegovića. Povjesničarka Ines da je proučavala muževljevo rodo-

slovlje. Gdje ne bi. I on bi da mu je priženiti se nekoj odvjetnici. Prezime Alajbegović doklatilo se na otok, što vazdan cvate ružmarinom, oleandrima, kaduljom, koncem zime žutom žukvom, u doba vladavine Serrenissime Venecije. Otokom je predugo harala malarija, ratovi. Kuga. Nekome u Presvijetloj Republici došlo je iz debele riti na pamet da brojne skupine beskućnika pred najezdom Osmanlija iz velebitskih nigdina morem prevesla na Lošinj i udomi ih na zgarištima tisućljetnih naselja. Stoljeće po stoljeće oni snalažljiviji među pogorelcima domogli su se i kapelica-grobnica od crvenog kararskog mramora.

Kao i danas, tog se dana kiša bila rasplakala grobljem, ali za razliku, nošena švikanjem siječanjske bure s istog onog Velebita koji skriva pradomovinu današnjih Nerezinaca. Utjerala ga je u tihi dom Alajbegovićevih. Nalaktila se na mramornu krptu i svlači hulahupke tarući nogu o nogu. Na njemu je da avanturistički svuču njezine, hajmo reć, u nedostatku originalnije prispodobe, tanga-gačice. A usred siječnja su, čovječe! Njeno je neprikosnovo područje smičak njegovih trapki. Dok ulazi u nju umješno joj zadize guzove. Kad to rade stoječki, on baš uvijek u tu scenu ubaci i kadar iz filma o svojoj tinejdžerskoj ljubavi. Ima tome godina, u Karlovcu. I što je ono htio...

E, da, kaže on Ines, koji će mu ta pokora: učiti njenog fiškala kako na suho navući lako ronilačko odijelo. Pa kako može srubiti s hrapave podvodne stijene one tvrdokorne vražje kamenice i poslije (to je stvarno bljak) slušati Alajbegovićeve natuknice o afrodizijačkim svojstvima rečenih školjkaša.

Ines se udostojila bokom spustiti na talijanske pločice u vikendici. Čupka mu zubima resicu uha i mrmlja: Prijatelja treba držati uza se a neprijatelja privinuti još bliže...

Ljetos u Punta Križa, a ni do danas u vili gazde Karla on nikako da se ufura u ulogu bračnog neprijatelja blagoglagoljivog odvjetnika kojeg je prigrlio. Vode li one Inesičine riječi samo za njegovo uho u tom smjeru? Planira li njegova draga dogledno potezanje brakorazvodne parnice? Kad će svom Danijelu to obznaniti? Ili možda neće, dok po Gradu ne pukne bruka: ljubavni zanos dvoje prosvjetnih djelatnika urušio obiteljsku sreću uglednog lošinjskog odvjetnika! Onda se teme dohvati bolji riječki dnevnik, a s malo sreće potegne je i zagrebačka *Story*.

Dok su se sportski brisali zajedničkim ručnikom, Ines kani ostaviti ručnik u košari s prljavim rubljem umjesto poruke da su ovdje obavili valjan posao, povjesničarka poteže Shakespearea. Svog gimnazijskog literarnog ljubavnika. Je li on čitao Shakespearea? A možda mu se, kao i njoj, zgodilo da upiše na faksu predmet o kojem najmanje zna?

»Daj, milica moj, ni vrag da si od djetinjstva maštao kako ćeš predavati tehničku kulturu i tjelovježbu za popunu satnice. Ono, nije to tako loše kad uvježbaš dva osma razreda. Dečkima nabaciš loptu, a našim prezrelim Lošinjancima namjestiš preskok kozlića. Da ne bi. Te sportaške fore naša zbornica nije pušila ni kod tvog prethodnika. Sve znamo kako nam brzo stasa ženska konkurencija. Ej, mali! Okej, pusti mi ruku. Nisi mali, nisi mali. Niti pomisliti. Nikad! Ej, čuj me: taj Shakespeare, ili je bila nekolicina autora, stavlja jednom svom liku u govor otrpilik i ovo: kaže, ako ćemo biti revolucionarni, najprije ubijmo sve odvjetnike! Fiškale. Dobro, ha?« Na tu izrečenu tipično šekspirovsku repliku, Ines zadovoljno zijeva kao da je upravo još jednom odglumila orgazam njemu na ponos.

Posejdone Morski! Očuvaj i zakloni vrtlare svoje podmorske od dušmana njihovih. Otkud joj (jebanje na podu lođe bilo je ogledno) odjednom niz jezik krvoločni britanski dramatičar? To ga je pitanje budilo još mnogo mjeseci, baš na vrijeme da ne okasni na prvi sat. Je li čitao Shakespearea? Dok je gulio Pedagošku, u Rijeci su na fasadama lijepili plakatiće: Živite slike Radoičića. Tko je taj lik, nikad nije uspio prokužiti. Ali, Shakespeare! Da čito — žvako — u srednjoj građevinskoj. To be-or-not to be-šubi-dubi Hamlet, pa ona škvadra koljača u *Macbethu*. Nemojte me...

Poručuje li mu Ines da je pripravna ufurati se u ulogu udovice? A u Lošinju još prepričavaju nikad razjašnjena ubojstva muških glava iz jedne bogate odvjetničke familije. (Znate li za nekog siromašnog odvjetnika u našem internetskom vremenu?) Otac i sin, zla ne sluteći, popušili sačekušu. I gdje, molim vas? Na ulazu u ono nerezinsko groblje s kapelicom od ružičastog... gdje su se njih dvoje bili na stoječki... Ma k vragu! Tako sebi prekida proticanje misli... Ali ne uspije mu svaki put...

Na talijanskim pločicama u Punta Križa, koju minutu poslije te spike Ines se s boka koluta sad već sjenovitom lođom. Amortizirala se na ponosnim grudima (takve će biti dok ne rodim) i pokazuje bijele djeliće guze. Ines na kupanju uvijek zadrži (mogu naletiti neki učenici) donji dio bikinca. Sparinom lebdí neizgovorena ponuda: Hoće li Danijel jedno putno — koje »svi vi muški rado zamišljate«... Shakespeare & Co. poznavali su samo ful bijelu žensku kožu. *Poveretti* — jadničci — reklo bi se talijanski...

— Alo! Professore! Danas nam niste nekako svoji, a? Ne gre vam inženjersko-radnička paštašuta!? Tako vam je, dečki, mladi gospon zabavan i dok s njim na obali tucam prstace. Šutljivije od njega samo su grote koje odvaljujemo. A tek kad ronimo, ubi me pričom. Na mote. Kužite štos, a?

Kad su u većem društvu, Karlo Smoljan nikad ga neće osloviti s »ti«. Red je red.

— Ekipa! Gibamo ili ostajemo? Nema vam kave pred akciju. Ima, ali u termosici za mene i starog barba Tonija. Vi mladi razbistrít ćete glavu u moru. Ajmo! Svaki svoju opremu i pravac dolje u gliser. Pičimo pod Unije, dok se nije promijenilo vrijeme. Eno — kiša prestala.

Prolaze plitki zaljev i mjesto Unije s vanjske strane Školjića, podalje od hrđom oglodane podrtine parobroda *Tihany*. More je ovdje opaka pličina. Ostaci broda obrasli su divovskim oštrigama (ma, ne, tako govori Ines). Naravno, nitko ih ne čupa. Školjkaši s metala truju brže od Hamletova kraljevskog strica...

Inženjer Karlo i njegov barba Toni vrte priču o mjestu u dnu zaljeva. Unije se već okitile narančastim svjetlima duž rive. Kad su se njih dvojica zorom znali vraćati s tucanja, red je bio svratiti do Unija k Dragi Pekararu. Uvijek je rano ujutro imao svježi kruh. Primiš natučenim i poplavljenim prstima krajac tople bijele pinke i odmah ti je ugodno u prsištu u predjelu gdje obitava duša. Recesija je dokinula topli unijski kruh turistima na radost, domaćima za reklamu. Neka oni na vlasti samo dalje talambasaju — svake godine imamo pet posto više turista. Domaćima i stranima, ima tome godina, hladna panja stiže brodskom linijom iz Grada. Drago Pekar pronašao je utjehu. U sezoni prodaje turistima avionske karte na liniji Unije — Lošinj. Sedamdesetak domaćih uživa povlasticu letjeti besplatno. Prava Polinezija. Ako nije bure, ili kiše ili gripe. Jedini otočni pilot ne voli se cijepiti.

Prema razrađenom planu, dok se jela paštašuta, on prvi ide podmorju u pohode. Izbacit će ga (moš mislit glagola) podno *Velih stijena*. Duž 37 kilometara obale otoka ne možete pronaći manje gostoljubiv djelić.

— Znamo to, Frgačiću. No, koliko jučer Toni se, kako sam lijepo kaže — topio duž tih stijena. Jest da su gadne ali Toni izvješćuje — pune *Lithodomus lithophaga!*

— Molim?

— Latinski: p r s t a c a ! Možete ih još zvati: naprstki, datule, prsti, komotači. Zgodno, a? Uvijek proučim predmet svog poslovanja. Reći ću vam, taj mi je dril ostao još od Brodograđevnog, je li, u Zagrebu. Najprije upoznaj materijal, pa...

Inženjer ne pomišlja da bi mu i njegov kmet-prvostupnik mogao nešto reći.

— Kad iskrucamo opremu za nas dvojicu, vi lijepo, još za vidjela, potražite one vaše kamenice. Toni? Jesi li mu objasnio gdje je po prilici ono stanište školjaka? Po tebi, to je još pedeset metara zapadno? Ali ovdje je lakše pristati. Jesi? O. K. Ne čujem te od motora. E, Toni tvrdi — nađe ih se i po grotama, onako — dvije-tri. On je otkrio mali bazenčić, zaštićen od valova, bit će da su se odozgo stropoštale u more dvije-tri stijene. Kamenice su se tamo naselile jer ne vole mlat mora.

Da inženjer nema Tonija, ne bi se dosjetio oštriga podno *Velih stijena*. U svom dnevnom boravku s električnim grijačima ugrađenim u podu Ines fiškalu uvečer servira oštrige poštropljene limunom.

— Frgačić! Slušajte me. Čim ja izbacim Tonija i njegova dečkića iza rta, tamo je njihov rudnik školjaka za večeras, eto me odmah natrag. Čut ćete motor. Ako me ne čujete, bljesnut ću vam nekoliko puta reflektorkom. Dobro?

Jamaha s četiri cilindra i 165 KS miroljubivo prede u leri a posada gumenjaka mezomarinima* obzirno drži oble bokove gumenjaka podalje od zubatih hridi. On u čarapama od neoprenske gume, hlače je navukao još u vožnji, gaca do kamenčuga koje strše iz vode. Dobacuju mu vreće s perajama za obojicu ronilaca. U njima moraju biti podvodne reflektorke, pedantni je inženjer zasigurno ubacio i rezervne baterije. Zatim čelične pincete za nježan postupak s prstacima uraslim u krečnjak. Još dvije macole od pet kilograma. Kako tu vreću nije ispustio, znat će samo Onaj Gore. I, naravno, zidarski čekići.

Smoljan se ponosi svojim izumom. Dao je kaliti vrhove čekića, kad udariš, neće mrviti stijenu, nego je rascijepiti pokraj vidljivih rupica kroz koje prstaci usisavaju plankton.

— Alo, Danijele! Pridite bliže. Ovo su zamotana dva mobitela na karticu. Trećeg, uredno prijavljenog, nikad ne nosim u akciji. Ni vi svog? Pametno. Mobilna telefonija unaprijedila je ovaj posel. Očeš li u ribolov puškom, očeš tući prstace. Ali, mogu te svi prisluškiivati. Ni pomisliti da se sad spotaknete i zaronite prije vremena. Za otplatit moje mobače šljakat ćeš besplatno do Božića. U drugoj turi nabacit ću vam podvodnu pušku. Vi, tamo, ne ljuljajte prokleti gliser!

Boss zna reći — ne ide se u morsku akciju nenaoružan. Duge puške na lastiše, kad u njih umetneš harpun, zaista izgledaju opako. Zato s njima oprezno. Naravno, jebe mu se kako će njegov kmet Danijel kupiti novi par neoprenskih ronilačkih čarapa. Samo je jesenas na grotama poderao dva para.

* *mezzomarinaio* (tal.) – mornarska čaklja

— Ako nas dvojica noćas budemo pravi (tukli kamen dok im ljubičasti svjetlaci ne pojure u očima), ostat će meni starome pola ure do planiranog prekida radova. Esemesat će mi dečki kad se moramo naći na pučini. Kaznit ću kojeg bezobraznog ugora. Radoznale beštije, ničeg se ne plaše i kad treštimo macolama. Buka kao da ih privlači. Ako neki kapitalac promoli gubicu iz rupe — vidjet će što sam ja njemu a što je on meni.

Posreći li mu se, sutra je ekipi od volje kušati brodet od ugora. Umjesto tjestenine, ukuhat će se palenta.

Pliva na metar od dna, tek malo ispod srebrne koprene površine. Da su u akciju krenuli jutros, uopće ne bi trošio zrak iz boce. Zaranjao bi na dah s disalicom u zubima. Kresneš tu rugobu među školjkama gdje je najuža. Vrhom noža ili istanjenim krakom čekića (sjećate se, Karlo Smoljan dao ih je dodatno kaliti) ispod donje zaobljene ljušture kojom se školjka drži za kamen. I to je to. Može reći Smoljanu: majstor sam za O s t r e a e d u l i s — ostrige! Neka zna da je današnja generacija učitelja tehničke kulture ful ufurana u baratanje internetskim podacima...

Eno, iza one gromade! Tamo su! Smoljanov frend Toni pravi je pomorski frik, a možda već i legenda među domaćim svijetom. Eno uvalica iza labirinta podvodnih hridi i eno su kamenice. Grozdovi školjaka...

Na pogled-dva kroz masku, bit će ih dvadeset-trideset. Svaka za pola dlana. Tako drage lošinjanskoj obitelji Alajabegović. I gospodi u Trstu. Prve dvije godine ljubavničkog staža s Ines nije skužio da svaki partner u tom braku obožava ostrige iz posve drugog razloga i nikad zajedno...

Dosta priče. Idemo zaraditi mračnicu, rekao bi inženjer Karlo. Dosad je lijeno udisao/ izdisao sadržaj boce. Ta pamti mlađe gazdine dane, ali vlasnik pedantno atestira sve svoje ronilačke boce. S te strane nema se čega plašiti. K tome pličina kojom pluta ne iziskuje ozbiljniji napor pluća. Boca stlačenog zraka potrajat će 60 minuta. Sak za školjke uredno mu je obješen za olovni pojas i onako prazan mota mu se oko muda. Brzo će ga ispuniti kamenice, sve dok se sak svom težinom ne ovjesi roniocu pod trbuhom.

U bilo kojoj *Emergency Situation* (kome treba prijevod?) najprije odbaciš od sebe takav ubitačni teret. Ako si pri svijesti, automatski otpustiš kopču olovnog pojasa. U isti mah tvoje peraje veslaju na površinu.

Večeras nema mjesta nelagodi. Kad napuni sak kamenicama, prelazi na leđni stil plivanja. Sak će pridržavati rukama i laganim zamasima nogu otploviti do Karla. Već je navikao na prijateljske ugrize hladnog mora oko gležnjeva, na mjestu gdje se čarape imaju preklapati preko nogavica ronilačkih hlača. Tko mu je kriv što je izrastao krakat, a more u studenom ne more bit nego — studeno.

Kod struganja sedme školjke u paru s osmom vlastiti ga nož zahvaća po palcu lijeve ruke. Mutni oblačić iskače kroz zaparanu rukavicu. Krv. Ali, gdje bi te vlastiti nož zarezao grubo...

Okej. Sve je pod kontrolom. To je samo još jedna ogrebotina. Prsti na obje ruke uvijek su mu nakon svakog školjkarenja sve više natučeni. Neki pocrnio od nagnječenja. Nokti ispucani i puni zanoktica. Jedan najavljuje kako će otpasti do zimskih ferija. Nema veze, novi mu nokat raste povrh otpisanog. Ines kaže:

»Kad si na satu, pokušaj držati ruke što dulje u džepovima. Ruke su ti kao u varioca u našem brodogradilištu. Plašiš učenike tim prstima.« Njoj da su kolegice u zbornici već rekle nek mu kaže da se ne treba toliko zanositi u svom kabinetu. Oni muškići koji nakon osnovnjaka zbog slabijih ocjena završe u strukovnoj brodograđevnoj, sve te lekcije iz tehničke kulture opširno će utvrđivati. Naravno da im je odgovorila — nije joj muž — da briga o njegovim rukama. I skrenula priču na to da bi ga trebalo oženiti. Tridesetogodišnjak, smiješi mu se stalno zaposlenje, sportski tip čvrste guze u starim trapericama. Ne ganja redom raspoložive otočke suknje. Takvog treba usidriti na otoku. A to je već, priznajte, obećavajuća tema za brbljanje na školskom odmoru.

Palac će ga malo peći, kad se sutra oko šest ujutro stropošta u škripavi krevet kakav imaju sve podstanarske sobe s upotrebom kupaonice u gradskom predjelu Gornje Bričine. Sutrašnji se dan zove subota i pada ćorka do podneva. Napustit će ga i bolovi od ramena do lakatne kosti na obje ruke. Pojava kroničnog karaktera u tucača prstaca. Sve super.

Ajmo malo na veselije misli da lakše odradi podvodnu kosidbu ovog staništa kamenica. Na primjer: može pomišljati na lov. Lova od školjkarenja. Samac na skupom otoku ne može preživjeti s plaćom. Zaljubljenom paru s dvije plaćice mnogo je lakše. Ali, kako ponuditi Ines da napusti fiškala i njihovu vilu s pogledom u Velom, pa s njim ljubi je u podstanarstvu. Lakše je bilo pronaći nešto u fušu. Njemu, kad plati sobu, a od 1. prosinca još 250 kuna za uporabu električnog kalorifera, ostaje manje od tri tisuće. Za prehranu, povremeno neki novi odjevni predmet i društveni život. Kavicu u muškim sastajalištima zvučnih naziva *cafe bar*. Odvažnom samcu, daleko od roditeljske logistike sreća se zove inženjer Karlo.

Dragi moj školjkaru, možeš ti i bolje. Ajmo novu misao.

Ovakvih kamenica ide deset u kilogram poštene vage. To! Ima još nešto bolje: oštrige (*Ines, generacija moja, ljubavnice*) ne prodaju se po težini nego za deset kuna — školjka. Tako bolje prolaze školjkari ako su kamenice malo manje, a ni sladokusci nisu na gubitku. Inženjer dobiva 100 kuna za deset školjaka bez obzira na veličinu. Samo da su svježije. S tim se poduzetnik njegove reputacije neće zajebljavati. Konzumenti odležanih i nekoliko puta odmrznutih kamenica završe na Hitnoj. Nesretnike običu policajci. U deset minuta razgovora već znaju kome treba napisati prekršajnu. To u slučaju da trovanje završi bezazlenim bljuvanjem. Sutkinja za prekršaje sve je već doznala paralelnom linijom informiranja. Prigodno je udana, za kog drugog nego liječnika koji je u incidentnom trenutku bio dežuran u Hitnoj, kako to već ide u ljupkoj, maloj otočkoj društvenoj zajednici. Ne budi lijena, ženska hitro sroči prekršajni epilog.

Može li nova misao u ritmu muzike za ples? Večeras on nakupi ovih, bez dvojbe, najružnijih školjaka na Jadranu za 600 kuna. To! Tek tada počinje *Prime Time* (engleski nas osvaja) izvedbe njih dvojice. Batićima do prstaca velikih za muški palac. Budu li noćas sretno natučeni ruku — u moru teško kontroliraš gdje će batić završiti — istucat će osam kilograma. Tajanstvena »druga« ruka, ne pitaj čija, poduzetnom će inženjeru iskeširati, da ne sitničarimo, za dva saka školjaka 1600 kuna. To ti ja kažem! Još toliko privredit će dvojac što harači iza već neprepoznatljivog rta. Dalje priča o novcu ide ovako. Inženjer Karlo voli reći:

— Moj rad s vama, dečki, nikad ne zaračunavam. Dobro, a?

Ugovorena narukvica nastavniku tehničke kulture i barba Toniju iznosi 360 – 370 kuna za deset ura jadranske talasoterapije. Ovisno o srednjem tečaju eura prema NBH-u za to jutro. Ostala dvojica...

Ohladile su mu se noge, jer ne vesla perajama nego ih uglavljuje u škrape i leluja usporedno s preostalim školjkama. U strahu od oštrice noža kamenice sklapaju ljuštore poput junferica. Ako takva usporedba još uopće ima smisla. Lupka ga boca po grbači jer se podosta ispraznila? No, bez panike. To more ljulja svog vrtlara. Nema te bonace zbog koje će živo more prestati »disati«. Kolika je narukvica ostala dvojici fušera? Svakom po 300 kuna, pa živi i zdravi do nove akcije.

Kad sve zbrojimo pa podijelimo i oduzmemo, a nećemo ni sitničariti za kunu-dvije, viđenijem otočkom poduzetniku sutra ostaje 1800 kuna. I masni ugor, uspije li ga upucati harpunom iz škrge. To je jedini siguran pogodak. Ne treba zaboraviti da inženjer, *boss* i gazda od zarade nabavlja gorivo i motorno ulje za žednu jamahu. Već smo rekli — nećemo sitničariti... Još samo one tri školjke sasvim na dnu... i dalje? U Sredozemlju Jadran je poznat kao omanje ali opako more. Zimi ljudima pokloni najviše dvanaest noćnih ulova. Tako će meštar morske ekonomije uprihodovati u jednom mjesecu 21600 kunića. Mjesec po mjesec... Je li više doplivao na startnu poziciju... A ona **narukvica** vam je skraćenica od milja. Sadrži prigodne riječi (**na ruk**)u i **crka(vica)**.

— Bogme si se isteglio do jaja! Pun ti je sak, a?

Pozdravlja ga dragi glas iz mraka a Karlov snop svjetla iz reflektorke osvjetljava njegovo teturanje unatrag zbog dugih peraja na obamrlim nogama.

— Frgačiću, koliko ste ih čapali (opet on s priučenom domaćom spikom)? Blagi Isuse! Kao da ste u vreću hitali kamenje. Nema ih sto? Okej, da bih reč reko. Ma, šala mala! Ali bit će ih sedamdesetak. Dodajte mi polako tu bocu. Dobro ste je? Nema veze, imamo još dvije. Sad polako, odmorite. U jednoj vreći je svakom po sendvič. Tek je prošlo 18 sati, a vidi ti mrkline. Ja sam znao: kad mog Frgačića nikako nema, očito je naletio na isplativ ulov. Dok se budemo vraćali doma, sjetite me da nahvalim Tonija.

Karlo da je u međuvremenu izvukao iz mora na suho nekoliko kamenčuga obilato izbušenih prstacima. Te će otući, kad načisto riknu od boravka u slanjači. Nema joj više od 11 stupnjeva. Da ne zaboravi, prije novog urona nešto će mu reći:

— Dok smo još bistri, odmah iz vreće izdvojite u neku manju, najlonsku, dvadeset većih kamenica za gospodina Alajbegovića i njegovu gospođu. Osobno ću mu ih odnijeti. Uvijek te ponudi kavicom. Dobro je biti u dobre s fiškalima. Jer, koliko li se namnožilo tih uskoka...

A da on gazdi sad provali što mu ima reći... Ili da pričeka...

Viš ti gazde. Pronicljiv, kakvim ga je Onaj Gore obilježio pri rođenju, nemoguće da nije prokljuvio dublji značaj kolegijalnog druženja dvoje nastavnika iz jedne lošinjske osnovne škole. Koliko god Ines i on skrivali svoju intimu, nema tajne koju otok ne bi tijekom četiri godine (zar toliko hodaju) razotkrio. Zasigurno Smoljan nešto naslućuje, a možda je i činjenično informiran. Ali šuti. Udana profa i napeti mlađi dečko — ni prva ni posljednja romansa u nedostatku intenzivnijeg društvenog života. Jer dani na otoku čine

se duljima, ispraznijim od onih u Rijeci ili Zagrebu. Toga je bolno svjestan svatko tko ima priliku jednom godišnje čak preko četiri otoka potegnuti u Zagreb. Metropolu u ponudi ima — ‘oćeš u Lisinskom svjetsku produkciju filmovanih opera ili u šoping po Avenue Mallu. Na kavicu u Tkalču ili kod Charlieja (sve najbolje o pokojnom vlasniku). Ponio si nešto uštedenog? Otvoren ti je *Down Town*. Tko bi nabrojio sve mogućnosti.

Otočke noći (kiša opet guši inače blještave trake njihovih reflektorki) posebna su siva zona. Dosadu uspavanog otoka razbijaju stvarne i izmišljene priče — što sve raste i cvjeta po lošinjskim kaletama. Uvijek je zanimljivo čuti pa na *chatu* prosljediti pričicu o novonastalom ljubavnom trokutu (gle ti eufemizma, ako je upotrijebio pravu riječ) nego prežvakavati svima znane i gotovo ozakonjene. Žena plus muž plus jedan muškarac. Može i: muž plus žena plus jedna na Iloviku i još jedna s Cresa. Karlo Smoljan, što god bio — diskretniji je gad. Preko njegovih brbljavih usana neće spuzniti što je čuo da ženska otočna populacija raspreda o umišljenoj Ines i njenom zgodnom jebaču.

Ovog listopada sve je ženskinje po gradu raspametila sezonskim šopingiranjem u metropoli. Pronosi po školi *trendy* pilotsku strukiranu jaknu. U Zagrebu se u njoj slika glumica Jelena Popović Volarić, a u Lošinju jedina Ines Alajbegović. Naoružala se do guze visokim *Chloe* čizmama na fiškalovu karticu (Danijel najbolje zna da Inesičina bedra nije zahvatio celulit). Bezobraznica je prvoj prijateljici obznanila — čizme su došle fiškala *almeno* — najmanje 800 eura. Čizma glavu čuva. Sutradan, u doba uredskih pauza, u *cafe baru* zguza ribarnice već su stajale devet stotina.

Ono što je čuo, Karlo čuva u sebi. Može mu zatrebati. Danijel Frgačić zasad je treći stup njegova poduzeća. Drugi je morski predator Toni. A treći — zna se. U poduzeću Karlo Smoljan razvija poslovne uzance koje imaju preduvjete postati u dogledno vrijeme imitacija *Cosa nostra* na otočju Apsyrtydes, kako su ga kodno nazivali stari Grkljani.

— Frgačiću? Jeste li se ugrijali, a?

Netom su opet zaronili, eto mu gazde za perajama. Titra svojom lampom. Koji mu je. On komad otkrhnute stijene jedva drži rukama, hoće ga sunovratiti u mrak, negdje deset-petnaest metara dublje. A Smoljan mu pred maskom sad pokazuje prosti prst! Pa nisu u školi pod velikim odmorom, kad učenice tako »razgovaraju« s dečkima. Nek’ mu još jednom prasne tim svjetlom u oči, zaboravit će da je podvodni kmet i prerezati mu dovod zraka.

— Hrrpffhrp! Kamo žurite?

— Na obalu. Gdje bi vi s tolikom stijenom?

— Hoću vam reći — ne tucajte stijenu na toj dubini. Na mojoj strani, niti tri metra duboko ima hridina. Sva izbušena! Puna! Plivajte za mnom.

Možda šezdeset minuta kasnije (njegove ruke misle — šest sati) obojica na suhom, što je noćas veoma rastezljiv pojam, obrađuju svaki svoj kamen. Na početku karijere školjkara zdrobio je pet-šest duguljastih školjkica dok bi jednu oteo kamenu. Proklete im meke ljuštore.

— Udarajte nježno. Kažem vam, Danijele, za vaše dobro. Morate osjetiti strukturu kamena. Napuknuti prstaci nisu za prodaju. Možete ih odnijeti doma za buzaru.

Inženjer također hoće mu biti ravnatelj. Kad ga je Ines jednom pitala — priznao je: »Nikad nisam kušao buzaru spravljenju od prstaca«.

»Ne smijem se tebi, milice. Dani, dušo, jesi li jeo od dagnji? Nisam rekla — srkao. Imaš mora u ušima?« Ines dalje tvrdi — plave dagnje spravljene na buzaru ukusne su kao i prstaci. Njoj čak ukusnije.

»U čemu je razlika? U cijeni, moj gospodine! Zato vas inženjer ne šalje da čupate dagnje. Ima ih, u vrijeme kad su pune, na ribarnici. Nitko da ih kupi. Ako frajeri za školjke plate deset puta više, toliko im puta jednostavno moraju biti ukusnije. Kužiš me? Opet on! Ne smijem se tebi. Smijem se s t o b o m ! Nikad s fiškalom. Znali smo se nasmijati kad smo počinjali graditi vilu. Sad mi dani s fiškalom, kako idu godinice, sve više naliče na juhu bez soli.«

Kad su začini potpuno izostali iz njene bračne juhice, dogodilo se da je ravnatelj u zbornicu uveo novog učitelja...

— Mučaljivi ste mi danas. Alo, Frgačiću, o čemu sanjate? Ni vrag da vam prstaci stvaraju poteškoće. Reći ću samo vama — odavno ste u ovom lupanju nadmašili mene.

— O izradi *jednostavnog električnog sklopa*.

— Molim?

— Ponavljam u sebi lekcije za početak prosinca. *Dva i više električnih elemenata spojeni u funkcionalnu cjelinu čine... Vi to znate bolje od mene... Najčešće se u primjeni koriste ispravljački sklopovi, pa elektronički prekidači, razna pojačala...*

— To sad uče u sedmom razredu?

— Nakon uvoda upoznajemo što je *titraini krug kao dio oscilatora... utjecaj i R — C u vremenskom kontaktu... Utjecaj otpornika i kondenzatora... Na kraju teme ide punjenje i pražnjenje u električnim...*

— Shvaćam. Uzmite i onaj kamen s moje gomile. Idem opet u more. S kočara su mi esemesali, bit će u visini *Velih stijena* za uru i pol. Dvije su milje van Srakana.

Karla se da preveslati kao i školskog ravnatelja. Noćas on najviše pušta na volju mislima o Inesici. Ime je dobila po pjesmi onog legendarnog pjesnika i lavera. Može i obratno, tvrdi njegova profa.

»To ti je romantična pričica. Moja stara, dok me nosila, palila se na starog Dedića. A u isto vrijeme smišlja ime za bebicu ako bude curica. Slušao si Dedićeve autorske interpretacije? Kako nisi, puštam ti ih dok smo u fabiji. Poslije njegove beogradske ljubavi ja sam ti postala nova Ines. Tko bi danas, Danijele, svakoj svojoj ljubavi napisao pjesmu? Nema više takvih frajera...«

Alajbegovića naravno određuje kad će se njih dvoje tek malo pohvatati i neće ići »do kraja«. A kojom prilikom... uh... oboje znaju — svaki spoj donosi novu opasnost — bit će razotkriveni.

Taj put draga mu se odlučila prkositi Lošinju gotovo usred grada. Parkirala je fabiju između dvije visoke pinije u autokampu koji zatvara recepciju s prvim rujanskim kišama. Dugo to nisu radili. On nakupljenu ljubomoru na sve i svakog koji krade izvanškolske Inesičine trenutke liječi stihovima s interneta:

*Poderi pozivnicu, otkaži večeru, prevari muža...
Dodirni me ispod stola koljenom...*

»Stigneš guglati, milica moj? Ne možemo to s koljenima, iskrivit ću mjenjač i onda na noge u Veli Lošinj. A na večere s fiškalom i njegovim društvom tvoja Ines ne pomišlja. On zna da imam bujnu maštu i uvjerljive isprike. Više me ne poziva. Svatko u našem braku ima svoje gušte. A svog supruga (prvi put nije fiškal) nisam prva prevarila! Nije tvoj problem, ali sad ću ti sve. Niš' originalno, više je kao meksička sapunica na telki. Nakon našeg vjenčanja gospodin suprug nastavio se viđati, jebati, Danijele, s jednom ovdašnjom liječnicom. Pogodi s kojom, imamo ih tri ali samo ta ima dvoje klinaca. Stariji joj od ove jeseni ide u prvi razred. Ja sam te zime cijelo vrijeme glumila mladenku. Ne mogu ti se baš zakleti, ali poslije doktorice u igri mu je bila šefica računovodstva hotela. Možda u *Bellevueu*, ili nekom drugom. Zato ti ne dam da nam rezerviraš sobu u našim hotelima. Neka je i na tvoju osobnu, ono kad fiškal odjedzi na ročište u OPS-u u Krku, gdje već. Danijele, budi dobar! Nećeš dok ti sve po redu...

Posljednje četiri godine gospodin se malo primirio, nabija kilograme. Ostaje na otoku i povremeno ševi diskretnu kolegicu iz struke. Dama je sutkinja, krivičarka, pa od slučaja do slučaja stiže ovamo iz Rijeke. Briga me gdje to rade. Koji put ga njegova sutkinja na povratku u Rijeku odbaci službenim kolima. Alajbegović brani stranke i na Županijskom. Prirodno je da će prenočiti u hotelu *Bonavia*. To se priliči uglednom odvjetniku. Kako se snalaze na njenom terenu — njezin problem. A svi kažu: baba je meni do *koljena*. Jedna frendica fotkala je njih dvoje usred Krka — zagrljeni pred šminkerskom *Caffetteria XVIII. st.* Minutu poslije eto ih u mom mobaču!

Počesto je bez frizure. Od mene je starija deset let! Od njega pet. Za ne bilivit! Ne, nije se udavala, fol tjera karijeru. Ako druge jesam, nju mu ne opraštam! Pazi, ljubavi, što ti kažem: jednog lijepog dana a možda i prije ta njihova Merry Go Round, seksi vrteška — za preko Božića i zajedničkih dočeka Novih godina — krenut će ukrivo. Dovoljno je da na neke adrese stigne jedno ili dva anonimna pisma. U roku od keks puknut će pet, ma što pet, više rastava brakova. Dakako, sve zbog neusklađenosti karaktera. Možda netko u tišini obiteljskog doma i bez svjedoka popije šamar.«

Ines smijehom završava monolog. Kako, što je smiješno? Smijalica je u tome što odvjetnička kancelarija Alajbegović neće zastupati ni jednu brakorazvodnu stranku. Zbog sukoba interesa. Kad krenu predviđene rastave, njih dvoje možda više neće biti zajedno, ali neka Danijel upamti što mu je večeras napričala. I dosta bla-bla. Njegova profa odlučno guši grijač motora i produljenim zamahom svlači preko glave dolčevitu...

— Frgačiću! Dosta smo tucali. Jeste li finito, a? Vrijeme nam je. Pazite da pokupimo sve od opreme. Moramo po Tonija. Krenula je oseka, oko gumenjaka izrasle same pličine.

— Šefe, još samo da izvučem ova dva.

Tko šljivi školjke... Izvesti običan seks u njenoj fabiji nije neka fora. On na njoj — a svakog trena može nogama izbiti vjetrobran. Ona gore — a ti samo brojiš koliko je puta udarila tjemenom o krov. Znete li koliko je tanak tapecirung u svim Škodinim modelima?

Usnama roni do njezine ostrige. »Ostrigala sam je za te, ljubavi! Trimerom, nego kako. Kad si me tako posljednji put, još ti se sutradan u školi crvenila brada. Da je od tupe britvice, tako si odgovarao babama u zbornici...«

On zaranja u ostrigu. Slabo čuje što Ines mrmlja između sve brzih udisaja. Opet nešto o mužu. Fiškal uživa pričati kako prinijeti svježju ostrigu ustima nalikuje na prakticiranje oralnog seksa. »Samo sam za tebe svježja. Njemu nikad nije palo napamet«. Okej, možda je ali ona mu nikad ne da. »Opalim ga koljenom. Dosta! Ne ti, ne ti! Još ne!« Danijel joj ovaj čas vjeruje. Četiri posljednje godine doma joj je sve juha bez začina. Ovo radi i uživa samo kad je njezin napeti dečko... »Čuješ li me, Danijele...«

Ne čuje. Vrhom jezika mora dosegnuti podatan mišić koji se trza... trza... umilno trza. Obje njezine ruke odavno su se našle na pravom mjestu. Ines se bradom sidri u njegov lumbalni kralježak. To! Opet će opovrgnuti općenito mišljenje kako dvoje partnera teško istovremeno postižu zadovoljenje.

Pola ure kasnije njegova ljubavnica zaustavlja auto kod osvijetljenog ulaza u kamp. Moraju otvoriti oba okna da se fabija odmagli iznutra...

Inženjer nježno izvlači gliser. Plastičnom je kobilicom nezgodno nasjeo na dno. I što Danijel čeka? Neka se prihvati pogurivanja. Poslije toga morao se prihvatiti kormila. Na minimumu gasa navodi gumenjak za gazdom. Tvrdoglavi gad ni da bi odustao od namisli — harpunom zgoditi nekog bezobraznog ugora. Svakom — njegovi gušti.

Ipak, Smoljan pliva u pravcu druge ekipe školjkara. Svaki čas svijetli reflektorkom: Drži se podalje i ne plaši mi ribu! Otkud mu snaga za još jedno noćasnje topljenje. Tako to oni zovu? Neka je i skinuo bocu i ne zaranja duboko. Spava li Ines još uvijek pokraj fiškala (zakonitog bračnog partnera, konju jedan)?...

Napokon su u gliser ukrcani Toni, student i vreća njihova ulova. Inženjer Karlo nije strefio svog bezobraznog ugora. Njih promrzle uvjerava — polusatna njegova ophodnja s harpunom u puški — jedini je sportski pothvat ove noći. Dodatno je razdragan punom vrećom prstaca koje je natukla njegova druga ekipa. Oni nisu gubili vrijeme na kamenice.

Jamaha po japanski reži i tjera gumenjak prema malenom suncu nisko na nevidljivoj obzorju. To svijetli kočar. Brodić su ulovili izvan otočića Srakane Vele. Digitalne brojke (sat je jedino njegovo vlasništvo u ronilačkoj opremi) taj tren prevode nevidljivo noćno nebo, dosadnu kišu i blještavi plankton na brkovima glisera iz petka u jednako mračna 02 sata subote.

Šezdeset i četiri sata ranije Ines je zaželjela s njim otići na kavicu. U slastičarnicu na Rivi lošinjskih kapetana. Srijeda je i sretna okolnost što ona i Danijel treći sat imaju rupu u satnici. Može. Uspio je sačuvati novčanicu od 200 kuna od školjkarenja u ponedjeljak. On će platiti. Ali u doba marende, uhvatiti stolić za dvoje u slastičarnici bit će nemoguća misija. K tome, vidjet će ih skupa pola Lošinja. Inesicu nije briga.

»Ide mi se s tobom«, kaže mu i vješa se kolegijalno o desni lakat još u školskom dvorištu. Nije lako u onolikim *Chloe* peticama na čizmama nabadati do glavne rive.

U slastičarnici on se snašao uz stolić dvoje tinejdžera iz srednjoškolskog centra. Naravno da markiraju, pa su se brzo izblednali iz kadra. Profesorica Alajbegović naručuje

sebi dvije vele kremšnite. Neće kavu. A što je s njenom uhodanom djetom — do objeda samo čaša soka prije škole?

»Primijetio si? Sad ću ti, nisam to mogla u zbornici. Eto, Danijele, ne znam nježnije: Nećemo se više vidati. Ti i ja... Dani! Brzo navuci smiješak i stisni zube. Svi nas gledaju. Daj, milica, nitko nije umro. Naravno, vidat ćemo se! Svaki dan, Danijele. U školi. Ne možemo više biti skupa. Je l' shvaćaš? Mrzim izgovarati one bezvezne fraze — ostajemo dobri prijatelji — kad se prestanemo jebati. Tiho me pitaj 'zašto'?«

Pita je glasom u kojem fali mnogo sline.

Smeđokosi njegov komad malo po ženski okoliša. Pa, eto, zato ona Danijelu uskoro neće biti ful napeta.

Nemoguće! Pa, jutros je zemaljskom kuglom ponosno pronosila na milimetar iste mjere kakve drži planetarno poznata filmašica Monica Bellucci. Znala ga je i zezati, je li čuo koje mjere? One oko bedara, oko struka i preko sisa? Te mjere.

Ludi li on ili mu se Ines četiri godine nije tako zagledala u oči. Sad-na zasuzit će od proklete morske slanjače.

»Ja sam ti, ljubavi, malo trudna. Bit će kakvih dva i po mjeseca, od početka škole.«

Ne! Nije ostala koncem kolovoza kad ju je fiškal vodio na dva tjedna u Španjolsku. Kako ona zna? Stvarno je bezobrazan! Kako žene znaju? Na povratku iz Španjolske uredno je dobila mengu. Eto — kako — kad mora biti takav idiot. Zbilo se u prvom tjednu rujna, a poslije zimskih ferija već će se primjećivati. Ines planira iskemijati bolovanje zbog, je li, rizične trudnoće debelo prije Uskrsa. Zar bračni par Alajbegović ne poznaje sve liječnike u gradu?

Zašto to sad? Jest mu pitanje. Jer bliži joj se trideset i peta. Ona zna da on zna kako curama biološki sat počinje otkucavati čim ulete u ciklus. Njezin već dugo odbrojava. Termin joj je u svibnju. Što ga briga kad točno. Ines će dojiti svoju bebu, to je sad jako »in«. I tako, jedno s drugim, proteći će od danas dvije godine. A čak ni maštovita njegova ljubav ne može zamisliti što će sljedeće dvije godine biti s Danijelom Frgačićem.

»Položit ćeš državni, možda te ovdje ulovi neka. Pazi, mora biti mlađa od mene, da te mazi i pazi bolje od mene...«

Tko je otac?

Ines ne zna. Ne folira mu. Nije nikad! Naravno da je Danijel muško u njihovoj vezi i ima pravo to znati. Tim više što je ona bila ta koja ne trpi da on navlači kondom.

»Ubij me, kad izađemo, ako znam. Hoćeš istinu? Uopće ne želim znati, prepustila sam to pitanje 'ratu sperme'. Sretni otac bit će moj zakonski Pave (eto ti na!). Nije nikad za to mario ali morat će biti ponosni otac.«

To što Ines ne zna, objasnilo joj se ovih dana u senzacionalnoj knjizi jednog engleskog biologa. Nekog dr. Robina Bakera. Od Danijela se ne očekuje da je čuo za dr. Bakera. Knjiga se zove *Rat sperme*. Ne, ona njega ne kani zajebavati srijedom prije podne.

»Ali moraš bezuvjetno pročitati tu knjigu. Kolega Frgačiću (odsad on je samo to), ja ću sad pravo u školu a ti trkni u Zagrebačku broj dva i potraži Vesnu. Esemesala sam joj da ti posudi dr. Bakera na moju karticu. Tip je mrak. Kuži se u ono što se u rujnu meni dogodilo s tobom i zakonitim.«

Narudžbu svježih oštriga može zaboraviti. Ona kad samo pomisli na neko srkanje dođe joj na povraćanje. Nije strašno, sve trudnice prođu kroz to razdoblje. Vidjet će se poslije četvrtog sata u zbornici...

Inženjer pramcem gumenjaka grubo najahuje na bok kočara. Usred snatrenja zamalo se opet našao u zlatnom obojenom moru oko broda. Ribarica *Lignja* ne štedi na rasvjeti i svi u gliseru jasno čitaju na pramcu oznaku PU 3211.

— Pomorska ophodnja! Zaustavi motor! Prihvatite cimu! Dokumente na pregled!

Krupniji od dva lika na palubi prihvaća šalu.

— Okasnili ste, lipi moji! Već su bili! E, ophodnja. Malo prije ponoći. A di si ti? Pitaj me što je bilo? Kao i uvijek. Njima dvoma, u ove recesijske dane i noću plovi muško-ženska posada, da radar kazuje: Vučemo debelu milju bliže obali nego je dopušteno. To govori ženska. Ona murjakinja, plava, ča kosu smota u pletenicu pa u kapuljaču. Sigurno ste je vidjeli u luci. Ajde, penji se!

— A vi? — radoznao je Smoljan.

— Mi pjevamo uvijek isto: Nema šanse! Pošli su ča na lipu. Zapovjednik s pol kašete lignjica iz mreže. Ona je uzela većeg oslića. Nemaš brige, noćaske će zaustaviti još onu dvojicu što vuku pod Suskom. Eno im svjetla.

Dalje se sve odvija posve suprotno od muškaračkog potvrđivanja avanturističkog identiteta kojim se zanosi njegova Ines (to zaboravi). Smoljan s barbom od ove *Lignje* nakratko odlazi u kućicu zapovjednog mosta. Ali, najprije su u kašete istresli sve školjke. Prebrojili kamenice i precizno izvagali prstace. Nekad, još neuk u školjkarenju, pitao je inženjera kamo silne školjke putuju iz lošinjskog akvatorija.

— U Trst, prijatelju. No, nije vam zdravo znati previše.

Netom je uskočio u gliser, posada zagleda *bossovu* facu. Na njoj je nacrtano zadovoljstvo. Isplata je pala. Gumenjak može pravac — Lošinj.

Jedva su se poravnali s prijateljski raspoloženim svjetionikom Kurile, drmaju ga nogom.

— Frgačiću! Gdje su kamenice, a?

— Gdje? Putuju u Trst, a ja malo zadrijemao. Prebrojili ste ih na *Lignji*. Cijelu vreću.

— Ma ne to! Gdje je vrećica s dvadeset većih kamenica za Alajbegovićeve? Čuješ me!?!

Trenutak je da mu kaže što ga puna dva dana steže gore od ronilačkog olovnog pojasa.

— Gospođa profesorica rekla mi je — više neće kupovati oštrige.

— Kako — neće? Zašto?

Taj tren odlučio je prečuti *bossova* pitanja. Inženjeru nije zdravo previše znati.

*U staro doba m o r e je bila
stalna fantastična avantura...*

Jack London

DALIBOR BROZOVIĆ I HRVATSKI KNJIŽEVNI POVJESNIČARI*

Josip Lisac

Dunji Fališevac, uz njezinu obljetnicu

Općenito je poznato da je Dalibor Brozović (1927.-2009.) tijekom svoga filološkog rada razvio izvanredno svestranu aktivnost (Lisac 2009) pa je u mlađim godinama bio i istaknuti književni kritičar (Bošković 2009). Glavnina njegova djela doista pripada lingvistici i obradbi jezika diljem svijeta, prvenstveno hrvatskoga jezika, međutim, pozabavio se je i hrvatskim povjesničarima književnosti. To nije nimalo čudno, jer je jasno da je povjesničaru hrvatskoga književnog jezika povijest hrvatske književnosti izrazito važna, a Dalibor Brozović, pisac glasovite studije »Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti« (1978), svakako je bio jedan od najvećih povjesničara hrvatskoga književnog jezika. Pregledat ćemo u ovom prinosu kako je Dalibor Brozović doživljavao i obrađivao Vatroslava Jagića (1838.-1923.), Franju Fanceva (1892.-1943.), Mihovila Kombola (1883.-1955.), Stjepana Ivšića (1884.-1962.), Josipa Badalića (1888.-1985.), Antuna Barca (1894.-1955.), Veljka Gortana (1907.-1985.), Franju Švelca (1916.-2001.), Ivu Frangeša (1920.-2003.) i Aleksandra Flakera (1924.-2010.), jer je o tim istaknutim znanstvenicima pisao, ne uvijek kao o povjesničarima hrvatske književnosti i obično ne iscrpno. Pisao je kratko i o drugim povjesničarima hrvatske književnosti u raznim prilikama.

Vatroslava Jagića Brozović je uvijek visoko cijenio. U nastupnom predavanju na Filozofskom fakultetu u Zadru 1958. Jagić je njemu dotad najveći slavist svih vremena (Brozović 1960a : 59), a to je ponavljao i u drugim prilikama. U Beču 1999. Brozović go-

---

* Ovaj tekst Josipa Lisca bio je već objavljen u *Mogućnostima* 1-3/2011, str. 157-163. Nažalost, grubim tehničkim previdom tada su u tisku ispuštene oko dvije kartice rukopisa (između str. 161 i 162). Zbog toga tekst ovdje objavljujemo ponovno – ovaj put, dakako, u integralnu obliku. Autoru i čitateljima ispričavamo se zbog neugodna propusta.

vori o Jagiću kao predodređenom »da postane posljednjim velikim svećenikom slavističke znanosti« (Brozović 2005 : 20), kao onom što je na vodećem mjestu naslijedio Dobrovškoga, Kopitara i Miklošiča. Tada se, po Brozoviću, »slavistika tek stvara pa je u jednoj osobi moguće imati pregled nad svim slavističkim granama, jezikoslovnom, književnom i uže filološkom« (Brozović 2005 : 19). Brozović ocjenjuje da politički progon nije bio jedinim razlogom Jagićeva odlaska iz Zagreba 1871: »Shvatio je naime da u skućenoj zagrebačkoj sredini nema pravih uvjeta za široku znanstvenu slavističku djelatnost kakvu je zamišljao« (Brozović 2005 : 20). Održavao je Jagić veze s Hrvatskom, ali »to su ipak bile veze iz veće ili manje udaljenosti i ne mogu se usporediti s pravom, konkretnom prisutnosti, što je za Hrvatsku bilo prilično kobno« (Brozović 2005 : 21). Riječ je o Jagićevu mogućem utjecaju na djelovanje takozvanih hrvatskih vukovaca s Maretićem na čelu. Brozović misli da se Jagić »ipak trudio i pokušavao intervenirati i pomoći, tako da su pretjerana neka predbacivanja koja mu se danas stavljaju u grijeh« (Brozović 2005 : 21). Radi se, dakako, o poznatim Jagićevim ocjenama glavnih djela hrvatskih vukovaca potkraj 19. i na početku 20. stoljeća. Godine 1978. u spomenutoj sintezi (1978 : 65) Brozović je stanje ocijenio ovako: »Došlo je do začarana kruga: samo vrhunski kapacitet Jagićev mogao bi se oduprijeti, da je Jagić bio u Hrvatskoj, ali u Hrvatskoj ne bi nikako mogao postati onim što je bio!« Isto to ponovio je Brozović (2005 : 21) i govoreći u Beču o Jagiću. Kako je vidljivo, Brozović se nije pobliže bavio Jagićevim književnopovijesnim radom.

Franju Fanceva Brozović je 1958. u nastupnom predavanju nazvao filologom velikog formata (1960a : 59), koji je kao dijalektolog imao bitne osobine i prvog (druga polovica 19. stoljeća) i drugog razdoblja (prva polovica 20. stoljeća) u razvoju srednjojužnoslavenske dijalektologije. No ovdje nam je važnija Brozovićeva ocjena Fancevljevih *Dokumenata za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)*, Zagreb, 1933., iznesena 1978. u uvodnoj studiji zbornika *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*. Fancev se je, naime, suprotstavio Šurminovim (*Hrvatski preporod I-II*, Zagreb, 1903.-1904.) pogledima na hrvatski narodni preporod, ali je pritom, po Brozovićevu mišljenju, »zanemario idejni utjecaj evropskoga, osobito njemačkog romantizma« (1978 : 59), on »s pravom zamjerava podcjenjivanje hrvatskoga aspekta u Preporodu i precjenjivanje slavenskoga i južnoslavenskoga, a osobito je točno što Fancev ne nalazi kakva posebno naglašena srpskohrvatskog momenta u toj preporodnoj (južno)slavenskoj orijentaciji« (1978 : 59). Dalje drži Brozović da je Fancev »u umanjivanju južnoslavenskoga aspekta otišao unekoliko predaleko« (1978 : 59), a da u naglašavanju hrvatskoga aspekta nije bio sasvim točan, tj. i u njega je bilo »zagrebocentrizma«, gledanja na Preporod »sa stanovišta sjeverozapadnoga kajkavskog područja, i onda je tražio slične i d e j e u hrvatskoj prošlosti, no valja priznati da ih je tražio i u drugim krajevima« (1978 : 59). Po Brozovićevu mišljenju, Fancev je »apsolutizirao preporodno razdoblje – kao da prije njega nije riješeno gotovo ništa, kao da je bilo samo ideja kako bi trebalo poduzeti ovo ili ono, a sam da je Preporod odlučio sve« (1978 : 59). Kako se vidi, dao je Brozović oštru kritiku filoloških (i ne samo filoloških) shvaćanja o Preporodu, pri čemu je donio i ocjenu Fancevljevih pogleda, zaista dobrodošlu i inovativnu. Iz svega se vidi da je Fancev u svoje doba svakako unaprijedio znanja o hrvatskom narodnom preporodu, a to u *Zborniku o Franji Fancevu* utvrđuju Nikša Stančić

i drugi. Razumije se, potrebno je imati u vidu u kakvoj je političkoj situaciji Fancev 1933. objavio svoje važno djelo.

Sve ostale hrvatske povjesničare književnosti o kojima je pisao i kojima se mi ovdje bavimo Brozović je i osobno poznao, a s Mihovilom Kombolom je i radio kao asistent Akademije za kazališnu umjetnost u Zagrebu od 1952. do 1953. O Kombolu je imao izvanredno visoko mišljenje. Kad je u *Večernjem listu* na smjeni 20. i 21. stoljeća provedena anketa o najvećim hrvatskim umjetnicima 20. stoljeća, Brozović je naveo imena (navodim po sjećanju) Branka Gavelle, Jakova Gotovca, Ive Kerdića, Mihovila Kombola, Kuzme Kovačića, Miroslava Krleže, A. G. Matoša, Ivana Meštrovića, Slavka Mihalića i Tina Ujevića. O Kombolu je pisao 1956. i 1983., a spominjao ga je i u drugim prilikama. U tekstu »Mihovil Kombol i Tin Ujević« (1956) Brozović neposredno nakon smrti te dvojice velikana podsjeća na savršenost Kombolova prijevoda Danteova *Pakla* teško primajući niz smrti što su se dogodile upravo u studenom 1955. U samo desetak dana umriješe Barac, Kombol i Ujević, a Brozović kaže: »ovo je suviše jak udarac za tako kratak rok« (1956 : 171). Misli da su i Kombol i Ujević »ostavili za sobom djelo koje je u oba slučaja najveće i najbolje od svog žanra u hrvatskoj književnosti« (1956 : 171) i da su oni »ljudi s kojima je ovako ili onako povezan naš život, koji su ugrađeni u našu ličnost« (1956 : 172). Brozovića je kao mlada čovjeka susret s Kombolovom *Povijesti hrvatske književnosti do narodnog preporoda* oduševio: »Kakav je to doživljaj, kad čovjek nakon Bogdanovićeve historije pronađe Kombolovu!« (1956 : 172) Evo kakav: »Onda je došla Kombolova knjiga. Ne kao udžbenik, ne kao historija književnosti, već kao jedan veliki esej. Bio je to veliki pothvat otrgnuti se od profesorštine i romantike i dati sve potpuno iznova, u potpuno novom svijetlu, u jedinstvenoj koncepciji« (1956 : 172). Ono što je učinio doista je veliko: »Kombol je sve naučio da novim očima gledaju na staru književnost« (1956 : 172). Posebno je mnogo značio Brozoviću kad ga je i osobno upoznao: »Ljudima često jedno poznanstvo više ili manje promijeni interese, težnje i putove. To se u životu dešava. Ali meni možda nije nijedan susret tako odlučno zadro u život kao ovaj« (1956 : 172). Kombol mu je »vrlo bitno proširio horizont i ciljeve na mome vlastitom putu« (1956 : 172). Izgleda upravo kao da Dalibor Brozović navještava buduću svoju ulogu u hrvatskom jezikoslovlju (usp. Katičić 2009) i da je već svjestan kakav je utjecaj izvršio Kombol.

Ponovno je Dalibor Brozović pisao o Kombolu već kao proslavljeni lingvist kad je u Zadru 1981. održan znanstveni skup o Mihovilu Kombolu. Naslov prinosa bio je »O Kombolovu književnopovijesnom viđenju hrvatskoga sjevera i juga« (1983). Raspravljao je, dakle, o problemu podjednako zanimljivu i za književnu i za jezičnu povijest. Uočio je kako je Kombol držao da je Preporod nastavak dopreporodnih zbivanja (dakle nema jaza između starije i novije književnosti), kako su poticaji išli s juga na sjever (dakle, nije bilo samostalnih pokrajinskih književnosti), kako sjeverno primorje i njegovo zaleđe imaju posredničku ulogu. Zaključuje »da je Kombol inaugurirao ono što je suvremena hrvatska jezična i književnopovijesna znanost osvojila i usvojila« (1983 : 288). Još se jednom potvrđuje veliko značenje Kombolova djela: »Osvjetljavajući veze među našim književnim krugovima pomogao nam je da uočimo kako hrvatske pokrajinske književnosti imaju doduše svoje vlastite publike i svoje vlastite jezične izraze, ali da postoji duhovno

zajedništvo onih koji te književnosti stvaraju i da postoji zajednička jezična nadgradnja, što je sve nemoguće kod stvarno nezavisnih književnosti. Bez Kombola bi te spoznaje kasnile najmanje za jedno desetljeće« (1983 : 289). Posebno su zanimljive riječi da je hrvatska filologija stanovite poglede *osvojila* i kolik je utjecaj Kombol imao u vremenskom smislu. Ipak je Kombola trebalo dopuniti: »... ali nije u dovoljnoj mjeri uočio diskretnu liniju od Dubrovnika i Dalmacije preko Bosne i Slavonije pa opet do Zagreba. No ni ta dopuna ne umanjuje velebnosti Kombolove građevine. Jer, konačno, on nas je naučio i kako da ga nadopunjujemo, to jest, kako da tu zgradu nadograđujemo« (1983 : 289). Priznanje je došlo i u dragocjenoj sintetskoj studiji iz 1978. gdje se ističe kako nitko osim Kombola nije uočio u kolikoj se mjeri očuvalo zajedništvo hrvatske književnosti unatoč nevjerojatno teškim uvjetima; dodano je kako ni u Kombolovoj *Povijesti* »nisu izvedeni zaključci, nije došlo do sustavne sinteze« (1978 : 33).

Stjepan Ivšić Daliboru je Brozoviću bio »vodeći hrvatski lingvist 20. stoljeća« (1978 : 75), a neusporedivo ga je manje zanimao njegov književnopovijesni rad od dijalektološkoga, komparatističkoga i standardološkoga. Međutim, i s Ivšićem Brozović je imao prisne veze, pa u radu »O Stjepanu Ivšiću kao slavenskom i hrvatskosrpskom akcentologu« (1963) spominje nezaboravne sate »u kabinetu prof. Ivšića ili u njegovu domu« (1963 : 35). O Ivšiću je pisao i u članku »Sedamdeseta obljetnica rođenja profesora Stjepana Ivšića« (*Vjesnik*, 15, 1954, 14. VIII., str. 5). Tu, uz ostalo, spominje Ivšićevo istraživanje hrvatske glagoljske književnosti, kritičko izdanje i komentiranje tekstova iz starije hrvatske književnosti, ali je narav članka takva da ni u kakve detalje nije mogao ulaziti. Najboljim Ivšićevim radom držao je Brozović »Jezik Hrvata kajkavaca« (1936) vrlo cijeneći i sociolingvističko značenje toga prinosa. Visoko je vrednovao i Ivšićevu suradnju u časopisu *Hrvatski jezik* (1938-1939), poglavito prilog »Etimologija i fonetika u našem pravopisu« iz prvoga broja toga periodika. U radu iz 1978. ističe Brozović da je Ivšić pokazivao u usputnim mislima ispravno shvaćanje problema u povijesti hrvatskoga jezika, ali da mu je interes bio usmjeren na dijalektologiju, usporednu slavensku gramatiku i glagoljaštvo, ne na problematiku koju je očito izvrsno razumio. Godine 1994. održan je u Orahovici skup »Stjepan Ivšić i hrvatski jezik«, tamo je pred zgradom orahovičke srednje škole spomen-ploču otkrio akademik Brozović pritom održavši prigodni vrlo sadržajni govor; objavljen je taj govor u zborniku *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*, Zagreb, 1996, str. 14-15. Napominjem da je važni rad »O raznolikosti naziva za *daždvenjaka* i o njezinim uzrocima (s osobitim obzirom na teritorij Bosne i Hercegovine)« profesor Brozović objavio 1962. u časopisu *Slavia* (31, 1962, 4, 537-554) i posvetio ga upravo umrlomu svom velikom učitelju. Nagradu »Stjepana Ivšića« dobio je Dalibor Brozović na III. hrvatskom slavističkom kongresu u Zadru 2002.

U prikazu »Dva izdanja Akademije« (*Vjesnik*, 4. I. 1953.) u Brozovićevu tekstu prikazane su novoobjavljene knjige (Josip Badalić, *Inkunabule u NR Hrvatskoj*, Zagreb, 1952; Adam Baltazar Krčelić, *Annae ili Historija 1748-1767*, Zagreb, 1952), ali uglavnom bez ocjene posla što su ga obavili Badalić i Veljko Gortan, prevoditelj Krčelićeve knjige i pisac predgovora. Međutim, u prikazu 3. knjige *Zbornika radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu* (*Narodni list*, 12, 1956, 3369, 4. V. 1956) prinos je Gortanov o antičkoj mitologiji u

Marulićevoj *Davidijadi*, kao i lingvistički prinos Petra Guberine u tom zborniku, ocijenjen kao baš kvalitetan i potreban.

Dalibor Brozović dobro je poznavao i Antuna Barca, koji mu je, kao i Ivšić, bio profesorom tijekom studija. Barčevu knjigu *Jugoslavenska književnost* prikazao je Brozović u *Letopisu Matice srpske* (1954.) i u *Krugovima* (1955). U *Letopisu* pokazuje zašto je ta Barčeva sinteza bila potrebna, kako je bila namijenjena inozemnim potrebama ali i domaćoj znanosti, pa ta dva elementa »nisu potpuno srasli u knjizi« (1954 : 523). Misli Brozović da ta knjiga »ima naučnu funkciju bazičnog djela za proučavanje zajedničkih crta i zakonitosti u razvoju jugoslavenskih literatura, gledanih ne u komparativnoj paralelnosti, nego kroz prizmu elemenata unutarnjeg jedinstva« (1954 : 523), obrazlaže zašto će ona biti korisna inozemnim slavistima, zašto studentima, nastavnicima i svim kulturnim radnicima koje zanima književnost. Ponešto Barcu prigovara (stilske neujednačenosti, izostavljanje Crnogoraca, premala obrađenost glagoljaške književnosti itd.). Kritika se u *Krugovima* ne bi ni pojavila da u časopisu *Delo* nije S. Nikolić pisao o *Letopisu Matice srpske* ne slažući se s Brozovićevom ocjenom Barčeve knjige. U *Krugovima* osnovnu kvalitetu Barčeve knjige vidi u »piščevoj novoj koncepciji: ona daje jugoslavensku književnost kao cjelinu, kao jedan organizam, a danas se u jugoslavenskim književnostima ne mogu objasniti svi fakti, ako se one gledaju samo kao zbroj« (1955 : 294). K tomu Brozović uvjerljivo polemizira s Nikolićem.

U *Zadarskoj reviji* (1960b) Brozović piše članak »Antunu Barcu in memoriam. Uz petu obljetnicu smrti« dajući cjeloviti pogled na toga povjesničara hrvatske književnosti. Odmah nakon Barčeve smrti htio je napisati nekrolog, ali je on ostao nedovršen, pa ga se naknadno »kao đak i poštovalac« (1960b : 456) sjetio i odužio mu se vrlo sabrano napisanim radom. Evocirao je Brozović posljednje susrete s bolesnim Barcem, pri čemu je pri posljednjem susretu Barac Brozovića »sokolio za rad i život« (1960b : 457). Brozović misli da »mora biti osobito teško umirati čovjeku koji je kao Barac otrgnut od rada na sredini životnog djela« (1960b : 457). Barca drži velikom ličnosti, velikim čovjekom, štoviše, prosuđuje da se upravo »spremao jedan novi Barac, kojemu je bolest i smrt omela da se izgradi« (1960b : 457). Barac kao ličnost najlakše se otkriva u monografiji o Ivanu Mažuraniću, misli Brozović i ukazuje na »afinitet srodnih duša, sličnih karaktera i temperamenata« (1960b : 457). I kod bavljenja Nazorom osjeća se »emocionalni Barčev odnos prema književniku« (1960b : 458), pa te dvije literarne simpatije govore o onom što je u Barca najvažnije: »njegovo jadransko porijeklo i njegov marljivi i zatvoreni duh« (1960b : 458). Tim momentima tumači i znatnu pozornost posvećenu Adolfu Veberu Tkalčeviću kao književniku. Brozović tvrdi da je Barac »stvorio hrvatsku nauku o književnosti u modernom smislu« (1960b : 458). Barac »obrađuje hrvatske pisce najsvestranije što može biti« (1960 : 458), uključujući i formalnu analizu teksta koja je »relativno moderna« (1960b : 459). »U dvadeset godina od 1918. do 1938. objavio je Barac četiri knjige i dvadesetak drugih radova, što je sve ujedno bila već jedna čitava mala nauka o književnosti« (1960b : 459). Najboljom Barčevom knjigom Brozović drži *Hrvatsku književnu kritiku*, s time da je nakon »više od trideset godina teškog Barčeva rada nauka o književnosti postala [...] kod nas prava znanost. Nama se čini naravnim da je s naukom tako, ali veličina je Barčeva djela

da ju je on učinio takvom, a prije njega nije je zapravo ni bilo« (1960b : 459). Posebno Brozović naglašava da je čakavac Barac »baš književno pisao« (1960b : 459), uzornim stilom, pa je poput Nazora »nesumnjivo uspio svladati svoje izražajne teškoće« (1960b : 459) te su njegove rasprave i eseji »umjetničke kompozicije, i sa znanstvenog i sa stilskog stanovišta« (1960b : 459). Također je Barac »teško kod dobrih pisaca priznavao utjecaje« (1960b : 460). Uz to, nije stvorio svoju školu znanstvenih radnika: »Zatvoren i povučen kakav je bio nije nažalost znao uspostaviti potrebne odnose s ljudima oko sebe koje bi morao uzdignuti do svoje visine« (1960b : 460). Bio je Barac veliki poznavatelj ljudskih duša, ali »u praktičnim dodirima u životu i odnosima među ljudima svoga doba nije imao pouzdan sud« (1960b : 460), pa onda »nije stvorio kadra koji bi na širokom naučnom planu nastavio njegov rad« (1960b : 460). U Brozovićevoj monografiji iz 1978. gdje se kritizira Fancevljevo zanemarivanje utjecaja europskoga romantizma na hrvatski narodni preporod dodaje se: »... što je poslije tek Barac donekle doveo u ravnotežu« (1978 : 59).

O Franji Švelcu govorio je akademik Brozović na komemorativnom sastanku održanu u palači HAZU 16. prosinca 2002., okruglo godinu dana nakon njegove smrti. Švelec i Brozović bili su dugogodišnji kolege i prijatelji najtješnje povezani na svojim životnim putovima. Švelčevu radu dao je Brozović neobično visoku ocjenu: »sigurno je da je u znanosti o hrvatskoj dopreporodnoj književnosti Franji Švelcu osigurano trajno i istaknuto počasno mjesto« (2004 : 25). Istakao je Brozović Švelčevu izvanrednu skromnost, njegov pošten i samozatajni rad, činjenicu da je s njime »uvijek mogao posve slobodno razgovarati o nacionalnim problemima uopće i o srpsko-hrvatskim književnim i osobito jezičnim odnosima posebno« (2004 : 26). Razgovarali su i o znanstvenim pitanjima: »Iako smo bili različitih usmjerenja u filološkim disciplinama, mogu otvoreno reći da su nam obojici bili i stručno korisni mnogi razgovori usprkos tim različitim filološkim interesima, književnopovijesnim i jezikoslovnima« (2004 : 27).

Ivu Frangeša Brozović spominje u napisu »Teme hrvatske i slavenske« (*Telegram*, 9, br. 439, 27. IX. 1968, str. 4) iznoseći vlastite tada nove poglede o sredini 18. stoljeća kao početku hrvatskoga jezičnog standarda, međutim, kaže sljedeće: »Interesantno je da nov pristup periodizaciji literarnog jezika nisu pokrenuli lingvisti nego književni historičari Marin Franičević i Ivo Frangeš, ali lingvisti moraju taj problem istjerati na čistac. Jer očiglednosti se moraju priznavati«. Misli se na prinose »Problemi periodizacije hrvatske književnosti«, *Putevi*, 11, 1965, 3, 331-336. (Marin Franičević) te »Idejna kretanja u južnoslavenskim književnostima XVIII stoljeća«, *Atti del colloquio slavistico tenutosi ad Uppsala il 19-21 agosto 1960.*, Firenze, 1962, 169-183. (Ivo Frangeš) Dalje pri ocjeni Frangešova referata na praškom slavističkom kongresu iz 1968. kaže Brozović ovako: »Frangešov bih rad istaknuo zbog neobične teme i zbog izvanredna stila i kompozicije, upravo primjera kako se o književnosti piše književno«. To je mali osvrt na rad »Silvije Strahimir Kranjčević – jedno poglavlje iz evropske astralne lirike XIX stoljeća«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 10, 1968, 87-98.

Kad je 1953. objelodanjena knjiga *Heretici i sanjari* što ju je sastavio Aleksandar Flaker, Brozović ju je u *Vjesniku* (31. III. 1955) ocijenio jednim od »najvrednijih izdanja u posljednje doba«. U prikazu je Brozović ocijenio rad prevoditelja Antice Menac i A.

Flakera, također predgovor A. Flakera: »Predgovor sastavljača A. Flakera nastavak je njegovih studija o sovjetskoj književnosti objavljenih po časopisima. Bolje rečeno to je sinteza tih radova ukoliko se odnose na razdoblje kojemu je granica između 1930. i 1934. Ova je Flakerova sinteza vrlo sistematična, pisana je s onom jasnoćom i sigurnosti koja je uvijek rezultat duga rada. On je književnost od 1917. do 1930. podijelio na kraće vremenske odsjeke, na formalne i ideološke grupacije i na književne rodove. Ta je trodimenzionalna sistematizacija veoma pregledna sinteza, u kojoj se vrlo lako snaći, no ipak je uza svu materijalnu točnost ostala racionalnom konstrukcijom, kojoj nedostaje opći pogled u 'dubinu veličine'. Flakerovi uvodni prikazi uz svakog pisca sažeti su i precizni, solidni u sudu«. Poslije, 1968., kad je Brozović objavio spomenuti članak u *Telegramu*, ovako je rekao o Flakerovu prinosu: »Flakerov pak rad moram spomenuti zbog misli koje znatno i bitno usavršavaju naše predodžbe o jezičnom razvoju hrvatske književnosti u njezinim stilskim formacijama 19. stoljeća. Taj je rad veoma važna pomoć hrvatskim lingvistima koji proučavaju jezični razvitak u prošlom stoljeću, jer njihove rezultate i proširuje i potvrđuje«. To je ocjena rada »Osebjunost hrvatskog književnopovijesnog procesa XIX stoljeća«, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 10, 1968, 69-85. Prinosom »od ozbiljne vrijednosti za povijest hrvatske književnosti« (1963b :264) naziva Brozović Flakerov rad (»Uz pitanje nastajanja hrvatskoga realizma«) objavljen 1962. u 3. broju *Filologije*.

Dakako, pisao je Brozović tu i tamo i o drugim povjesničarima hrvatske književnosti. Npr. kad u *Zadarskoj reviji* (1963b) piše o prvom broju *Kola* iz 1963., tada daje kratke ocjene uglavnom svih prinosa pa piše i o prilogu Jakše Ravlića o časopisu *Kolo*. Ili kad u *Zadarskoj reviji* piše o jednom od brojeva *Filologije* (1963c) onda daje ocjene i o radovima Olinka Delorka, Mire Sertić, Mirka Deanovića, Brede Kogoj-Kapetanić, Tona Smerdela, Aleksandra Flakera, Krešimira Georgijevića, Ive Vidana, Rafa Bogišića itd.

Sve u svemu, Dalibor Brozović pisao je uglavnom vrlo sažeto o hrvatskim književnim povjesničarima. Pisao je, međutim, s izvrsnim poznavanjem ocjenjivanih ostvarenja i s dubokim osjećajem za vrijednosti što su ih pojedinci ostvarili. Pokazao je siguran sud, veliki smisao za situiranje kojega članka ili knjige u povijesni kontekst, svijest da je književnost u životu hrvatskoga jezika i hrvatskoga naroda izvanredno važna, pa je onda i rad povjesničara književnosti nezamjenjiv u izgradnji nacije i nacionalnoga života.

LITERATURA

Barčev zbornik, Zagreb, 1984.

Ivan Bošković, 2009: »Dalibor Brozović kao književni kritičar«, *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*, Zadar, 523-534.

Dalibor Brozović, 1954: »Antun Barac: Jugoslavenska književnost«, *Letopis Matice srpske*, 130, 374, 6, 522-523.

Dalibor Brozović, 1955: »O jednoj knjizi i o principima jednog prikazivača«, *Krugovi*, 4, 3-4, 294-296.

- Dalibor Brozović, 1956: »Mihovil Kombol i Tin Ujević«, *Letopis Matice srpske*, 132, 377, 2, 171-174.
- Dalibor Brozović, 1960a: »Tri razdoblja u razvitku naše dijalektologije«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1, 51-65.
- Dalibor Brozović, 1960b: »Antunu Barcu in memoriam. Uz petu obljetnicu smrti«, *Zadarska revija*, 9, 6, 456-460.
- Dalibor Brozović, 1963a: »O Stjepanu Ivšiću kao slavenskom i hrvatskosrpskom akcentologu«, *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*, Zagreb, 25-36.
- Dalibor Brozović, 1963b: »Treći svezak 'Filologije'«, *Zadarska revija*, 12, 3, 262-266.
- Dalibor Brozović, 1963c: »Obnovljeno 'Kolo'«, *Zadarska revija*, 12, 1, 73-75.
- Dalibor Brozović, 1983: »O Kombolovu književnopovijesnom viđenju hrvatskoga sjevera i juga«, *Zadarska revija*, 32, 4-5, 285-290.
- Dalibor Brozović, 2004: »Franjo Švelec 1916.-2001.«, *Franjo Švelec 1916.-2001.*, Zagreb, 25-27.
- Dalibor Brozović, 2005: »Vatroslav Jagić i Bečka slavistika«, *Hrvatski profesori na Bečkoj slavistici*. Priredila Truda Stamač, Zagreb, 15-23.
Croatica, XXI, 33, 1990, [broj posvećen Ivi Frangešu]
- Ivo Frangeš, 1962: »Idejna kretanja u južnoslavenskim književnostima XVIII. stoljeća«, *Atti del colloquio slavistico tenutosi ad Uppsala il 19-21 agosto 1960.*, Firenze, 169-183.
- Marin Franičević, 1965: »Problemi periodizacije hrvatske književnosti«, *Putevi*, 11, 2, 331-336.
- Stjepan Ivšić, 1936: »Jezik Hrvata kajkavaca«, *Ljetopis JAZU*, 48, 47-88.
- Stjepan Ivšić, 1938-1939: »Etimologija i fonetika u našem pravopisu«, *Hrvatski jezik*, 1, 1, 3-13.
- Jagićev zbornik*, Zagreb, 1986.
- Radoslav Katičić, 2009: »U spomen. Dalibor Brozović (1927.-2009.)«, *Jezik*, 56, 4, 121-125.
- Josip Lisac, 2009: »Dalibor Brozović – profesor i znanstvenik. U povodu 80. obljetnice života«, *Zadarski filološki dani II. Zbornik radova*, Zadar, 2009, 335-342.
- Oko književnosti: osamdeset godina Aleksandra Flakera*, Zagreb, 2004.
- Stjepan Ivšić i hrvatski jezik*, Zagreb, 1996.
- Zbornik o Mihovilu Kombolu*, Zadar, 1983; Zagreb, 1997.
- Zbornik o Franji Fancevu*, Zagreb – Zadar, 1998.
- Zbornik o Vatroslavu Jagiću I-II*, Zagreb, 2007.

NJEMAČKI PUTOPISNI STIHOVI O JADRANSKOM MORU

Krešimir Kužić

Tijekom 15. stoljeća hodočašćenje je postalo jedna od najvidljivijih manifestacija kršćanske pobožnosti u onodobnoj Europi.¹ Ono je načelno bilo prihvaćeno od svih slojeva društva, ali kako je bilo povezano s novčanim troškovima, nije svatko mogao ostvariti odlazak u najudaljenija svetišta. Naime, prema jednoj od podjela, hodočasničke destinacije dijele se na opće i lokalne. Te opće, Rim, Compostela i Jeruzalem, bile su i najuglednije, ali su bile i skopčane s najvećim izdacima. Osim toga, u slučaju Jeruzalema, hodočasnici su bili izvrgnuti mnogim opasnostima kao što su morske oluje i gusari, ali i u Svetoj Zemlji su znali doživjeti mnoge neugodnosti, kako od domaćeg muslimanskog pučanstva, tako i od viših i nižih službenika mamelučkih sultana u čijoj vlasti je Sveta Zemlja bila do 1517. godine.² Unatoč svemu, sklonost hodočašćenju najbolje je oslikao suvremenik, dominikanac Felix Fabri ovim riječima:

... Svaki dobar kršćanin voli po kršćanskoj osobini mjesta i krajeve, gdje je Krist, njegov Gospodin, po kojemu on ima bit, život i ime, u ljudskoj prirodi živio i koje je on svojim svetim koracima i svojom predragocjenom krvlju pomazao i posvetio. Zbog toga duhom dobronamjeran čovjek ima srdačnu želju vidjeti Jeruzalem i Svetu Zemlju gdje je Krist živio te poljubiti svete korake. ...³

Od ukupnog broja sudionika hodočašća, golema većina dolazila je s prostora Svetog Rimskog Carstva njemačke narodnosti. Nije razlog tome bila neka izrazito veća pobožnost, nego prije svega blizina luke ukraja – Mletaka, ali ne može se poreći ni to da je dobrim

---

¹ Ladić, Zoran, Prilog proučavanju hodočašćenja iz Zadra u drugoj polovici 14. stoljeća, *Croatica christiana periodica* XVII/32, Zagreb, 1993., 17., 18.

² Röhricht, Reinhold – Meisner Heinrich, *Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande*, Berlin, 1880., 19., 24., 25.

³ Röhricht – Meisner, n. dj., 281., 282. (Felix Fabri, *Duhovno hodočašće*, 1492.)

dijelom na brojnost utjecao i porast blagostanja. S obzirom na blizinu, južni Nijemci su imali veliku prednost u odnosu na sjeverne Francuze, a kamoli na hodočasnike s britanskih otoka ili iz Skandinavije. Kao primjer utjecaja porasta bogatstva služi razlika u brojčanoj zastupljenosti između Flamanaca i Prusa, koja je izrazito u korist prvih – ponajviše zbog njihovih unosnih obrtničkih i trgovačkih aktivnosti. No, korak s njima držali su stanovnici velikih slobodnih carskih gradova, ali u imovnom smislu sve su nadmašivali pripadnici visokog plemstva. Ono je u to doba bilo na vrhuncu moći koja se iskazivala u sve većoj opreci prema carskom prijestolju, ali i u osionom ponašanju prema gradovima i aristokratskim konkurentima. Ne smije se zaboraviti i na velik broj hodočasnika koji su dolazili sa raznih pozicija u crkvenoj hijerarhiji. Iako biskupi nisu bili skloni putovanju na Sveti Grob, gvardijani i priori samostana, te kanonici i bogati župnici bili su zastupljeni u zavidnom broju u svakoj od hodočasničkih skupina. Po svim mjerilima hodočašćenje u Palestinu bilo je izvanredan i hvalevrijedan pothvat. Stoga su nakon povratka u domovinu neki putnici zapisali svoje dojmove i doživljaje, a osnovu su im dale osobne približeske vođene tijekom putovanja, kao i pisani, a kasnije i tiskani vodiči koji su se prodavali u Njemačkoj ili u Mlecima. Razumljivo da njihova kvaliteta nije bila jednaka, bez obzira sudimo li to po sveobuhvatnosti, točnosti ili književnom daru. Valja prije svega kazati da su nam poznati i njemački putopisi iz ranijih vremena, ali su oni isključivo pisani latinskim jezikom. U 15. stoljeću su ova djela s malim izuzecima sastavljena na njemačkom, čime su postala daleko pristupačnija širokim čitateljskim krugovima. Međutim, do tog doba još nije bila provedena jezična normizacija, pa se susrećemo s brojnim njemačkim dijalektima – od donjofranačkog, preko gornjosaskog do istočnog visokoalemanskog (niederfränkische, obersächsische, osthochalemannische) i njihovim nemalim razlikama.

Rekli smo da su, zanemariivši podsjetnike, ako tako eufemizirano nazovemo vodiče, hodočasnici većinom pisali originalna djela.⁴ No bilo je i onih koji su se poslužili tuđim djelima. Tu razlikujemo primjere u kojima su rabljeni neki egzakti, kulturni i vjerski podaci (udaljenosti, imena zemalja, antički citati, hagiografije), ili primjere gdje su preuzimani cijeli sklopovi, pa čak i odlomci. Najveći utjecaj ostvarili su zanimljivo pisani putopisi koji su tiskani u prvih pedesetak godina razvoja tiskarstva. Tako je primjerice tekst Hansa Tuchera objavljen šest puta u prvih šest godina nakon povratka s hodočašća 1480. godine.⁵ Djelo Bernharda od Breidenbacha, hodočasnika iz 1483., doživjelo je također višestruka izdanja, a k tomu, prevedeno je i na druge europske jezike.⁶ Slično je bilo i s drugim kasnijim autorima, a opadanje broja novih naslova pokazalo se tek u 17. stoljeću. Motivi za pisanje su bili raznovrsni, od vjersko-didaktičnih, preko slavljujubivih do praktičnih – da se pomognu i napute budući hodočasnici. Neki su pak, u svojoj priči geografske okvire

⁴ Geschichte der deutschen Literatur IV., Die deutsche Literatur vom späten Mittelalter bis zum Barock I., Das ausgehende Mittelalter, Humanismus und Renaissance 1370-1520 (von Hans Rupprieh), München, 1970., 163.

⁵ Wagner, Bettina, Von Nürnberg in die Welt – Das Nachleben einer spätmittelalterlichen Reise nach Jerusalem im Buchdruck, u: www.iaslonline.lmu.de/index.php?vorgang_ID=1234>3 (2005.)

⁶ Allgemeine deutsche Biographie 3, Leipzig, 1876., 285. Njegovo prezime se većinom piše Breydenbach pod utjecajem zapisa iz njegovog putopisa. Inače se njegova obitelj pisala Breidenbach.

postavili samo na palestinske predjele, no ipak je većina opisivala cjelokupan itinerar, od rodnog grada, samostana ili dvorca, do povratka u njih. Prozni tekstovi su bili najomiljeniji način izražavanja, ne samo zato što su omogućavali jednostavna nabranja i sustavna iznošenja, nego i zato što su ipak imali bolji prijem kod čitateljstva. Rijetki poetski uraci bili su namijenjeni, što je možda paradoks, najvišim i najnižim slojevima društva. Aristokracija je imala već razvijenu sklonost za uzvišena pjesnička djela, ali i puk je lakše prihvaćao konkretne epske tekstove, uz to bogato ukrašene vjerskom scenografijom, ali bez renesansom uvjetovanih antičkih opterećenja. Sve u svemu, postoji prilično velik broj radova koji donose podatke o hrvatskim krajevima.⁷

Odabrali smo tri pjesnička rada kojima ćemo ovdje sumarno nabrojiti glavne razlikovne osobine. Kao prvo, samo jednog je napisao autor koji je bio hodočasnik u Svetoj Zemlji. Drugo, jedan autor nije uopće živio u vremenu održavanja opjevanog hodočašća, niti je poznavao neku osobu koja je proživjela sve opisano. Stoga je uz naslov stavljena godina hodočašćenja i godina nastanka pjesme. Treće, samo jedan tekst je tiskan, dok su druga dva preživjela u rukopisu, pa su time ostala bez odjeka u javnosti. A sada, najprije nešto o autorima i glavnim likovima (ako ih je bilo):

Erhard Wameshafft je bio profesionalni prigodni pjesnik i blazoner, kakvih je u onodobnom feudalnom društvu bilo mnogo, ali su većinom ostali anonimni. Ni o njemu ne znamo mnogo više, osim podataka da je njegovo djelo i alegorija »Liebe und Glück« kojom je pokušao pronaći i širu publiku, a za »Warnung an hartherzige Frauen« se pretpostavlja da je izišlo iz njegovog pera.⁸ Wameshafft je opjevao hodočašće grofa Philippa od Katzenelnboga po nalogu nadbiskupa Mainza kod kojeg se tada našao u službi. Prilikom jednog skupa 1477. godine grof im je ispričao svoje doživljaje te je na temelju toga i rukopisa napisanog neposredno nakon povratka, nastao »Hodoeporicon«.⁹ Grof **Philipp od Katzenelnboga** (1402.-1479.) bio je posljednji izdanak plemićke obitelji koja je imala goleme posjede u Hessenu uz srednju Rajnu. Na hodočašće se uputio 1433. godine, a u skladu sa svojim imovnim mogućnostima pokazao je širokogrudnost trošeći i dajući više od 100 000 guldena tijekom hodočašća. Osim u Svetoj Zemlji, boravio je i na Sinaju, a u zavičaj se vratio 1434. Bio je aktivan u unutaršnjim njemačkim previranjima, a istakao se i pomažući cara Sigismunda u ratu protiv čeških husita.¹⁰

»Hodoeporicon« je sastavljen od 2400 stihova, formalno podijeljenih na 240 strofa. U skladu s mjestom nastanka i zavičajnim porijeklom pjesnika, napisan je na dijalektu

⁷ Vidi: Kužić, Krešimir, Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. stoljeća (u tisku).

⁸ Geschichte der deutschen Literatur IV., (n. d.), 201., 205.

⁹ Bach, Adolf, Erhart Wameshaffts Hodoeporicon oder Beschreibung der Reise des Grafen Philipp von Katzenelnbogen nach dem hl. Lande (1433/34), *Nassauische Annalen* 44, Wiesbaden, 1916., 114., 115.; Röhrich, Reinhold – Meisner, Heinrich, Die Pilgerreise des letzten Grafen von Katzenelnbogen (1433-1434), *Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Literatur* 26, Berlin, 1882., 348.

¹⁰ Bach, Adolf, n. d., 110., 111.

»rheinfränkisch« iz skupine srednjonjemačkih govora. Autor je sam naveo u stihovima 2140-2145 da je djelo ispjevano u stihovima od osam slogova koji se parno rimuju.¹¹ No, to baš ne odgovara istini jer se na mnogim mjestima nalaze odstupanja od rasporeda rime aa/bb/cc.

Ovaj Wameshafftov kraći dvorsko-religiozni ep ima klasični uvod sa zazivom Boga. U nastavku je u pripovijedanju morao slijediti mnoštvo činjenica iz zadanog predloška i grofovog usmenog izlaganja. Izdvajaju se epizode odlaska, obilaska Svetih Mjesta i povratka, a ima i nekoliko digresija, od kojih se ističe heraldički opis grofovog grba. Unatoč otežavajućim okolnostima – narudžbi, nužno shematiziranim detaljima plovidbe, te obilju drugih činjenica, ipak se možemo prikloniti mišljenju da je autor uspio solidno opjevati davno hodočašćenje starog grofa.

Kako bih što bliže pretočio njemački tekst u hrvatski, uzeo sam asimetrični deseterac. Držao sam se Wameshafftovog predloška parnih rima, odstupajući od toga otprilike u istoj mjeri kao i autor, a na jednom mjestu posegnuo sam za opkoračenjem, budući da je to nalagala opširnost nabranja.

Hodoeporicon, Weg und Reyssbeschreibung des wolgeborenen Herrn Hern Philipssen Grauen zu Catzenelpogen vnd Dietz (1434./1477.)¹²

- 1 Dem gott, der hiemel, erde vsz nicht
Geschaffen hait vnd noch zuricht
Vnd hiemel, erde noch helt in boer,
Alle element, der hiemel koer,
5 Mere, wage vnd der planeten krafft,
Alle wesen weszlich hait geschafft –

...

- 1850 Die heren hetten keyn verdrosz,
Dasz esz was still vff wildem sehe.
Fort foren sy ghene Korfoege,
Ist auch eyn phort. Da voren sy von
Vnd furbas hien ghene Solean.
1855 Off *Oculi* der graue was dae;
Ligt zwentzig milen von Ragossae.
Der graue fore fort by Gortzola

¹¹ Bach, Adolf, n. d., 115., 118., 150., 152.

¹² Bach, Adolf, n. d., 125., 146., 147.

- Dar vor hien als na, das ersz sahe:
 Eyn stetlin kleyn; er wolt nit dryn.
 1860 Der patrone, er fore neben hin
 Nit verre dar von vnd hielt doch
 Dar by von Montag bisz mitwoch.
 Was damit meynt des schiffs patron,
 Das kont der graff da nit verstaen:
 1865 Ob sich der patroene icht versehe,
 Das ime keyne schabernack geschee
 Von den see reybern zu der pflicht?
 Das dann gar vil vff dem mere geschicht,
 Das man raubt kauffmanschatz, gewandt,
 1870 Zu wasser mehe dan vff dem lande.
 Der patrone sich licht dar noch racht,
 Noch sinem notz, als esz sich macht,
 Vnd fore noch by eyne stetlin hin;
 Heiszt Ceszehenawe; wolt auch mit drin.
 1875 Das selb auch hundert miln ligt
 Ragossa vff disser syt.
 Vort foren sie von Demorther.
 Da bleip der etell graue vnd here
 In der phort eyn halb nacht rast.
 1880 Dem lande so wart er nehen vast.
 Vmb mitternacht denn fromen mann
 Vff dem mere forent wieder an
 Gehin eyn stat, heiszt Saroy.
 Es was vmb Ha[1]bfast, na daby,
 1885 Vff mitwoch aller nest dar vor,
 Da man zalt druvundrisszig jar.
 Da man zalt umb die mittag zit,
 Von Saray waren sy nit wit.
 Auch vor der stat forn sie hien
 1890 Vnd hetten dar in keynen sin.
 Noch drittehalp hundert miln man hatt
 Gehin Fenedig von der selben stait.
 Zwuschen Fenedig vnd Saroy
 Ligt noch eyn statt, heiszt Rapfymy.
 1895 Da fore der etel grave vnd here ans lant,
 ging vsz dem schiff in stait zuhant
 Vnd sach das grab zu der selben zitt,
 Da Sant Euffemia inn ligt,
 Vnd sumpt sich da nit lenger mehe.

- 1900 Ginge widder hin vff die galle
Vnd fure von stunden widder an.
Da sagt ime da des schiffs patrone,
Dem graffen, vnd ine sere hergetzt:
»Here, ich hab vns morne geschetzt,
1905 – Dar zu vns gott sine hilff thu schyn –,
Das wir woln zu Fenedig syn!«
Ir hertz das wart inn freude gelacht.
So foren sy eyn tag vnd nacht:
Vff sontag froe *Letare* qwamen
1910 Der etel graue, Philips sin name,
Zu Katzenelnbogen here,
Vsz heidenschafft her vber mere
Hin ghene Fenedigen in die stadt.
Dar vor vff *Vincla Petri* hatt
1915 Der graue vnd auch sin ritter here
Zu Fenedig gesesszen vff das mere.
...

Hodoeporicon, opis puta i putovanja blagorodnog gospodina, gospodina Philippa, grofa u Katzenelnbogenu i Dietzu (1434./1477.)¹³

- 1 Bogu, tvorcu zemlje, vode, neba
Koji stvara što još stvarat' treba,
Te još nebo gore, zemlju drži,
Sva počela, i sunce što prži,
5 More, vire i planeta sile,
Stvori živo, sve nam ljude mile –
...
...
1850 Nije bilo brige kod gospode,
Što se plovi preko divlje vode,
Krfu su ih vjetrovi doveli,
Zasluženi odmor su proveli.
Nakon toga u Slanom su stali,
1855 Na *Oči*¹⁴ su vid'li gradić mali,

¹³ Bach, Adolf, n. d., 107., 125., 146., 147.

¹⁴ Riječ je o nedjelji *Oculi*, 28. veljače. Vidi: Stipišić, Jakov, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb, 1985., 213.

- Kojim nedalek Dubrovnik vlada.
 Grof, pak, dođe do Korčule grada,
 Al' ne nađe ništa zgodno tamo,
 Grad je malen, te produži samo.
 1860 Parun, dakle, tu ne spusti jedra,
 Nego stane ispod neba vedra
 Po nedjelji pa sve do srijede.
 Za paruna druge priče vr'jede,
 Što ni grofu jasno ne bijaše,
 1865 Je l' zabuna ili čuva naše,
 Je li varka ili mudrost stara,
 Da sačuva lađu od gusara?
 U to doba zbile su se zgode,
 Da pljačkaju trgovce i brode,
 1870 Ponajviše na plavome moru.
 Kad krenuše brzo se saznalo,
 Zbog paruna da se tamo stalo.
 Grof nastavi putovanje sada,
 Al' ne svrati ni do Hvara grada.
 1875 Sto je milja plovidbe daleko
 Iz Dubrave kad zajedri ne'ko.
 Grof nastavi dalje do Murtera,
 Gdje ostane ni pola večera.
 Iz sigurne luke u po noći,
 1880 Kada malo on odmori oči,
 Pobožni je grof iziš'o vani,
 Plovilo se, važni bjehu dani,
 Prema Zadru, tek se bilo došlo,
 A Korizme već je pola prošlo.
 1885 Svi rekoše, bila bi to šteta,
 Jer se broje trides't i tri ljeta.
 Već je palo mračno doba noćno,
 Suprot Zadra nađoše se točno,
 Ali u grad nitko ni ne ode,
 1890 Neg' nastave preko plave vode.
 Još im dvjesto i po milja osta
 Do Mletaka – više nego dosta.
 Posl'je Zadra preko mora sinja
 Doploviše do grada Rovinja.
 1895 Plemeniti grof je siš'o tamo,
 Želeć' vidjet jedno t'jelo samo,
 Dobro znajuć' da bi bila šteta,

- Ak' ne vidi njena groba sveta.
 Pope se i počasti Fumiju,
 1900 Pa se odmah vrati na galiju,
 koja smjesta napusti tu luku.
 Tad mu parun objavi odluku,
 što našega grofa razveseli:
 – Gospodine, sve mi jutros veli
 1905 Bog nam svoju pomoć s neba daje,
 da put preko predugo ne traje!
 Na te r'ječi grofu bješe slatko –
 jedan dan i noć je stvarno kratko.
 U nedjelju *Veseli se*¹⁵ dođe.
 1910 Philippa je grofa bila sreća,
 da čast Katzenelna on uveća,
 iz poganstva stigne preko mora
 do Mletaka, gdje ga nađe zora.
 A lani na *Lance svetog Petra*¹⁶
 1915 Grof i vitez uživahu vjetra,
 dok u Mlecim' sjeđahu uz more.
 ...

Johann Steurlein (1546.-1613.) je bio sin protestantskog propovjednika. Nakon školovanja u Magdeburgu i Wittenbergu poučavao je glazbu, a bavio se i pjesništvom. Od njegovih skladbi valja istaknuti prigodni novogodišnji komad »Das alte Jahr ist vergangen«. Kasnije je bio u saskoj kneževskoj službi, te notar i načelnik u Meiningenu. U znak zahvalnosti svojem zemaljskom gospodaru Christianu II., prepjevao je Mergenthalov putopis, a objavio ga je Johann Weidner 1611. u Jeni.¹⁷ Vođa hodočasničke skupine je vojvoda Saske, **Albrecht III. Srčani** (1443.-1500.), praotac tzv. albertinske grane obitelji Wettin. Pokušao se 1466. domoći češke krune, ali je odustao pred kraljem Matijom Korvinom i poljskim kraljem. Uživao je u bojnim turnirima i kocki. Krenuvši 1476. godine u Svetu Zemlju, okupio je skupinu koja je brojala 238 hodočasnika, od kojih 36 redovnika. Na putu se kretao pod imenom »plemić iz Grimme«, prema mjestu u kojem se rodio, a nakon povratka, svoju pobožnost iskazao je i gradnjom crkvi u Dresdenu i Freibergu. To mu je pak bilo olakšano otkrićem srebrne rude na njegovom posjedu. Carskom prijestolju ostao je uvijek vjeran, te je bio nositelj carske zastave, a pomagao je cara u ratovima protiv Turaka i Francuza.¹⁸

¹⁵ 7. ožujka. Vidi: Stipišić, n. d., 213. U proznom izvješću navodi se subota.

¹⁶ 1. kolovoza. Vidi: Stipišić, n. d., 201. Toga su dana krenuli na put.

¹⁷ Allgemeine deutsche Biographie 36, Leipzig, 1893., 156., 157.

¹⁸ Allgemeine deutsche Biographie 1, Leipzig, 1875., 314.-317.; Röhrich, Reinhold – Meisner Heinrich, Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligem Lande, Berlin, 1880., 492.

I ovdje je riječ o pravom dvorsko-religioznom epu zavidne dužine. Izvornik Hansa od Mergenthala (14--.-1488.), sudionika hodočašća, nije mnogo opširniji, a koliko je Steurlein bio dosljedan govori i podatak da je osim detaljnih opisa krajeva i zbivanja, u spjev uvrstio i spisak svih osoba koje su putovale u Svetu Zemlju. U središtu radnje je svakako vojvoda, ali ne toliko upadno da bi se Steurleinu mogao prigovoriti panegirični ton.¹⁹ Djelo je okvirno podijeljeno na epizode odlaska, obilaska Svetih Mjesta te povratka. Zgodne su kraće digresije odnosa paruna i uglednih putnika, kao i opisi meteoroloških nepogoda koje su hodočasnici pretrpjeli između Korčule i Istre.

Gründliche und warhafftige beschreibung Der löblichen und Ritterlichen Reise und Meerfahrt in das heilige Land nach Hierusalem des Durchlauchtigen und Hochgebornen Fürsten unnd Herrn Herrn Albrechten Hertzogen zu Sachsen ... Jetzo in Rheimen verfasst durch Johann Steurlein den Aeltern Stadtschultheisen zu Meynungen ... (1476./1611.)²⁰

...

Auszug von Dresden

Nach *Invocavit* am Dienstag,
 (Wahrhaftig es also geschach.)
 Im vierzehenden hundert Jahr
 Und sechs und siebentzigen zwar
 Hat der Durchlauchtig Hochgeborn
 Fürst und Herr (Hochgedacht zuvorn)
 Herr Allbrecht zu Sachsen Hertzog
 Landgraf in Thüringen auch noch
 Marggraff zu Meissen etc. sich erhahn
 (In Gottes Schutz sich all ergabn)
 Von Dresden auß hin auff den Weg
 Zum heiligen Land Strassen und Steg
 Gen Jerusalem ist gezogn
 (Gottes Ehre hat ihn bewogen)

¹⁹ Geschichte der deutschen Literatur IV., n. d., 220.

²⁰ Gründliche und wahrhafftige Beschreibung Der löblichen und Ritterlichen Reise und Meerfahrt in das heilige Land nach Jerusalem Des Durchlauchtigen Hochgebornen Fürsten und Herrn Herrn durch Albrechten Hertzogen zu Sachsen ... : Darbey ein kurtzer Auszug der Pilgramschafft ins gelobte Land Hertzog Wilhelms zu Sachsen Auch andere Fürsten auß diesem Hochlöblichen Stammen ... Gestellet Durch ... Hansen von Mergenthal etc. so selbsten persönlich mit und darbey gewesen. Jetzo in Rheimen verfasst durch Johann Steurlein den Eltern ..., Jena, 1611. (nema paginacije).

Biß hin gen Meissen sind drey Meil.
 Gott geb zur Reise Glück und Heil.
 ...
 Freytags nach des HERRN Himmelfahrt
 Der Patron schnell zu Sinne ward
 Und meldt uns an mit diesen Wortn
 Uns auß der Venediger Portn
 Zu führen welchs denn auch geschach:
 Und seynd wir Sonnabends hernach
 Zeitlich zu Parentz kommen ein
 Dasselbe hundert Meilen seyn
 Den Venedigern steht es zu
 Die habens inn mit guter Ruh
 Liget im Lande Histria
 Ist ein gemeyn klein Stad: allda
 Lude der Patron Wasser Holtz
 Und andre Nohtdurfft daucht sich stoltz
 Un lagen da biß auffn Montag
 Nach *Exaudi* hatten kein Klag.
 Da fuhren wir hinweg bey Zeiten
 Und liessen auff der lincken Seiten
 Ragus ligen und kamen strack
 Auff den hochheiligen Pffingstag
 In ein Stad Cursula genandt
 Das seynd drey hundert Meiln zuhand
 Ist auch der Venediger Herrn
 Ligt im Land Istria dort fern
 Darinn Windische Sprach es hat
 Und ist ein klein ebene Stad.
 Montag nach Pffingsten wirs erwogn
 Und sind wieder hinweg gezogn.
 ...
 ...
 Wir hatten Wind war scharff und wild
 Der uns am Reisen lang auffhielt
 Daß wir Sontags Michaelis
 Gen Cursula kamen gewiß
 Da bliebn und lagn wir stille biß
 Auffn Dienstag nach Michaelis.
 Am selbigen Dienstag geschwind
 Fuhrn wir hinweg mit gutem Wind
 Biß auff die Mittwoch da ließ sich
 Der Patron (etwa gewöhnlich)

Eins Ungewitters bedüncken
 (Roch Mäuß so nach dem Wetter stinckn)
 Und fuhre hin vor sich in stillen
 Wider meins gnädigen Herrn willen
 Und vieler der trefflichen Brüdr
 Geschach wieder all ihrer Gemüht
 Zwischen zwee Berge wagt sich dran
 Und anckerten daselbsten an
 In derselbigen Nacht daher
 Kam ein solch groß Ungewitter
 Wind und grosser Regen mit Krachen
 Das unssre zween Ancker brachen
 Welchs der Patron und Komther sagten
 Gott ihre Noth und Jammer klagten
 So wir im Wettr und Wind geblöst
 Wehrn auff dem hohen Meer gewest
 Und uns nicht het in dieser Noth
 Insonderheit behütet Gott
 So wehrn wir jtz all verdorben
 Gantz und gar in dieser Stund gestorben.
 Lagen also die gantze Nacht
 In grosser Sorg Gfahrd und Andacht
 Biß auff den Donnerstag nach Mittag
 Fuhrn wir hinweg befurchten Plag
 Und durfften nicht hin gen Parentz
 Man sagt da stürbs andr Pestilentz
 Und fuhren also gen Rabin
 In Gottes Nahmen gings dahin.
 Freytags nach *Francisci* allsamen
 Gen Rabin wiederumb einkamen
 In ein fein Städlein guter Ruh
 Gehört den Venedigern zu
 Und hatten einen von Parentz
 Der uns den Weg weist auff die Grentz
 Die Galiotten luden Wein
 Zu Rabin im selbem Städlein.
 Am Sonnabend nach *Francisci*
 Umb Vesperzeit kann wir alhie
 Gen Venedig in die Pforten
 Dessen wir alle erfrewt seyn worden
 Und sungen drauff *Gaudeamus*,
 Und das *Te Deum laudamus*.

...

Temeljiti i istinski opis hvalevrijednog i viteškog putovanja i plovidbe u Svetu Zemlju u Jeruzalem presvijetlog i visokorođenog kneza i gospodina, gospodina Albrehta, vojvode u Saskoj, ... sada složeno u stihove od Johanna Steurleina Starijeg, gradonačelnika u Meiningenu ... (1476./1611.).²¹

...

Odlazak iz Dresdena

U utorak po nedjelji *Zovi*²²
 (Počeli su događaji ovi),
 Četrnaest stotina je ljeta
 Povrh toga sedamdeset šesto.
 Presvijetli i visokorođeni
 Knez, gospodin (vrlo cijenjeni),
 Gospo'n Albrecht, vojevoda saski,
 Tiringije još i grof zemaljski,
 I na kraju, markgrof u Meissenu,
 (sav predan zaštititi Božjoj) krenu
 Iz Dresdena na put preko gora,
 Do Svete su Zemlje sinja mora.
 Jeruzalem da on okom gleda,
 (Slavu Boga nikome da ne da).
 Do Meissena tri su milje prve.
 Ne daj Bože da ga bolest shrve!

...

Uzašašće čim je sveto prošlo,
 Parunu je dobro vr'jeme došlo,
 Pa saznamo baš iz prve ruke,
 Da će krenut' iz mletačke luke.
 Što on reče, tako je i bilo,
 U subotu, to nam bješe milo,
 U Poreč uplovi – tko bi rek'o,
 Da je taj grad sto milja daleko.

---

²¹ Gründliche und wahrhaftige Beschreibung Der löblichen und Ritterlichen Reise und Meerfahrt in das heilige Land nach Jerusalem Des Durchlauchtigen Hochgebornen Fürsten und Herrn Herrn durch Albrechten Herzogen zu Sachsen ... : Darbey ein kurtzer Auszug der Pilgramschafft ins gelobte Land Hertzog Wilhelms zu Sachsen Auch andere Fürsten auß diesem Hochlöblichen Stammen ... Gestellet Durch ... Hansen von Mergenthal etc. so selbsten persönlich mit und darbey gewesen. Jetzo in Rheimen verfasst durch Johann Steurlein den Eltern ..., Jena, 1611. (nema paginacije).

²² To je 5. ožujka 1476. Vidi: Stipišić, Jakov, Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi, Zagreb, 1985., 230.

Mlečani ga od davnine drže
 Te u njemu sve na miru trže.
 Poreč na obali Istre stoji,
 Grad je malen, al' poslove broji.
 Tu je parun ukrcao vodu,
 Drva, hranu za svakakvu zgodu.
 Stajali smo tamo bez jada i muke,
 Po *Uslišaj*²³ krenusmo iz luke.
 Galija je neprestano sjekla,
 Pa je dobru prednost ona stekla.
 Dubrovnika ne vidje joj prova,
 Nego dođe do svetih Duhova
 U grad zvani Korčula mu ime,
 Mlečani se gospodare njime.
 Trista milja putovanje traje,
 Kraseć tamo zemlje Istre kraje.
 U njemu se po slavenski zbori,
 Grad je malen i nije na gori.
 Tek prodoše i Duhovi slavni²⁴
 Kad krenusmo na put morski ravni.

...
 ...

Zahvati nas vjetrina žestoka
 Od koje mi ne sklopismo oka,
 Na Miholje²⁵ galija već priđe
 Pa vidjesmo korčulansko ziđe.
 Tu ostasmo na miru ležati
 Do utorka što Miholje prati.
 Isplovismo, jedra se napela,
 S dobrim vjetrom krenusmo k'o strijela.
 Kad u sr'jedu, parun nas sazove
 (P' običaju) zbog oluje nove,
 (Po oluji štakori baš smrde)
 Da izbjegne nevolje on grde.
 Ne poslušaj ni manje nit' bolje,
 Neg' otplovi protiv svake volje,
 Moga kneza, a i drugih ljudi,
 Čija volja nama ne presudi.

²³ To je 27. svibnja. Vidi: Stipišić, n. d., 230.

²⁴ Blagdan Duhova je ove godine bio 2. lipnja. Vidi: Stipišić, n. d., 230.

²⁵ To je 30. rujna. Vidi: Stipišić, n. d., 230.

Usudi se među brda ući,
     Stane tamo i sidra izruči.
 Ali onda, usred mrkla mraka,
     Na nas padne baš nevolja svaka.
 Vjetar, kiša i opaki gromi,
     Naša sidra oluja polomi.
 Nato parun i komit se kleknu,
     Te svom Bogu jade, brige reknu,
 Što imasmo od bure, oluje,
     Zazivahu da ih bolje čuje.
 Da nas Višnji ne primi u krilo,
     zna se dobro što bi tada bilo,
 Sve do jednog more bi proždrlo,
     Lađe ljudstvo jadno bi pomrlo.
 Cijelu noć smo tako budni bili
     Ne jednu smo molbu uputili,
 Do četvrtka, nek' se dobro čuje,
     Plovili smo u oku oluje.
 U Poreču, nije bilo druge,
     Produžismo, bojeći se kuge,
 Pa galiija ode do Rovinja,
     Izvuče se od tog mora sinja.
 Svi u petak po svetome *Frani*²⁶
     Iz galiije iziđosmo vani,
 U l'jep gradić, sav u Božjem miru
     Mletačku on podiže bandiru.
 Imali smo porečkog peljara,
     Znalca mora, dobrog kormilara.
 Galijoti tu vino kraše,
     Dok galiija u Rovinju staše.
 U subotu nakon svetog *Frane*
     Za večernju došli smo sa strane
 Tvrđih Vrata mletačkoga grada.
     Ne bi nitko bez radosti tada,
 Pa zapjevasmo *Gaudeamus*,
     K tomu i *Te deum laudamus*.
 ...

---

²⁶ To je 4. listopada. Vidi: Stipišić, n. d., 230.

Dominikanac **Felix Fabri** (ili **Schmid**) (1441./43.-1502.) došao je iz plemićke obitelji iz Züricha. Nakon školovanja u Baselu, otišao je u Ulm, gdje je bio predavač. Valja kazati da je ispravan oblik njegovog humanistički latiniziranog prezimena Fabri, a ne Faber, što se nađe ponegdje u starijoj literaturi. U Svetu Zemlju je hodočastio dva puta, 1480. i 1483./84. godine.²⁷ Njegovo prozno djelo na latinskom jeziku »Evagatorium«, nastalo nakon povratka s drugog putovanja, smatra se za najbolji putopis srednjega vijeka, tj. rane renesanse. Fabrijeva učenost i načitanost te poznavanje antičkih i srednovjekovnih autora očita je, ali nije nametljiva. Osim teoloških i biblijskih tema, uspješno je obradio i povijesne, geografske te botaničke probleme. Uza sve to on je u tekst svog »Evagatoriuma« uspio unijeti vlastitu osobnost prepoznatljivu i u dobrim i u lošim trenucima putovanja. S. Krasić je prije nekoliko godina preveo dijelove koji se odnose na hrvatsku obalu, poprativši sve opširnim komentarom.²⁸ Učeni dominikanac je napisao i »Tractatus de civitate Ulmensi« te »Descriptio Sueviae«.²⁹

»Hodočasnička knjižica« je sastavljena od 1064 stiha, tj od 266 katrena, a jezik je »alemannisch«,³⁰ točnije, istočni visokoalemanski, kakav se govorio u gradu Zürichu i okolici, a koji pripada gornjonjemačkim govorima. (U Ulmu je lokalni govor bio švapski.)

Najveća razlikovna osobina Fabrijevog djela je asimetrija strofe. Naime, prva dva stiha imaju 13 slogova koji se rimuju, a slijedi stih sa 8 slogova koji se rimuje s četvrtim stihom od 13 slogova. No, iako to nije baš dosljedno provedeno jer se na mnogim mjestima nalaze odstupanja od broja slogova, raspored rime ostao je aa/bb/cc. Tolika dužina stiha s obiljem podataka, nalagala mi je odstupanje od deseterca, pa sam se poslužio simetričnim dvanaestercem.

Tipološki gledano i ovdje se radi o epskoj pjesmi, odnosno religioznom epu, no za razliku od prethodna dva, ovo djelo je upućeno svim hodočascima bez namjere da netko bude istaknut. Valja kazati da smo i ovdje imali početnu posvetu Bogu, ali smo je izostavili zbog već poznatih elemenata. Najvrednija je činjenica što je sve te nevolje i strahove dominikanac Fabri doživio osobno, pa mu se može oprostiti eventualni prigovor zbog »niskog« stila.

²⁷ *Fratris Felicis Fabri Evagatorium I.* (ed. K. D. Hassler), Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart II, Stuttgart, 1843., 327.; *Fratris Felicis Fabri Evagatorium II.* (ed. K. D. Hassler), Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart III, Stuttgart, 1843., 18.; Krasić, Stjepan, *Opis hrvatske jadranske obale u putopisima švicarskog dominikanca Feliksa Fabrija (Schmida) iz 1480. i 1483./84. godine*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku XXXIX*, Zagreb – Dubrovnik, 2001., 147., 148.

²⁸ Krasić, n. d., 133.-215.

²⁹ *Geschichte der deutschen Literatur IV.*, n. d., 163.

³⁰ Birlinger, Anton, *Gereimtes Pilgerbüchlein*, München, 1864., 29., 30.

Gereimtes Pilgerbüchlein (1480./1482.)³¹

- ...
 21 Von Ulm bis gen Venedi, das ist ein schweri wal;
 feld, weld vnd hoch gebirge, do bi vil tifer tal,
 ...
- 113 Die bilgri lügtund vm sich usz vff dem waszer verr,
 das ertrich was verschwunden vnd sachent nichts den mer
 vil tag vnd necht by himels glenz,
 In Hystria send sy komen an die stat Parenz.
- 117 Sexs tag sy do lagent vnd wartent vff den wind,
 der hüb her an ze blasen ze mitternacht gar schwind;
 gen Kursula in winden land
 wurdent sy geworfen bis an das trucken land.
- 121 Do selbet sy sich spistend vnd fürund bald dar von;
 der wind das mer was riszen, das schif rant schnell dar von;
 si gwinunt starcken wider wind
 hin vnd si schweiftend, das leben was ir gwin.
- 125 Do sy lang umfürend, der wind fast wider waut
 gen Lesina sy zü hüband zü der stat gar nach,
 do woltend sy gelendet han;
 der wind kam her gestirnet, schif warf er wit hin dan.
- 129 Der wind die gale faszet, die segel must ma'm lan
 hoch warf ers in das waszer, ans land liesz ers nit gaun;
 doch troib ers hin in ein gewild,
 zwischet zwen hoch berge, do lagents tri tag still.
- 133 Har usz send sy gefaren der wind mit in was dran
 vnd hand zu Ragus gnahet, by nacht sy kament dar;
 am morgen als die sun vff brach
 in die stat sy giengend vnd kauftend was inn gbrast,
- 137 Die stat ist rich vnd mechtig wit werbet durch die welt,
 im mer vnd vff dem ertrich tribt sy grosz geschefft
 durch dhoidenschaft vnd cristenhait
 den kingen tribut gebet vnd tünd ir nit a laid.

---

³¹ Birlinger, n. d., 3., 5., 6., 27., 28.

- 141 Die bilgri darvon fürund vil tag hin vff dem mer
vngwitter sich arhübe das waszer wittet ser;
kein bilgri was so starcker macht,
der nit leg dar nider, beraubet siner kraft.
- 145 Hin firbas send sy komen, gen Chorphun an das land,
mit arbeit vnd vil komer, dar von ist kein gesang.
...
...
danna sind wir grennet fast schnell bis gen Chorphum.
- 997 Das wetter hat sich gendret, die wind send worden grosz,
gar phend send wir hin grennet: des warend wir gar fro;
doch forchtend wir den schiffbruch ser:
die wellen grim herschlägent: der kiel ward bedeckt mit mer.
- 1001 Wir send vil tag gewesen im schiff ann feur vnd licht:
der wind mit sinen wellen kain feur nit brinen liesz;
do was kain kurz wil tag vnd nacht,
sorg vnd angst, mit betten und das mit luter clag.
- 1005 Warm spis was do seltzen, das brott blutt nasze was,
das mer hats alz versalzen, bett vnd hess was nasz,
esz schwindlet alles, das do was
do glust niemen ze essen, wen d spis glich von im brach.
- 1009 In grosz not sind wir komen ein fart bi venster nacht,
esz blitzget und was tondren und regnet do bi vast,
der wind was ungemeszen hert:
das schiff so vintlich krachet, die segel er zarzert.
- 1013 Do was ein grosz geschroie im kiel schwoig niemen still:
o Got von himelriche! uns bilgri kum zehilf!
Wir send verloren on din gnad:
Maria bis uns bholfen, die gale z boden gaut.
- 1017 Do wir also ellentent, do haut Got uns arhort:
von himel ein licht sendet um den kiel esz sich kert,
der wind bald glag, das mer gestond:
mit frid send wir gefaren hin von der selben stund.

- 1021 So gut wir wetter nimer das rüw im schiff gut si,
Leys und flech mit wirmen, mys, razen, fleugen vil:
gar herzlich ubel stinket d gale
eng und treng mit wunder tüt als den bilgri we.
- 1025 Ich miest noch gar lang singen eh ichs als arzalt
von unserm vil mislingen durchs mer heriber all,
von tod haut Got uns dick arlest;
gen Venedig send wir komen, als loids send wir argezt.

...

Stihovana hodočasnička knjižica (1482.)³²

...

- 21 Kad iz Ulma kreneš, težak put te čeka,
Do Mletaka gore i duboka r'jeka.
- ...
- 113 Hodočasnik gleda, ne vjeruje oku
Otkad lađa krene po moru duboku,
Zemlje nigdje nema, tjeskoba je veća,
Dok ne dođu Istri kod grada Poreča.
- 117 Morali su čekat' više od šest dana
Da zapuše vjetar s onih morskih strana.
Do otoka jednog, Korčula mu ime,
Nisu stali nigdje, ni bacili cime.
- 121 Tamo su pristali da nabave hranu,
Te nastave dalje, ne misleć' da stanu.
Ali vjetar jaki protivnoga smjera
Na promjenu pravca mornare natjera.
- 125 Vjetar ih je vuk'o po širokom moru,
Tad dođoše k Hvaru, pod visoku goru.
Kad su htjeli bliže, vjetar ih zahvati,
Nadula se jedra, ne da im pristati.

---

³² Birlinger, n. d., 3., 5., 6., 27., 28.

- 129 Ne znajući što bi, nastaviše lutat',
Vjetar ih odnese daleko od puta
Među brda divlja, goletna i slana
Gdje ostaše dugo – više od tri dana.
- 133 Tek kad je zapuh'o jedan vjetrić mili
Dubrovniku gradu nadomak su bili.
Malo pričekajte da se bolje svane,
Odoše do grada te kupiš hrane.
- 137 Ovaj grad je bogat, posluje sa svima
Po kopnu i moru, gdje koristi ima.
Kršćane on voli, poganin ga štuje,
Davši danke svima, bez rata miruje.
- 141 Nakon svega l'jepog, galija isplovi,
Al' je divlja bura ubrzo ulovi.
Putnika je svakog dojmila ta snaga,
Uvidjevši kako zemlja mu je draga.
- 145 Tek na Krfu grčkom galija čas osta,
Ne pjevaše nitko, bi im mora dosta.
...
...
Galija pojuri sve do Krfa grada.
- 997 Premda sve je više vjetrovito bilo,
Hitajući dalje, bijaše nam milo,
Brodolom je ipak, svima strepnja bila,
jer se prova često ispod vala krila.
- 1001 Putujući tako po noći il' danu,
Ne dade nam vjetar da skuhamo hranu.
Zabava i pjesma s naše lađe nesta,
Ali zato vapaj, molitva ne presta.
- 1005 Jelo posta r'jetko, čak i kruh se smoči,
More sve zasoli, postelju promoči.
Vrtjelo se svima, svi su bili jadni,
Nisu jeli ništa, a bijahu gladni.

- 1009 Usred kiše tako, ploveći po mraku
 Ne bi ništa čudno, vidjet' munju svaku.
 Udaraše vjetar po našem brodu
 Škripala je lađa, k'o da će pod vodu.
- 1013 Pod palubom zdvojni začuli se glasi,
 Bože sa nebesa putnike ti spasi!
 Bez pomoći tvoje odosmo baš na dno,
 Marijo, pomози, stradat ćemo jedno!
- 1017 Molitva je naša Božjem uhu stigla,
 Oblake je crne s našeg puta digla.
 Vjetar se utiša, visok val se snizi
 Svojim putem lađa nastavi da klizi.
- 1021 Vrijeme je krasno, al' na brodu vrvi,
 Muhe, uši, buhe, štakori i crvi.
 Nječist, kal i zadah, smrdi na sve strane,
 Uz to stiska jako ojadi nam dane.
- 1025 O strahotam' drugim, nemam više volje,
 Ali zato nešto, kazat ću vam bolje:
 Smrt bi huda došla, da nam ne bi Boga.
 Stigavši u Mletke, svjesni b'jasmо toga.

...

* * *

Od hrvatskih gradova najviše puta se u pjesmama spominju Poreč, Rovinj i Korčula. Razlog za to leži u načinu plovidbe tadašnjih hodočasničkih brodova, a to su u najvećem broju bile galije. Vidimo da su na njima plovili svi akteri naših pjesama. Dakle, nakon preplovljavanja prve dionice iz Mletaka, pristajalo se najčešće u Poreču, gdje bi se obnovile i popunile zalihe hrane i vode. Nakon toga se nastojalo u što kraće vrijeme izići iz Jadrana, ali ograničenje je predstavljao velik broj posade i putnika, pa se prije Krfa barem još jednom pristajalo u Korčuli ili Dubrovniku. U povratku je vrijedilo isto pravilo, ali u obratnom redosljedju, s tim što se neizostavno u istarskim lukama ukrcavalo službenog peljara. Od ovog svega odstupalo se zbog više sile, tj. utjecaja nevremena koje bi, ako je bilo dovoljno dugotrajno i jako, prenijelo brod u jednom mahu duž cijelog Jadrana.

Poreč je dobio najviše mjesta u Steurleinovom spjevu, što pak može zahvaliti Merghthalovom izvorniku. U skladu s tim je i točnost njegovog geografskog smještanja, kao

i vrhovništva Mletaka nad gradom. Najveću pozornost ipak privlači podatak o haranju kuge prilikom povratka hodočasnika 1476. godine.³³

Prvi spomen Rovinja u pjesmama vezan je za njegovu zaštitnicu svetu Eufemiju.³⁴ Njen kult je svakako bio jedan od najpoznatijih kod njemačkih hodočasnika, što se vidi po tome što su njeno tijelo obilazili kad god su galije pristajale u Rovinju.³⁵ Osim tog izraza pobožnosti vidimo da su tamo znali kupovati i vino – što je pokazatelj jakog vinogradarstva okolice.

Svoju popularnost kod sve trojice Korčula je stekla na temelju svoje izvanredne pozicije u tjesnacu između istoimenog otoka i poluotoka Pelješca. Gotovo da nije bilo broda koji nije prošao ispod njenih zidina. Wameshafft i Steurlein su prenijeli iz izvornika da je grad bio malen, što samo govori da su izvorni autori poznavali mnogo veće gradove.³⁶ Ipak je u njemu bilo moguće nabaviti opskrbu za dalje putovanje, kao što svjedoči Fabri. Za tvrdnju da je Korčula u Istri, valja »kriviti« Mergenthala, a ta pogreška jasno govori koliko se je pjesnik slijepo držao originala.

Iako su i u njemu brodovi mogli kupiti sve za dužu plovidbu, najvažnije što je Fabri donio o gradu Dubrovniku su njegovi trgovački dometi, kao i politički odnosi. Ono što je dominikanac sažeo u par stihova, u »Evagatoriumu« je mnogo šire obradio. Iz tih redaka mnogo bolje je vidljivo koliko je bio impresioniran tim našim bogatim gradom.³⁷ Njegovo blagostanje bilo je u dugom nizu godina očuvano unatoč susjedstvu agresivnog Osman-skog Carstva i perfidnih Mletaka, a to mu je omogućila sposobna diplomacija. Ugarskim kraljevima, kao formalnim suverenima davao je 500 dukata, dok je u sultanovu kasu od 1478. godine uplaćivao danak od 12.500 dukata.³⁸

Druga mjesta se rijetko spominju, a začudo, u toj skupini je i Hvar, koji je već u to doba bio važna tranzitna luka na dužjadranskom plovidbenom pravcu.³⁹ Što se tiče

³³ Podatak za kugu u Poreču 1476. je nov. Vidi: Schiavuzzi, Bernardo, *Le epidemie di peste bubbonica in Istria, Atti e memorie della società istriana di archeologia e storia patria IV.*, Parenzo, 1888., 431., 433.-435., 447.

³⁴ Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (ur. Anđelko Badurina), Zagreb, 1990., 272., 273.

³⁵ Vidi npr.: Krasić, n. d., 172., 201.

³⁶ Usporedimo to sa Zadrom koji je 1410. imao 7540, 1460. 7280., a po popisu od 1527. godine 8073 stanovnika. Vidi: Raukar, Tomislav – Petricioli, Ivo – Švelec, Franjo – Peričić, Šime, *Zadar pod mletačkom upravom 1409-1797*, Zadar, 1987., 58.;

Od njemačkih gradova, primjerice, Augsburg je imao oko 30.000, a Basel 9.000 stanovnika. Vidi: Esch, Arnold, *Anschauung und Begriff – Die Bewältigung fremder Wirklichkeit durch den Vergleich in Reiseberichten des späten Mittelalters*, *Historische Zeitschrift* 253/2, München, 1991., 284., 285.

³⁷ Krasić, n. d., 185.-187.

³⁸ Božić, Ivan, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Srpska akademija nauka – posebna izdanja CC, Istorijski institut 3, Beograd, 1952., 192., 203., 222.; Miović, Vesna, *Turske priznanice o uplaćenom dubrovačkom haraču*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku XLII*, Zagreb-Dubrovnik, 2004., 55., 57., 58.

³⁹ Fusko, Paladije, *Opis obale Ilirika* (prev. Bruna Kuntić-Makvić), Zagreb, 1990., 113., 115.; Pribojević, Vinko, *O podrijetlu i zgodama Slavena* (prev. Veljko Gortan), Zagreb, 1951., 200., 202., 205.

Murtera, misli se na otok, a ne na istoimeno mjesto. Galija s grofom Katzenelnbogenom bila je pristala u uvali Kosirini na južnoj strani otoka, koju sa juga dodatno zatvara otočić Tužbina te čini odlično sidrište, osobito u slučaju bure.⁴⁰

Unatoč ograničenjima poetske naravi, autori su ipak uspjeli dolično prikazati sve meteorološke nevolje koje su pogađale hodočasnike. Lijepo vrijeme ugodno za plovidbu bilo je rijetko. Mornare i putnike mučilo je i dugotrajno čekanje na povoljan vjetar, kao što se dogodilo u Poreču (Fabri). Naime, za jedrenje prema izlazu iz Jadrana najbolji su bili vjetrovi iz sjeverozapadnog, a nešto manje iz zapadnog i sjevernog pravca. Utihe su također iznurivale, ali najgore je bilo, ako bi ih zahvatilo olujno jugo ili iznenadna bura. Tim elementarnim silama pri najvećim brzinama vjetra onodobni brodovi nisu mogli dugo odolijevati. Najčešće bi puknuo jarbol ili kormilo, a onda je to značilo gotovo sigurno nasukavanje i propast. Iskusni pomorci nastojali su izbjeći dolaženje u takvu situaciju, a kad je nevera već zahvatila brod, mogli su se pouzdati u Božju pomoć.⁴¹

Razna gamad i neugodni mirisi na brodu nisu bila tankočutna pretjerivanja, nego kruta realnost života na brodu. Tu pak nisu bile krive više sile, nego prvenstveno lakomi brodovlasnici, koji su ukrcavali onoliko putnika koliko ih je fizički moglo biti smješteno u uskom potpalublju galiije. Razumljivo je da su takve okolnosti bile idealne za razmnožavanje manjih i većih životinjica koje su hodočasnici zagorčavale život.

Ova tri izvatka iz njemačkog hodočasničkog pjesništva, zacijelo nisu reprezentativni ni kao dio svoje cjeline, a niti kao dio književne epohe. Unatoč tome, oni zaslužuju našu pozornost, jer nam daju sliku ondašnje pobožnosti, otkrivaju nam čovjeka kao nemoćnog stvora pred elementarnim prirodnim silama, a naposljetku, otkrivaju nam pjesnički doživljaj hrvatskih primorskih krajeva. Za one kojima su ovi stihovi šturi, preporučamo da pravu sliku steknu iz proznih djela putnika u Svetu Zemlju.⁴²

---

⁴⁰ Fusko, n. d., 111.; Kozličić, Mithad, Murter i Kornatsko otočje na starim zemljopisnim i pomorskim kartama, Murterski godišnjak 2, Murter, 2004., 192.-198.

⁴¹ Kotruljević, Benedikt, De navigatione – O plovidbi (prev. Damir Salopek), Zagreb, 2005., 155.-163.

⁴² Vidi: Kužić, Krešimir, Hrvatska obala u putopisima njemačkih hodočasnika XIV.-XVII. stoljeća (u tisku).

FIZIOGNOMIKA GRADA

(I.)

Ljerka Schiffler

Gradovi s vremenom. Lica vremena. Slike njihovih lica, života u prahu stoljeća. Kao i ljudska lica, otvorena ili zatvorena knjiga, govore nam različitim jezicima, gestikom otvoreno ili rječito, konfuzno, ili navlače karnevalsku ili tragičku obrazinu. Svagda u dvojstvu unutarnjeg i vanjskog. Fiziognomika, etimološki sastavnica *fizisa*, bića, karaktera, značaja, svojstva, i *gnome*, što će reći spoznaje, mišljenja, kako su je određivali stari Grci. Od starine piše se povijest fiziognomike kao znanosti, njezine genealogije, razvoja, morfologije, semiologije, štoviše, i psihopatologije i patognomije, analiziraju se različiti njezini tipovi, modeli i varijeteti, različiti aspekti i njezina povezanost s međudisciplinarnim područjima, filozofijom, umjetnošću, ikonografijom, arheologijom, poviješću stilskih razdoblja. Teško je ponekad pročitati taj višeznačni govor, prodrijeti u nj i odgonetnuti ono skriveno ispod površja, dalje od oka, u karakter i dušu gradova, njihovu bit. Kao i u ljudskoj fiziognomici, i u fiziognomici grada sadržana je čitava jedna biografija tijela i duše, temperamenata, slika kulturne, duhovne i političke povijesti, njezina dinamika i identitet. Reklo bi se, njezin eliptični totalitet. Širok raspon od vizualne do duhovne percepcije. Obraćaju se oni nametljivom rječitošću, umijećem okretna, vješta govornika, ili skrivenim tajnovitim govorom, rječitom šutnjom, znakovljem koje se postupno odaje za retorikom lica, simbolički, duhovno i unutrašnje duševno. Odmah već prilikom prvog susreta slutimo ili nešto nama blisko ili strano: »Ima žena i gradova, pa kad ih ugledate, znate da samo s tom ženom i samo u tom gradu možete živjeti«, bilježi u svojim putopisima A. G. Matoš, 1911. g., »Od Zagreba do Crvenog Ljiljana«, posebice zanosnim slikama firentinskim, uspoređujući ih s našim krajevima, Hrvatskim zagorjem, poezijom njegovih vila, podnebljem, hrvatskom kulturom i umjetnošću, glazbom, odnoseći se kritički i prema talijanskoj i domaćoj. I nastavlja svoju misao: »Firenca je takva. Nešto najljepše – kao da krasna žena u ljubavi sniva na prsima junaka. Kao *Noć Michelangelova*.« U tom gradu, piše on, vrijedi i gladovati.

Postoje tako otvorena, čitka i zatvorena lica grada, koja se odupiru otvaranju, lica sjenovita i tamna do neprepoznatljivosti, umrežena borama i ožiljcima, ona topla i djetinjte zaigrana, mladenački poletna i snažna, zrela pod teretom godina ili našeg sjećanja, i ona suha i staračka, umorna od kulture i duha, iskustva vremena, do zaborava... Vraćajući se redovito u neke svoje gradove, primjećujem da i oni stare sa mnom, obolijevaju jednako kao i ja sama od skrivenih bolesti, tuge, mana i nedostataka. Ili se to po drugoj logici i sistemu otajstveno glasa sudbina upisana u vrijeme i povijest... Više no igdje drugdje, u gradovima nas promatraju zrcala vječnosti koja ukida vrijeme, produžava agoniju stoljeća koja se jednom dogodila i možda još uvijek tiho traje. Enigma tog vječnog sada što se upisuje u dogodivo, nikada do kraja događeno, sjećanje na događaje koje se umnaža u nedogled. I povratno, enigma vječno demonske igre vremena. Frano Alfirević, tankočutni pjesnik prolaznosti, nostalgije i meditativnosti u svojoj putopisnoj prozi o ljudima, ženama i gradovima 1942. g. piše kako u svijetu ima gradova različitih kao lica ljudska.

Kako je to s mrtvim gradovima? Ili je tek riječ o alegoriji, mitskim slikama? O grozi onog ne moći umrijeti? O igri s čovjekovim zlim demonima, njegovom naravi? O slutnjama i vizijama starih proroka i mistika kako smrt nije kraj, ali nije ni snivani raj, i o šutnji kao jedinom putu do transcendencije. Ipak, nesigurni u snagu dijaloga, više u njegovu utopijsku narav, proživljavamo neizvjesnost i nesigurnost, upitnost i paradoksalnost kojom čovjek ulazi u pustolovinu svih svojih odnosa, temeljnog svog Ja, života i smrti, samoće, pamćenja i zaborava, spoznaje. Ne prijeti li vječno sada posjedovanju vlastitog vremena i nisu li svi susreti s prošlošću, s povijesnim događajima i ličnostima, susreti s mrtvima, s muzejem starina, s anakronim nakupinama i nanosima, talogom i prahom koji vulkanski zasipavaju prvotnu mladu klicu života, zatrpavajući one najstarije slojeve, put prema sebi samom, poput velebnih modernih crkava podignutih i sagrađenih na jednostavnim starim poganskim temeljima? Kako je živjeti bez sjećanja i je li moguće umijeće, skup pravila i tehnike zaboravljanja kakvo posjeduje umijeće pamćenja? Kako stoji s onim Ništa? I životom, pitanjem ljepote trenutka, ne odgovora, ni smisla. Ili, sažeto u misao-pitanje velikog modernog argentinskog pisca magičnog realizma, zaokupljenog filozofskim i teološkim temama vječnosti i vremena, sudbine i vjere, esejista, pjesnika i filozofa: »Ima li veće sudbine nego biti prah od kojeg zaborav je stvoren?« (J. L. Borges). Iz bunara vremena zalelujano bljedilo lice: *Tempus*. Ili slikarski motiv Giorgionove »Starice«.

Od mnogih, tek nekoliko lica portreta grada. Nekoliko fragmenata.

I.

Gradovi, s vremenom. Tragovi duhovnosti kroz mrežu sjećanja. Susreti i pitanja. U Gradu Crvenog Ljiljana, amblema Firence (i Venecije), simbola snage i ponosa, gradu bogate proturječne renesanse, »splendidne i strašne, vedre i krvave, stvarajuće i uništavajuće u jedan mah«. Tako u svom »Putu po Italiji« o Augusti Perusiji piše *Milan Begović*, pjesnik

i dramski pisac, i putopisac, lutalac umornih koraka, zaljubljenik u Italiju, njezinu ljepotu, mistiku i umjetnost.

Toskansko proljeće ovdje kao bezvremeno doba, metamorfotičko kretanje koje nije rezultat vremena, nego ono što ga nadživljava. Više mjera ljudskog trajanja, viđenja svijeta u kojemu gledamo sve kao po prvi put, prepoznajemo neko lice u satima melankolije i duboke samoće. Što je nama danas Firenca? Što majstori graditelji, filozofi i umjetnici? Opetovano, iz godine u godinu hodočasteći čudima ljepote i umjetnosti, filozofije i znanosti, svemiru udaljenih svjetova, gledam je kao fasete jedne cjeline, načela jedinstva suprotnosti. Čovjeka i svijeta, mikro i makrokozmosa, zemaljskog i božanskog, raja i pakla, pohvale ljudskom dostojanstvu i njegova poništenja na djelu, slobode i tiranije, anđeoskog i demonskog, grješnog i pobožnog, vrline i poroka, ljubavi i patnje, tjelesnog i duhovnog, aktivnog i kontemplativnog, poganskog i kršćanskog, sveca i mučenika, buntovnika. Tako je u svojim »Ponoćnim pjesmama« i »Trijumfima« pjesničko-filozofski, platoničko-kršćanski ispisivao svoje pohvale ljepoti, dobru i istini, svoju teoriju, i kršćanski ali i vrsno improvizatorski iz ponora duboke ljepote ispisao jedno lice vremena *Lorenzo il Magnifico* (1449 – 1492), pjesnik »Svetih rima« i »Ponoćnih pjesama«, vladar i ratnik, mecena i umjetnik, zaključivši posljednju epizodu svoga života i stranicu povijesti Firence. Pitajući se u svojim stihovima u čije će ruke doći njegovi soneti, puni paradoksa i antiteza, pun proturječnosti svog vremena, onaj koji da pobjegne smrti smrt zove, slobodu voli, a ropstvo mu se sviđa, osjećajući u jednom satu tisuću smrti, u jednom času čitavu povijest, u smrti život, a u životu smrt, u vatri led, u studeni požare. U nazočnosti svojih štíćenika, poštovatelja i najbližih prijatelja, onih od kojih svatko na svoj osebujan način mašta o obitelji učenih, toj savršenoj zajednici, trojice od najvećih toga stoljeća, međusobno bliskih a istovremeno različitih. Svi, međutim, dijeleći isto mišljenje o nesigurnosti onog sutra, u ponoru ljepote. Jedan je od tih Girolamo Savonarola koji će poslije Lorenzove smrti javno uništavati i paliti na lomači i njegove knjige, osuđujući njegovu ispraznost i svjetovni, karnevalski i epikurejski način života, uživanja, gozbi, plesova, buđenja jednog novog duha ljubavi, ljepote i prirode, novog ukusa. Drugi je filozof i pjesnik i eruditni humanist koji studira hebrejski i kaldejski, gramatiku i retoriku, kabalu i neoplatonizam, član akademije Marciana, jedne od tada brojnih akademija, *Pico della Mirandola* (1463 – 1494), Savonarolin privrženik, duhovni sumišljenik i sljedbenik koji je na njega izvršio značajan utjecaj, filozof isto tako optužen zbog krivovjerja ali potkraj života rehabilitiran, koji piše obranu svojih teza i rasprave protiv astrologije i pomračenja uma svog vremena, veličajući dostojanstvo čovjeka i njegovu slobodu volje. Treći, humanist, pjesnik i predavač visoke klasične obrazovanosti, grecist i latinist *Angelo Poliziano* (1454 – 1494), dvorarin Lorenzov i odgojitelj njegovih sinova. On je oličenje drugog ideala vremena, drugo lice toliko različito od onog Picovog i njemu suprotnog. Jedinstvo suprotnosti, starog i novog, kulta antike i njezina studija, kulture i mašte, svjetovnog, zemaljskog, senzualnog i strastvenog, plača i smijeha, pjesničke formalne lepršavosti i elegancija njegovih oktava i misaonosti razumski sračunate na dopadljivost puku (»Orfej«), drugo je lice vremena. Polizianov život u dokolici i uživanju njegova fiesoleskog ljetnikovca daleko je od duha mecene Lorenza kojemu sklada stihove, divi se i povlađuje njegovom osjećaju za umjetnost. Savonarolin će

se proročanski dar i poruka, buktinja svetaca, potom i bijes, okrenuti i protiv njega samoga. *Dies irae* sručit će se na glasnike preporoda. Skandaloznu i zagonetnu smrt i Pica i Poliziana danas je poslije njihove ekshumacije riješila forenzika proglašivši je posljedicom trovanja. Tmina povijesti jednog u sebi toliko proturječnog vremena nadvija se nad stoljeća prošlosti, ne tamneći njihove veličine. Mislimo o tome promatrajući njihova lica s Ghirlandiova platna. Lorenzovo u Staroj palači, njegova soba u palači Medici Riccardi, kapeli Maga, danas izmijenjenoj stoljećima, mjestu povijesne vrijednosti i hodočašća turista.

»Jedno ljeto raspjevanih anđela u kolu na zidovima s kojih nas prati jutarnja glazba poznata samo anđeoskom slikaru, slikaru blaženosti« (A. G. Matoš). Vremena u malenim oslikanim ćelijama.

Firencu gledam kroz duhovni i umjetnički vodič pjesnika »Firentinskog dnevnika«, koji je pisao u pansionu Benoît, Lungarno Seristori 13, danas 25, s kamene terase uz vaze »ljubica misli« i žute ruže. Zgrada danas promijenjena izgleda. Promatrajući osmijehe San Miniata al Monte i udaljene Siene, ispisivao je *Rainer Maria Rilke* (1875 – 1926) svoje lirske filozofske listove – lamentacije, kako ih sam naziva, prirodi, umjetnosti, voljenoj Lou koju vezuje uz Firencu, uvijek mladu i novu, miješa se s njom pa čak i poistovjećuje. Dvadesettrogodišnji mladić, pjesnik kasnijih »Devinskih elegija« i »Soneta Orfeju«, već razmišlja o Bogu, vječnosti i jednogavnog travnja piše firentinski dnevnik, svoja estetska i filozofska razmatranja o povijesti i njezinom smislu, meditacije o svijetu, prošlosti i budućnosti, o stoljećima glazbe, skulpture, arhitekture, religije, ali i o ljepoti, životu, ljubavi, smrti i samoći svijeta. Gledajući u nasmijano lice smrti. Svako doba doživljavajući kao svijet za sebe – svijet umjetnosti u njezinoj mnemoničkoj vrijednosti, dragom iskustvu za čovjeka – a kulturu kao izraz osobnosti. Najposlije, život kao put ka sebi samom (der Weg zu sich selbst), čovjekovoj duhovnosti. Firenca – dio njega samog i onog što je ostalo odavnog vremena u njemu, pa tako i ono nepromjenjivo, most između tog nekada i danas a opisuje se u luk bezvremenosti. Jednako zaljubljen u Fra Angelika, Arno, Ponte Vecchio i Donatella, Botticellija, Dantea i Cellinija, Giottozvonik, osjeća nostalgiju pored starih majstora. Čitajući »Ponoćne pjesme« Lorenza Veličanstvenog, pohodi on vilu Careggi, renesansnu platoničku akademiju u Poggio a Caianu gdje su filozofi na čelu s Ficinom prevodili, proučavali i raspravljali o Platonovim dijalozima, muzicirali, pisali stihove i glazbu, slikali umjetnici poput Botticellija, i u kojoj umire Lorenzo. Danas neugledne poslovne crvenkaste građevine.

Putujem Rilkeovom Firencem, zamišljena nad njegovim zrelim pitanjima, i današnjim našim sumnjama, nad dušom grada kamenih spomenika. »Nastavljamo živjeti svoju prošlost«, jer upravo se »sve moralo dogoditi kako se i dogodilo«, piše on. Idući tom prošlom ali i budućem ususret, promatram i čitam i ja profil ovoga jedinstvenoga grada kroz slike epoha, slušajući bizarnu i duboku Rilkeovu napomenu kako bi u talijanskom rječniku trebala postojati samo jedna riječ, ona »Gledaj«, sinonim uživanja u ljepoti i radosti, ne u spoznaji i refleksiji, teorijskom promatranju.

Bit će to i njegova slika drugog grada, Pariza njegova Maltea Lauridsa Briggea.

Samo je on među rijetkima »čuo ritam dubokih uzdisaja«, zapisao stihove: »Ich kann nur schweigen und schauen [...] Könnte ich einmal auch tönen?« pitajući o tajnom životu

umjetnosti i smislu povijesti. Promatrao diskrepanciju, jedinstvo suprotnosti cjelokupnog renesansnog filozofskog mišljenja *harmonia ex contrariis*, pa tako i umjetnosti, plastično mirne Michelangelove misli i nemirnih linija njegovih figura. Prisjećajući se pjesnikovih davnih travanjkih dana 1898. godine, sjećam se i svojih već pomalo davnih talijanskih dana i njihova darovanog blaga, već umorna od studija, stalna učenica na putu, pohodeći sad već sve više virtualno, u mislima, sveta mjesta ovoga grada. On ga nazva »tihim žrtvenikom života«, pobožnim gradom i gradom srca. Gradom umjetnosti više negoli umjetnika, umjetnosti kao spoznaje puta do čiste biti. Kao posljednju vrijednost svojeg firentinskog dnevnika ističe on spoznaju umjetnika koji u sebi nosi sve, »jer su stabla i brda, oblaci i vode simboli one zbilje koju on u sebi nalazi, i sve uvire u nj, a tlo ispod njegovih nogu je ono previše, on je taj koji stvara vječnost. Mi s našim najdubljim samoćama napredujemo milenijima.« Izraz je to ujedno i vrijednosti, beskonačnosti postojanja. »I to osjećam«, »Das fühle Ich«, posljednje su riječi u njegovu dnevniku.

II.

U Rilkeovim slikama Florence, starom ponosu njezinih palača, crkava, kupola i madona, mračnih zidova divljih ruža i čempresa, još mračnijih niša, jutrom praznih trgova i podnevne vreve mostova, gnijezda starih kuća, unutarnjih dvorišta i malih vrtova, šutnji ljudi i stvari, spomenika jakog i ratničkog doba, doživljavamo sliku i riječ intimnih ispovijesti kojima su sebe u njoj ostavila pokoljenja. S njima doživljavajući i tajnu njezina sjaja i veličine, kobi, životne snage i neizbrisiva pamćenja. Osjećao je pisac »Firentinskog dnevnika« i drhtaj redovnika dominikanca u molitvi u jednoj od ćelija samostana sv. Marka i njegova priora, ispunjena idealom redovničkog siromaštva. Plamen bijesa i mržnje, intriga, zavidljivosti i bestijalnosti zahvatio je i njegovu lomaču u svjetlu mračne i samotne smrti, sred svjetine žedne krvavog spektakla i tražeći mrtav njegov dio. Rilke sluti: »Savonarola se uvijek iznova vraća. Budite spremni za njegov povratak. Ako je odbijanje Vaš odabir, Vi ga se odričete. On vas želi siromašne. Međutim, želja vašeg umijeća je postati sretniji, veći i bogatiji«. Pasiju po *Savonaroli* (1452 – 1498) vidimo kao jedan od teških kamena Crkve, u svim je pamćenjima. Umro je, a sve kao da govori da nije mrtav. Višestoljetna jeka njegovih govora sve je bliža, i dalje sve više ostaje pitanjem, enigmom. Njegovo jučer, danas i sutra, njegov »slučaj« i osudu Svete Stolice pojačavaju povijesni dokumenti i izvori tajnih arhiva, tumačenja i rekonstrukcije, analize i prosudbe povjesnika, pravnika, znanstvenika, teologa, romansijera. O njemu kao velikoj i kompleksnoj kulturnopovijesnoj figuri heretika, vizionara, proroka, pravog ili lažnog, o njegovim djelima, naucima (teologija, filozofija, estetika, pjesništvo) i djelovanju, epistolografiji, postoji obilata literatura. Najnovije je djelo »Posljednji Savonarola«, »L'Ultimo Savonarola«, G. A. Scaltriti iz 1976., s objavljenim pismima Savonarole i pape Aleksandra VI. Borgia od 1495. do 1498. (»Prvi Savonarola« knjiga je G. Cattina, 1973.). Nepregledno je mnoštvo analiza, studija, sinteza i monografija. Proces njegove beatifikacije rezultirao

je i činjenicom falsificiranja cijele njegove osude, pune pravnih pogrešaka i brze njegove egzekucije 23. svibnja 1498.

Danas preostaju pitanja. Parafrazirali bismo Rilkea iz druge njegove priče i drugog konteksta, »Zapisci Maltea Lauridsa Briggea«. Drugi grad, Pariz. Grad iskušenja, kako kaže. Gleda i piše paradoksalno lice »punine propadanja«, olupina ljudi. Bulevari, trgovi, rijeka, biblioteke, iskustva, čudo stvaranja, pisanja, unutarnjeg, vječnoga gledanja. Dvadesetomogodišnji pjesnik rezimira svoju knjigu samoće, očaja, odsustva Boga. Ali završetak me podsjeća na sudbinu onoga kojeg nitko nije razumio, Firentinca propovjednika. Ponavlja se Rilkeovo pitanje o smislu i značenju ljudskog postojanja uopće: »Što su znali o njemu? Sada ga je bilo vrlo teško ljubiti, a on je osjećao da samo jedan to može. Ali taj to još nije htio« (prev. O. Šolc).

Glasovi povijesti sežu ponajprije do njegove samoobrane od objeda za koje ga terete. U prilog tomu navodi on argumente da nije prorok ni sin proroka, da ga nije poslao Bog nego prelati, da je svjetina njegov pravi i jedini svjedok i kako mu predviđanja ne štete kršćanskoj vjeri, štoviše neka su se već i obistinila. Nadalje, da se ne izjednačava s Bogom, a jedini mu je grijeh svjetlo vjere, pokornost crkvi i papi, rad na miru, univerzalnoj crkvi, moralnom ugledu i reformi Firence u grad blaženih. Za to ona sama, kako piše, ima lijek, jer Firentinci nisu nezalice i nevjernici. Jasno to pokazuju i njegovi spisi (posebice »Dijalog o proročkoj istini«, »Traktat protiv astrologa« i drugi duhovni spisi), govori i nauči koje upućuje puku firentinskom. Odbija on i optužbe za perverziju njegove subraće, smatrajući da treba optužbu prebaciti na nazovi-mudrace i vladare koji siju neznanje i praznovjerje i podupiru korupciju, prostituciju, zla i idolatriju, nose ovčju kožu a iznutra su vuci, poput nosioca vladarskih kuća Medici, Sforza, Borgia.

Blijede sjene na trgu *Signoria*. Stoljećima s njima vuku se i promiču koraci turista nad kamenom pločom podignutom u sjećanje na mjesto i kobni datum, poput urezanog ožiljka u listinama povijesti što sveudilj poput bljeska prijeti vedrom nebu i grmljavine potmulog euforičnog urlika zaludene svjetine. Jedna od retoričke fiziognomike grada upisane u njezine anale, pa i zaborava nad pločom... Neslučajno a ipak zanimljivo, Savonarola je i autor spisa o fiziognomici, »Speculum physiognomiae«, estetskog karaktera, u kojemu pokazuje svoj interes, znanje i proučavanje problema umjetnosti, ljepote, kompozicije, simetrije i savršenstva. Ovoga dana kao i svake godine igrom svjetla i sunca na svečanoj blagdanski folklornoj nošnji zasvijetli namah poneki zlatni mač, bljesak njegova podignutog mača u mraku stoljeća, mač vjere, jedan od simbola, figura i slika njegove gotovo mačevalačke vještine dokazivanja i intelektualne tehnike filozofa, pjesnika, eristika, i buntovnika kojima je uspostavljao punu komunikaciju sa svojim slušačima, barem s onima koji su čuli njegove molitve a ne samo prijetnje i prokletstva. Danas rijedak slučaj, još jedino za kakvog spektakularnog nastupa svjetski legendarnog imena *D. J.*

Sjene na firentinskom trgu *Signoria* prate i sjene mojih misli o drami i agoniji svih povijesnih plamenova kojima su bili podvrgnuti i neki drugi, G. Bruno, G. Galilei, o drami ljudskog postojanja uopće. U želji spašavanja nekih svjetova vrijednosti, velike povijesne ličnosti raspete između vjere, nikad ne sumnjajući u nju, i smrti kao zbilje, u trenutku *raptusa* – ne tek slabe utjehe i konačne preostale spoznaje – oživotvoruju svoje ideale i uvjerenje vjernika, »Tko izdrži do kraja, bit će spašen«. Pitam se jesu li oni, je li

on znao išta o ljudskom umijeću umiranja? Vraćaju mi se Rilkeovi stihovi o čovjeku koji nosi smrt u sebi, sam nasmijana usta smrti. Mislim i o onim unutarnjim plamenovima, vatri kojom je onaj gorio, o prvoj i drugoj smrti, o tajni smrti koja dematerijalizira i pročišćuje. Spaliti sve u sebi i oko sebe! O životu kao mogućnosti, ne aktualitetu. Možda te jača ta sigurnost da nisi sam u boli, da je patnja tvoj spasitelj. Slutio je, neki će mu čuti glas, oni iz budućnosti, i vjekovi će ga pratiti – s dubokim uvjerenjem kako smrt nije kraj. Već rano u svom »Dnevniku« i prije svojih priča o Bogu, razmišlja Rilke o religioznosti i njezinim problemima. Razlikuje on tri ljudska naraštaja, jedan koji nalazi Boga, drugi mu podiže crkve i hramove osiromašujući ga sve dok mu život, mi bismo rekli neprimjetno, ne zgasne na pepelištu, a treći ga naraštaj opet iznova traži. Jednomu od tih pripada i mjesto brata Girolama iz Ferrare, »drugom Joni«, kako ga nazivahu, glasniku novih događaja. I lice Firence dobi boju plamena, a lice Italije lice boli, crveno i bijelo, papa i kondotijera, tirana i revolucionara (A. G. Matoš). A u njegovom se licu, kakvo pamtimo s poznate slike »Fra Bartolomeo«, koščatom i golom, sasušenom i tvrdom ali i ponosnom poput njegova grada, zrcali duh vremena, prateći nas sve do danas zastrašujućim zloslutnim pogledom.

Pitamo se je li danas iščeznuo savonarolizam kao jedan od modela mišljenja?

Jedan od rijetkih koji pišu njegovu obranu je i našijenac, filozof i teolog, franjevac iz Bosne Srebrene, *Juraj Dragišić, Benignus de Salviatis* (1445 – 1520), renesansni humanist, predavač teologije u gradovima Italije, odgajatelj sinova Lorenza Medicija, koji djeluje i boravi u velikim središtima europske kulture i na dvorovima, štićenik pape Julija II. della Rovere. Mijenjajući boravišta i spašavajući glavu od političkih mijena i progona, vikar dubrovačke nadbiskupije nailazi na razumijevanje Dubrovčana i sigurnost u Republici, posebno njezinu sklonost heretiku, zahvaljujući velikim dijelom popularnosti i difuziji autorova djela »Proročanska rješenja« (»Propheticae solutiones«), epikomija novom proroku. Uz mnoge njegove obrane (900 teza Pica della Mirandole, one izgubljene obrane kardinala Bessariona i niza drugih, sačuvanih), ova zaprema jedno od najznačajnijih po značenju cjelokupnog njegova filozofsko-teološkog opusa, novih ideja o ljudskoj slobodnoj volji, sreći i blaženstvu, te odnosu ljudske volje i znanja. Svoju obranu on piše upravo na poticaj Dubrovačke Republike koja je odana Firenci i, kako sam ističe, za duhovnu utjehu. Sumnje vremena u proročanstva novih proroka, a na naslijeđu velike duhovne i filozofske kulture, orfičke, pitagorejske, kaldejske, hermetičke i kršćanske, Dragišić otklanja i prelama na jednom od najburnijih razdoblja crkvene povijesti, za i protiv proricateljske astrologije, poganske filozofije, razdoblja žestokih teoloških kontroverzi (G. Nesi piše 1497. »Proroštva o novom stoljeću«) oko filozofije i religije, oštrog suprotstavljanja i konkordancije oko pitanja istine vjere i spasa, znanja o budućnosti, kazne, nade, i obnove kršćanske Crkve. Astrologija, hermetizam, magija, kabala, samo su neke od sastavnica i različitih učenja koja pripremaju novo doba, ali na koje će valjati još dugo pričekati i po cijenu mnogih smrti. Svjesno zalazeći u opasno područje, tumači Dragišić i rasvjetljava problematiku fenomena prekognicije, čovjekova znanja budućnosti i njegova odnosa spram božanskog znanja. Uvjeren u beskorisnost čuda i u novu prirodu, analizira on prorokov diskurs pun zagonetnih slika i prisposoba. Bog nije ništa manje od filozofa, piše Savonarola. Oštroumno tragajući za istinom koju poput Pica filozofija traži, teologija zamišlja,

a vjera posjeduje, sred ruševine svijeta i mase bijednih i siromašnih kojima se obraća i uime kojih govori uime Boga, Dragišić poznaje i studira Savonarolina filozofska djela i traktate i vidi Savonarolu daleko od krivnje, upravo suprotno, na liniji bogovjerja. Ostati manjim od Boga, slijedeći psalme Davidove i starozavjetne proroke, knjige mudrih izreka i tužaljki. Nisu razumjeli zagonetan njegov govor, ni postupke, spaljivanje i razbijanje slika i kipova, gnjev protiv ispraznosti, samo njegove prijetnje danom osvete. Urediti život, očistiti dušu čovjekova je obveza da ga ne bi stigle paklene kazne i uginuo poput stoke. Jer prorok Jeremija već je upozorio da će se smrt ušuljati kroz prozore. Dragišićeva je obrana na liniji Savonarolinog uvjerenja, namijenjena onima koji htjednu duh, cijeneći vrijednost intelekta i spoznaje. Savonarola se kao i Pico poziva na prirodnu silu zakona, a ne proricanja, instrumenta propagande, nekorisne za ljudsku sreću. Na nebu se pojavljuju svagda nove konstelacije, božanskom znanju pripada znanje budućnosti, ali ono međutim ne priječi i slobodu ljudske volje u izboru znanja koje je po sebi nedostavno i ograničeno, što Dragišić dokazuje na primjeru Savonarole kao pravog, a ne lažnog proroka. Pokazuje on da su Savonarolina sveta predavanja, propovijedi i djela utemeljena na idejama stare svetopisamske tradicije i na evanđeoskoj poruci istine vjere, usmjerena protiv lažnog znanja, te stoga neškodljiva i neopasna. Savonarola – simbol cijene plaćene za božanski dar čovjekove slobodne volje!

Prisjećamo se Savonarolinih riječi često navođenih u literaturi a iz kojih progovara *genius loci*, pohvale gradu, srcu i duši Toskane, koja polaže najviše pravo častiti se njegovim imenom i poslanjem, i pohvale Firentincima »koji skoro izvrsno filozofiraju u materinjem jeziku« i razumiju to što čitaju. A umije on čitati i lice grada: »Firenza je više od svih gradova trebala takva učiteljica da ondje gdje je obilovalo najveće bezakonje uzobiluje i najveća punina božanske milosti.« Razlog što ga je poslao Bog upravo je moralne, krepne prirode, i kako se Dragišiću čini, to što Bog »zna da je Etrurija i toskanska pokrajina najodanija vjeri, a u toj je pokrajini i prvenstvom i dostojanstvom vjere uvijek prva bila Firenca. Jer iako su Siena, onaj stari grad Djevice, i Lucca, Arezzo i Pistoia i mnogi drugi gradovi u njoj najglasovitiji, ipak je Firenca u ovo vrijeme nad svima drugima. Trebalo je dakle pobožnog proroka odrediti za pobožni grad /.../ A srce svim udovima podaje život. Srce je naime sjedište duše koja sve oživljuje. /.../ Božanska se mudrost svome proroku pobrinula za mjesto koje čovjeka može sačuvati, a ne može pokvariti. Mjesto je naime po prirodi takvo da čuva onoga koji je u njemu smješten. Postavila ga je dakle na njegovo prirodno mjesto i za njega prikladno« (prev. S. Hosu).

Razgoneći slike tame i prizivajući svjetlost proživljava Savonarola krizu vjere, misleći ono što i Pico della Mirandola slikom uspona čovjekova ljestvama do vrha blaženstva. Ali taj nauk namijenjen je onoj drugoj, učenoj javnosti. A Savonarola – primjer cijene plaćene za čovjekovu slobodnu volju, božji dar.

Razmišljati o događaju čiji nam smisao izmiče te i dalje ostaje samo djelomičan i nepotpun, do kraja nerazjašnjen, usprkos svim povijesnim odgovorima, budi i nedoumice, pitanja i problematičnosti koje se odnose na samo povijesno događanje i na čovjekovo čitanje prošlog. Pitanje je to o povijesti, njezinim dimenzijama i naravi koja uključuje pojmove ponavljanja, narativnog sjećanja, time na određen način i naše rekonstrukcije pa čak i

redigiranja i novog pisanja povijesti, fenomena njezine fikcionalizacije i reaktualizacije, pa zatim i njezine dimenzije budućnosti, pitanje naravi historijskog vremena, granica njegove istinosnosti, pankronije i transhistorije, ovdje bitno određene kao posthistorije... To su nadalje pitanja prikaza, tumačenja i razumijevanja, različitih modela (jednokratno, cikličko, apokaliptičko, sintagmatsko, izapovijesno, nepovijesno) i tipova povijesnog događanja (primjerice evolucionizma i univerzalnosti) kakve poznaju stoljeća europskog mišljenja. Od antike, srednjeg vijeka, kršćanstva, do humanizma i renesanse, prosvjetiteljstva i nove filozofije modernog doba, u susretu s istočnim civilizacijama i mnogim tradicijama mišljenja, drevnom, agnostičko-mističkom, hebrejskom i drugima, valja oprezno operirati poznatim i prihvaćenim tradicionalnim kategorijama i novim društveno-povijesnim, duhovnim i kulturnim okolnostima. Nadalje, to je i dalje otvoreno pitanje subjekta i aktera te povijesti, njegove drame i gotovo antičke *conditio hominis* kojom tragični junaci i ne znajući to ponavljaju sudbinu, postajući unekoliko i negativni junaci. O tom raspravljaju moderni autori u svojim djelima o posthistoriji, civilizaciji bez daha, hipertrofiji uma, mučeništvu i žrtvi intelekta, patnji i umiranju čovjeka i čitavih naroda danas, prirodnim katastrofama, bolesti, nemoći znanja, vjere i mudrosti, maloj uporabi sudbine, sve do teza filozofije vremena kao praznog prostora, koje međutim ipak djeluje na jedan specifičan način, i filozofije povijesti kao nebitnog oblika postojanja. Krećemo se nesigurnim minskim područjem paradoksa i aporija, nerijetko i logike vjerojatnosti, poimanja vremena i vječnosti, ljudskog i neljudskog, iskušavajući umijeće sjećanja, pamćenja ali i zaborava, anamneze, premreženih tehnikama, mentalnim i emocionalno-afektivnim instrumentima mišljenja.

Jedno od lica te nostalgije današnjeg čovjeka u svijetu, njegove potrage za bitkom čovjeka i sve većeg gubitka njegova dostojanstva, ideala, rastuće agonije, otuđenosti agonije i destrukcije, njegove boli, praznine, zaborava i smrti, ne-bića, oslikava rumunjski filozof i esejist *E. M. Cioran* (1911 – 1995), »čovjek fragmenta«, »privatni mislilac« i »ulični filozof«, kako sebe naziva. Analitik paradoksa bića, drame vremena i sumraka povijesti, traga on za njihovim izgubljenim smislom i perspektivama. Ne vjerujući u filozofiju kao sistem, a kao njezin kritičar, misli o temama vjere, spasa, umjetnosti i religije, života i smrti, o onomu »zašto biti«. Nije mu izbjegla ni problematika profetizma. Raspravljajući o njoj iz obzora prošlosti i današnjosti piše on svojevrsnu apologiju proroka. Polazeći od svog svjetonazora o vremenu i vječnosti, kobi ljudskoj, životu i smrti koji su oboje jednako besmisleni i ništavni, piše on jedan od svojih fragmenata o metafizičkom položaju čovjeka današnjice upravo kao negativnom heroju i vječnosti kao ruševini vremena. Taj kratki a filozofski dubok i dalekosežan tekst naslovljen »L' Anti-prophete« sadrži njegovu kritiku, cinizam, naglašavajući besmisao vječnosti bez života, povijesti kao fikcije i u konačnosti rukotvorstva, lunatičkog ideala i mitologije horde samotnika. Ne prihvaćajući opće kategorije vremena, prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, budući da se one svode na isto, na *bio sam, jesam, bit ću*, gramatičke, ne egzistencijalne promjenjivice. Sudbina ima nepromjenjivo lice, filozofija nas napušta, ona dolazi na kraju, pravi problemi počinju tek kad su svi iscrpljeni. Svaki je čin na kraju samo slučaj i nepravdu više nitko ne može ispraviti. I slučaj Savonarola u toj je predstavi nepovratno zaključen. Kaos vuče poput vrtloga. Sve do zore vremena, zaključuje Cioran, ali život bi, paradoksalno, bio nepodnošljiv bez sila

koje ga poriču, bez te destrukcije. »U svakom čovjeku spava prorok, a kad se on probudi, više je zla u svijetu«, riječima Cioranova anti-proroka. Čitav bi se problem tako prema Cioranu mogao sažeti u pitanje zašto biti ponosan na historiju.

Doživljavajući Firencu i raskošjem starih svezaka, maštovito iluminiranih rukopisa brižno čuvanih u njezinim blibliotekama kojima šetam i kočim udove, nemoderno danas ispisujući svoje bilješke olovkom, zabranom unošenja sveg drugog u sale rariteta, vraćam se svom notesu zabilješki i nalazim misli i primjedbe, nerijetko i otkrića starih domaćih autora. Tako primjerice hrvatski jezikoslovac, jedan od Nestora slavistike i doktor filozofije *Vatroslav Jagić* (1838 – 1923) u svojoj raspravi o renesansnom pjesniku »Ribanja i ribarskog prigovaranja«, Hvaraninu Petru Hektoroviću (1487 – 1572), podsjeća kako »Latini drže pravo i dostojno historiju za rič istinu, jere joj stavljeno jest ime od one riči, koja se zove histor, ča znamenuje vidí nje ali poznanje, a to zač nitkor ne piše toj stvari nego tko ih je vidio i poznao«.

III.

Jedno od lica grada što nas uporno prati nameće se slikom prevedenom i u riječ slikara i pisca koji odgonetava njegova lica. *Marino Marini* (1901 – 1980), umjetnik, kipar, slikar, pisac, obožava Firencu, potrebu da se u nju vraća. Više povratku talijanskim izvorima i korijenima, Etruščanima... Sebe doživljava i naziva Etruščaninom. Toskana, njegova polazišna točka: »Moja je osoba rođena tamo u Toskani, rođena je u kraju zbog kojega su naši djedovi bili takvi kakvi jesu, ona je korijen koji još raste iz toga tla. To je civilizacija koja još uvijek niče iz zemlje«, kako kaže u svojim razmišljanjima o umjetnosti. Fiziognomiju grada otkriva on u svojoj likovnoj poetici, plastičkom doživljaju, vlastitoj fiziognomiji oblika u bronci i drvetu, u svojim *esencijama*, kako ih naziva... Zaljubljenik u talijansku renesansnu arhitekturu, u njezine tišine, studira i prima impulse Donatella, Pisana, Michelangela. U tragičnom svijetu današnjice kojemu opet prijeti, kako piše, »Danteov dijabolički realizam, oblici kao arhitektura jedne ogromne tragedije«. Među istaknutim predstavnicima jednog turbulentnog razdoblja pluralistički orijentiranog, suradnicima i istomišljenicima, različitih pravaca i poetika, programa i teorijskih stajališta, Marini predstavlja jedan od egzemplarnih modela umjetnosti 20. stoljeća. Reakciju na moderno logocentričko mišljenje i staro metafizičko naslijeđe, teret. Vraća se staroj civilizaciji, filozofiji čiste vidljivosti. U dijalogu izvanjskog i unutarnjeg, stvari gledaju slikara u kojemu se stvara vizija, ne mimetička ideja djela, nego igra svijeta, viša zbilja koju iznova rađa duh. U ravnoteži mase, linije i prostora, slikar pojačava prirodine ideje. Sve u prirodi, stvarima i materiji manifestacija je duše. Tako doživljava i gradove, izraz živog, unutarnjeg stvaralačkog duha. Svijet zvuči, reče Kandinsky. U igri sa svojim/našim opažanjima i osjećajima, s našom maštom na glazbenoj klavijaturi poezije, fizioplastičkih apstrakcija, inteligibilnih biti i vizibilizma, igra se igra Grada, vibrira njegova nevidljiva, skrivena duša, korelat čovjekove duše i tijela. U središtu Marinijeve slikarske i kiparske

poetike, u dahu njegova crteža ostaje biće čovjeka, točnije rečeno, čovječanstva. Mjesto pitanja humanističke tradicije, ujedno i novovjekovne umjetnosti.

Karakteristično je to i za njegova prijatelja i suradnika, Henryja Moorea, za njihove arhetipske figure, Marinijeve Konje i Konjanike, Mooreove Velike Majke. Čovjek kao sloboda, sloboda izbora, naslijeđa, tradicije, pripadnosti, okoline. Tražeći svoje korijene, obojica odabiru mjesta, seleći iz grada u grad, upijajući njihovu povijest, obojica smatraju Toskanu svojim zavičajem, ali istovremeno naglašavaju svoj kozmopolitizam, svoju pripadnost svijetu. »Firenza je moj umjetnički zavičaj«, reći će Moore, identificirajući se s njom, oduševljen njezinom jedinstvenošću, arhitekturom, formom i prostorom, ritmom i harmonijom, proporcijama, monumentalnošću, dramskim intenzitetom vidljivog. Njezinim duhom. Oduševljen Pisanom, Mantegnom, Brancacciom, Michelangelom, renesansnom arhitekturom, skulpturom i slikarstvom. Idejom i oblikom. Jutrima i godinama, za boravka u Firenci redovito pohodi Santa Croce i Giottov zvonik, studira i kopira stare renesansne majstore, hodočasteći u galerije i muzeje, fasciniran firentinskim memorijalnim kapelama. Uči od etruščanske grobišne umjetnosti u Volterri i Cerveteriju, od duboko ekspresivne slave i nadmoći jednog osmijeha nad svom prolaznošću svijeta, pretapajući je u svoje monumentalne vitalističke oblike i ideje. Primajući kreativne poticaje od primordijalnih formi Sumerana, Afrike i Egipta i kulture drevnih civilizacija.

U slučaju Marinija istovremeno on je, kao što piše o sebi, pračovjek i čovjek današnjice, s duhom klasike i avangarde. Pitanje na koje Marini traži odgovor, hoće li njega i druge shvatiti budućnost u vječnosti što prolazi, hoće li silazeći među mrtve znati prepoznati ih u svojem vremenu kao singularne, nezamjenjive osobnosti sa zagonetnim, skrivenim mjestima u sebi. Sluteći, znajući, kako to u svojim zabilješkama zaključuje, da »pravi život dolazi tek kasnije«.

IV.

Jedno od takvih singularnih imena jest i *Ottone Rosai* (1895 – 1957). Što nam ono danas govori? Slikar, pjesnik, filozof, ujedno simbol, legenda, misterij, gotovo kult, znak. Fenomen koji, štoviše, ide do skandala i drame, od one osobne do ideološke i političke, stavom antiburžuja, antirežimlje, anarhističkog odmetnika i polemičara. Jedan među najznačajnijim predstavnicima europske figurativne umjetnosti 1900. Slikarski mu opus korespondira s književnim, u rangu su istovrijednosti. Sika je to portreta grada – kistom i perom. Rosai – istovremeno i svjedok vremena. S njim se piše i biografija jednog razdoblja. Pohodeći Firencu i toskanske brežuljke, pejzaž prirodni i gradski, arhitektonski, crkve i trgove, palače i vile, ulice i stare zidine, nalazimo se usred magije proticanja vremena, stoljeća, i njihove tajne simbolike. Slikar dviju ulica u brojnim varijantama, perspektivama, dobima, raspoloženjima i fizionomijama: *Via San Leonardo*, njegova kuća-studio, razna razdoblja njegova slikarstva, bijelo i druga, ulja iz 1938, 1950, 1952, 1955, čista i preciznih, strogo discipliniranih linija, s čempresima i maslinama nadvitim nad zidove koji vijugaju

u blagom usponu. Vizija protegnuta do asketski škrte forme, sugestivnosti i apstraktnog mišljenja, svjetlosnog simbola i ujedno transparentno prisutne, intimno harmonijske svakodnevice suptilne elegancije, izdignute do epičnosti. Ili, riječima jednog njegova kritičara, Rosai stvara »sliku za književnika« (R. Longhi). I druga njegova firentinska ulica, *Via Toscanella*, posebno platno iz 1922. godine. Više od toga, one su slikarev i pjesnikov autoportet, čitav svijet. Ulica kao život umjetnikov. Njegov svjetonazor. Premda dalje od priče i retorike, svojom meditativnošću govore i bez riječi, kromatski, slikom. Slika se pak glasa rječju. Opsesivni Rosaijev slikarski motiv sveden na semiotičko znakovlje prozora-očiju-portreta kuća-zidova-vrata, grupica osoba, linije koja postojano gotovo imobilno klizi do monumentalnosti. Takvu monumentalnost zatječemo u starih talijanskih majstora platna i fresaka koje je Rosai studirao, divio im se i njima se nadahnjivao. Masaccio je tu, piše Rosai, ostavio svoju vječnost. Zadivljen majstorstvom Brunelleschija, on kliče: »O Brunelleschi, kako sam ti zahvalan što si mi osigurao da i ja postojim!«, kao što će C. Carrà zahvaljivati Giottu. Svaku kuću Rosai slika i piše kao čitavu jednu malu povijest, a sve zajedno kao veliki epski spjev. Zidovi, kuće, vrata i prozori, kameni portali emani- raju nekom mimetičkom energijom, poprimaju antropomorfnu karakter. Prozori – orbite razrogačenih očiju – hvataju rijetke ulične prolaznike, djevojačku ljepotu i čovječuljke, najčešće prazan prostor koji pune boje i vijugava linija pristala uz slikarevu meditaciju i doživljaj prostora i vremena – vraćeni pogled. Fantastični, nevidljivi stanari provociraju maštu promatrača, isključujući svaki međusobni odnos, oglašavajući prostore tišine... Zidovi imaju kadikad pjevava lica i nude ožiljke ljudskih sudbina, baš kao i Arno koji zadržava naborani smiješak zaljubljen u sve što se u njemu odražava. Tako ga naime vidi i doživljava Rosai u svojoj knjizi »Il libro di un teppista«, jednoj vrsti literarno-slikarskog zapisa, dnevnika. Trgovi čuvaju ponešto od stare aristokracije i uzdaha ženskih figura 15. stoljeća, a crkve svojom arhitekturom podsjećaju na kosture. Njihove prostore i zrak doživljava on kao disaj njihovih velikih pluća. Kuće u nizu redaju se kao pogrebne povorke. Portali čuvaju nešto od izgleda gospodina odjevena po zastarjeloj modi. Moderni hoteli razmeću se svojom gotovo »pretencioznom smiješnošću«. Sve je tu da istakne temeljni motiv pjesnika i slikara, dramatičnost i poetičnost, gotovo svetost tišine koja piri odasvud i okružuje čaroliju mjesta. Firenca ga podsjeća na to da je »tu rođeno veliko pjesništvo« i da »samo tu nije nikada umrlo«.

Bruseći svoj umjetnički jezik, onaj slikarski, grafički pa i književni, Rosai je uključen u umjetničke pokrete i tendencije početka 20. stoljeća. Vežan posebice uz prijatelje i predstavnike futurizma, intelektualnu elitu slikara, pjesnika, književnika (U. Boccioni, A. Soffici, C. Carrà, Marinetti, T. Tzara, G. Ungaretti i dr.), a s nekima se i razilazio ne dijeleći njihove ideje, također i pripadajući sredinama u kojima se kretao, izgradio je i zadržao svoj jezik i stil, izvan pomodnosti i klišeja. Od manifesta futurizma prihvatio je otpor prema akademizmu i konvencionalizmu, sterilne imitacije, a protivio se funkcionalizmu, konstruktivizmu, umjetničkoj deformaciji i oduševljenosti strojem moderne industrije.

Dok sjedim kasno uvečer u kavani sred Trga Republike (nekad Piazza Vittorio), uz najbolji, talijanski *capuccino* i Chianti, uz zvuke plesne glazbe, promatram izmijenjeni lik nekad najslavnije firentinske povijesno-književne kavane iz starih fotografija. Traktati i eseji napisani su o tom simbolu, kulturnom tradicionalnom okupljalištu intelektualne elite,

čitava jedna mala povijest. »Giubbe rosse«, »Plavi kaputi«, prozvana tako po odjeći konobara, jedno je od stalnih okupljališta kruga slavnog naraštaja talijanskih pisaca, umjetnika, slikara i glazbenika tridesetih godina 20. stoljeća, futurista, imena M. Rossa, M. Marinija, G. Papinija, E. Montalea, i onih kasnijih svjetskog imena, J. Joycea, F. Kafke, V. Woolf. Uz ta središta internacionalnog druženja vezane su mnogome sudbine i karijere pojedinaca i utemeljitelja čitavih pokreta, pokretnika različitih umjetničkih inicijativa, pjesničkih, književnih, glazbenih, kazališnih festivala i drugih manifestacija. Susreti i razgovori, male akademije za kavanskim stolicima gdje se pisalo, stvaralo, raspravljalo o najrazličitijim temama, vodio dijalog (danas tako rijetki), izmjenjivale misli, sklapali poslovi, projekti i formulirali manifesti. Nekadašnji redoviti kavanski gosti tu su se osjećali »kao doma«, intimno, u intimnom društvu ali i povremeno s toliko potrebnim mirom i malom izolacijom, zadržavajući ljubomorno svoju individualnost koju su poznavali i poštovali konobari. Svojim manirama, elegancijom i gracioznom igrom svojih plesnih koraka oni su pridonosili ozbiljnoj, kazališnoj atmosferi mjesta, u svojevrsnom muzejskom prostoru oživljenom osvjetljenjem, slikama, tapetama, namještajem, ogledalima i malim mrtvim prirodama za svakim stolom, za svakog posjetioca, redovitoga gosta kao i namjernika. Zaslužujući titulu magistara, ne samo školskih učitelja koji daju dobre i loše ocjene (O. Friedländer), ti su konobari, ugoditelji, činili jedan poseban sloj, tip, tako različit od današnjeg i pomalo već nezamisliv. U njihovim malim carstvima miješali su se mirisi ženskog tijela, svježe kave, orijentalnog čaja i cigare. O povijesno glasovitim književnim kavanama europskih gradova napisane su čitave apologije, traktati i eseji. Mislim na križanje stare tradicije i modernih vremena. Paris, Beč, Berlin, Zürich, Budimpešta, Prag i drugi. Café Flore, Central, Griensteidl, Hawelka... Imena, naraštaji. Pečati i note osobnosti, duha, stila, ljepote, boje, idile vremena. Crte fiziognomije grada.

Izuzetno senzibilan, Rosai je Firencem zadivljen i motiviran višestruko. Dvostrukim svojim bićem. »Shvatiti ga treba biti Talijan u duši, možda Firentinac. Treba dakle biti dva puta Talijan« (M. Marini). Čovjek u kurzivu, geološki komad stvoren i organiziran u obliku čovjeka (A. Savinio). Jedan od simbola umjetnosti Firence. Njegovi pejzaži, kavane, lica, sudbine, prošlost, svakodnevnji život, viđeni kao neka vrsta religioznog obreda, ponajprije su slikarski kondenzat kolorističkih međuodnosa, glazbenih suglasja koja plamte na njegovim platnima, od prašinasto bijelog, zlatnog okera, zemljano blijedosmeđega i nebesko ružičastog. Jednako snažno prisutni i prepoznatljiviji i u njegovom proznom jeziku i stilu. Njegovo su djelo neki doživljavali ulomkom prve materije, *materia prima* (G. Ungaretti), sve stvoreno od zemlje, stijene, biljke i minerala. Nastalo iz ljubavi i obožavanja zavičaja, zemlje i sela: »Moja zemlja ima miris vlažne, svježe zemlje«. Biti od toskanske zemlje, njegova je težnja, ljubav i osjećaj, ideja i sadržaj. Formu i oblik pretočiti u platno i riječ. Vremena se mijenjaju, bezvremene ostaju njegove tišine, samoća i tragički mir.

O istomu govori i Rilke, na drugi način i u drugom povijesnom kontekstu. Nostalgija za samim sobom i ono jedino čemu je moguće povjeriti se, rilkeovska »der Wille zur Einsamkeit«.

Rosaijeva *ulica*, crni zidovi, ceste bez ljudi, uzak procijep svjetla što para nebo, magla i nostalgija. Meditacija, tuga. Rekvijem proćelja. U sudaru oblika i boja, mediju razgovora, prijenosu osjećaja. Od svijetlo – tamno do nematerijalnosti, heroizma Apsoluta i Ništavila.

Rosaijeva Ulica – ulica umjetnosti. Vječnost utkana u vrijeme. Otkrivamo je svagda novu u njegovu novom likovnom izrazu kao i u elegičnom i meditativnom filozofskom tekstu ozbiljne i teške ljepote.

Pred promatračem oživljava ljubav koju Rosai osjeća za umjetnost, za firentinske stare, vijugave, uske, zatvorene i mračne ulice, kuće, palače, zidove, trgove, arkade i crkve što streme put neba i sunca, put hodočasnika svojoj duši. Pjeva im on kistom i perom ljubavne himne. Ljubav je to za Toskanu i njezine predjele, u kojoj se na svakom koraku osjeća kao u svojoj kući. Divljenje, poštovanje i ljubav za veličinu prošlosti i povijesti. Dijeli on s ovima podjednako i ljubav za malog čovjeka i zemlju kao tajnu njegove stoljetne snage i izvor postanka, ljepote i smisla života. Kao i umjetnost doživljava on i prirodu, poput čuda, pjesme, dušom pjesnika i okom mašte slikara, Rosai piše svoja raspoloženja vremena, onog atmosferskog i onog umjetničkog, kulturno-povijesnog i političkog, osjećajući duboko njegovu poetičnost i dramu, duh svjetova. Vjera u kamenu ljepotu zidina grada, u zemlju, biljku, stijenu, u gotovo nestvarne stanovnike, vjera je u novo rođenje čovjeka, u raj i vječni univerzum umjetnosti, gotovo religiozni obred i svečano, blagdansko lice svagdana; učinili su od njega u očima suvremenika čovjeka u kurzivu.

Bilom umjetnika i cjelokupnim likovnim opusom, stojeći izvan šablona i manifestnih uvjerenja, zadržao je vlastitost. Prijateljajući s istaknutim vodećim ličnostima svog vremena, bio je daleko od općeprihvaćenih definicija futurista, ponajviše od njihove estetike stroja. Pišući pohvalu starima, estetiku lijepog prepoznaje i prihvaća u drugoj tradiciji, onoj Giotta, Masaccia, Leonarda. Sebe doživljava »razbojnikom«, kako se i naziva, i pod tim naslovom piše svoje poznate autobiografske zapise. Borac koji je ostavio svoje ratne zapise i stojeći na strani antifazišizma, dobio medalje za svoje ratne zasluge.

V.

U različitim i uposebljenim crtama-slikama fiziognomije grada krije se i njihov *verso*, vrijeme i prostori njegova unutarnjeg života, misli i duše kao u čovjeka, crte i krugovi unutarnjih tajni. Nazrijeti nešto od te bogate unutarnje dubine svagda iznova otkrivajući nešto novo i nepoznato, jednostavnost i sublimnu ljepotu, jedan je od razloga što im se neprestano vraćam, kao onom Rilkeovom putu do sebe, znajući da je smrt velika i da smo mi uvijek samo njezina nasmijana usta. S gradovima susrećemo se kao s krajobrazom ljudskog lica, s pitanjima o vremenu i vječnosti, o enigmatičnosti stvaranja, prirode i umjetnosti, s tajnom biti i smisla ljudskog postojanja, života i smrti. Snažno u biću grada. Posebno Firence kojom su impresionirani pisci, mislioci, putnici i poznavatelji, poštovaoci i, rekli bismo čak, ovisnici. Oni poznati i anonimni. Nemoguće ih je sve pobrojati.

U svojim se sjećanjima Firencem posebice zanosi veliki prozaik, pjesnik i esejist, slikar, nobelovac *Hermann Hesse* (1877 – 1964). Njezine vibracije, mirisi, boje, sjene i raskoši, gotovo njezin božanski sjaj i magija oštre senzibilitet putopisca. Boja, ton, riječ, skulptura i misao iskazuju misao svakodnevnog, stvarnog života grada. Bilježi to u svom

putnom dnevniku, slikom drevne mudrosti, osjećajući njezin »tat twam asi«, *to si ti*: »Kada pomislim na Firencu, prva slika koju vidim nije katedrala ili stara palača sinjorije, već jezerce sa zlatnim ribicama u Giardino Boboli u kojem sam svoga prvoga firentinskog popodneva razgovarao s nekolicinom žena i njihove djece, prvi puta čuo firentinski jezik i taj iz mnogih mi knjiga tako poznati grad po prvi puta osjetio kao nešto stvarno i živo s čime sam mogao razgovarati i što sam mogao rukama taknuti. Katedrala i stara palača i sve znamenitosti Firence nisu mi zbog toga promakle, vjerujem da sam ih bolje proživio i srdačnije usvojio, nego mnogi revni turisti s bedekerom u ruci. Iz niza malih, sporednih doživljaja sve mi se to sklapa u pouzdanu i jedinstvenu cjelinu, pa i ako sam zaboravio pokoju lijepu sliku iz galerije Uffizi, u sjećanju mi ostadoše večeri provedene s domaćicom u kuhinji i noći što ih probdjuh u malim vi narama razgovarajući s mladićima i muškarcima...« (prev. D. Joler).

U tomu negdje leži i odgovor na moguće pitanje čemu putovati u divne strane gradove kad ne poznamo ni mnoge domaće, kako to točno davno ustvrdi Antun Gustav Matoš, taj kako za sebe reče »siromašan hrvatski hodočasnik«, slijedeći duh jednog od najvećih talijanskih pjesnika tercina, svoj pakao, čistilište i raj u putopisu »Pod florentinskim šeširom« 1913. godine. Oslikava on pritom i lice Firence, tog »maloga grada od kojega ne može biti većeg na svijetu. Lik Firence je ona *faccia smorta*, ono lice što se čini žuto i ozbiljno od tuge, ali ustvari je ta bljedoća boja neiskazane ljubavi, a ta ozbiljnost pečat sreće bez granica«. I Dragišić, i Savonarola, i Rilke, i Marini, i Rosai i brojni drugi neimenovani, Vasari i lord Byron, P. I. Čajkovski, Stendhal, Goethe, Valéry i Lamartine, Nietzsche, Leopardi, sve do novijeg vremena, osjećaju tu ljubav. Pišući svoje dojmove, prosudbe, asocijacije i paralele s domaćom sredinom, stanjem njezine kulture i duha, znanja i obrazovanja, kritički, žarko polemički i sarkastično, spominje Matoš imena i domaće povijesti, onih koji su djelom ili životom vezani uz talijansku književnu, kulturnu, duhovnu ili političku klimu, od Marulića, Crijevića, Ranjine, Klovića, Medulića, do Draškovića, Keglevića, Frankopana, Bakača, Demetera, Kvaternika, Starčevića, Strossmayera. Ono što valja posebno istaknuti zbog prepoznavanja i našeg kulturnog identiteta, sadržano je u njegovoj tvrdnji kako »poznavati, shvatiti staru Italiju znači shvatiti veliki dio inteligencije psihe hrvatske, znači poznavati sebe« (»Od Firence do Zagreba«). No zadržavanje na ovim primjerima i takva analiza zahtijevali bi drugo mjesto i veći prostor.

Eros putovanja tako je i traganje za našim duhovnim staništem, našim samobitnim Ja. Odlasci su neželjeni, ali neizbježni, kao što reče Milan Begović u svom »Putu po Italiji« 1924. godine, šetajući po Veroni, gradu plemićke obitelji Scaligera i gradu Romea i Julije: »Moraš odlaziti; jer između svih onih stranaca možda ti jedini nisi došao kao putnik da uživaš, nego kao radnik da radiš«.

Odlazeći, onako alfirevićevski »rasuti spomenom«, s nadom u povremeni povratak ispraća me jeka uglazbljenih stihova francuskog pjesnika, romansijera i dramskog pisca 19. stoljeća *Edmonda Haraucourta* (1856 – 1941), odnosno jedne od njegovih najpoznatijih pjesama »Rondel de l' Adieu«, u slobodnom prijevodu: »Otputovati je pomalo umrijeti. Ostavljamo malo sebe u svakome trenu i na svakome mjestu. Sijemo dušu u svakom zbogom«. Rekli bismo i u licu grada. U njegovoj fiziognomiji stvorenoj i od našeg davanja, snova i vidika današnjice, misteriju rilkeovskog vraćanja sebi.

PRISJEĆANJE NA ZABORAVLJENE AUTORE I AUTORICE
MIRKO TOMASOVIĆ, *NEZNANE I NEZNANI. KROATISTIČKI PRINOSI*, KONZOR,
ZAGREB, 2011.

Kristina Grgić

U novijim kritičkoteorijskim promišljanjima o književnoj historiografiji nerijetko se ističe činjenica da je istraživanje i pisanje povijesti književnosti selektivan proces, u kojemu kriteriji izbora ovise o znanstvenome profilu pojedinoga istraživača, kao i o njegovu akademskom, pa i širem, društveno-povijesnom kontekstu. Njegova je neizbježna posljedica zanemarivanje i zaboravljanje stanovitoga broja tekstova i autorskih opusa, čijim bi se ponovnim otkrićem i suvremenom književno-kritičkom prosudbom nedvojbeno mogle steći nove ili upotpuniti postojeće predodžbe o pojedinim razdobljima povijesti nacionalne književnosti, ali i njezinu mjestu unutar nadnacionalnih cjelina poput europske ili svjetske književnosti. Tu pretpostavku potvrđuje i najnovija knjiga komparatista Mirka Tomasovića, koja pod naslovom *Neznane i neznani* okuplja devet »kroatističkih prinosa« posvećenih autorima i autoricama iz razdoblja od XVIII. do XX. stoljeća, čiji je književni rad u dosadašnjim proučavanjima zaobilažen ili marginaliziran zbog nedostatnih spoznaja, nedostatka zanimanja, neprimjerenih književnokritičkih pristupa i/ili iz ideoloških razloga.

Zanemarivanju tih autora i autorica pridonijela je i redovito im dodjeljivana odrednica minornosti, kojoj su uglavnom pridavane negativne konotacije. Nasuprot takvim neutemeljenim vrijednosnim prosudbama, Mirko Tomasović rehabilitira ih promatrajući njihovu ulogu kao komplementarnu, a ne inferiornu onoj tzv. velikih autora, i ukazuje na njihov nezanemariv doprinos razvoju nacionalne književne kulture tijekom triju stoljeća.

U nastojanjima da na taj način popuni praznine i ispravi »krive navode« u hrvatskoj književnoj historiografiji, autor osobitu pozornost posvećuje razdoblju romantizma, kojemu je hrvatska znanost o književnosti u ranijim istraživanjima dodjeljivala donekle specifičan status. Proglašavajući ga prijelomnim u nacionalnome kontekstu, s obzirom na to da su tad oblikovani moderni hrvatski jezični standard i književnost, u europskim ga je okvirima, pak, promatrala kao »zakašnjelo« i atipično te stoga uglavnom nazivala odrednicama preporoda ili ilirizma, umjesto nadnacionalnom odrednicom romantizma.

Na neutemeljenost posljednje pretpostavke Mirko Tomasović ukazivao je i u prethodnim radovima (osobito u sintetskim pregledima »Romantička obilježja u hrvatskoj preporodnoj književnosti« [1988.] i »Razdoblje romantizma u hrvatskoj književnosti« [1998.] te dvosveščanoj antologiji, također posvećenoj »minornim« pjesnicima razdoblja, *Pjesnici hrvatskoga romantizma* [1995.]), a šest novih priloga posvećenih ovome razdoblju predstavlja još jedan bitan korak u potvrđivanju njegovih romantičkih obilježja i u njegovu preciznijem smještaju u kontekst europskoga romantizma.

Tomasović pritom upozorava i na implikacije koje su ključni događaji iz razdoblja romantizma imali na poimanje cjelokupne nacionalne povijesti književnosti, pa tako i na istraživanja prethodnih razdoblja. S tog je stajališta indikativan primjer kajkavske drame XVIII. i prve polovice XIX. stoljeća, kojoj je posvećen prvi prilog u knjizi. Jednim od glavnih razloga marginalizacije tih tekstova u povijesti hrvatske književnosti može se, naime, držati Gajeva reforma, tj. uspostava štokavskoga dijalekta kao hrvatskoga standarda, koja je dovela do zanemarivanja ili isključivanja djelâ na neštokavskim dijalektima iz nacionalnog književnog korpusa. Pozivajući se na prethodni rad Nikole Batušića (osobito knjigu *Starija kajkavska drama* [2002.]), u čiju je čast prilog nastao, Tomasović, međutim, ističe važnu ulogu kajkavske drame u održavanju kontinuiteta hrvatske književnosti s europskim klasicizmom, a potom i predromantizmom, pri čemu posebice naglašuje značenje poveznica između kajkavskih tekstova i romanskih književnosti (Jean-Baptiste Poquelin Molière, Charles de La Rue, a možda i Pietro Metastasio).

Spoznaje o postojanju predromantičkih obilježja u hrvatskoj književnosti na koncu XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća istodobno dovode u pitanje tradicionalno određivane granice romantizma (tj. preporoda/ilirizma), jer pokazuju da su njegovi začetci postojali u desetljećima prije njegova službenog početka, koji je uglavnom smještan u četvrto desetljeće XIX. st. Tu pretpostavku potvrđuje i prilog posvećen Đuri Matiji Šporeru (1795. – 1844.), koji je još 1823. g., kao »nedvojbeni preteča Gajevih ideja«, pokrenuo časopis *Almanah ilirski*, po profilu srodan kasnijemu Vrazovu *Kolu*. Časopis nažalost nije imao znatnijega odjeka i ostao je zaboravljenim, kao i Šporerov prevoditeljski i književni opus, iz kojega je Mirko Tomasović za ovu prigodu izdvojio autorovu liriku, koja se na sadržajnoj i formalnoj razini pokazala usporedivom s pjesničkim dostignućima hrvatskoga i europskoga romantizma.

Na sličan zaključak navode i Tomasovićeve analize ženskoga segmenta romantičke pjesničke produkcije. Portreti četiriju zaboravljenih »pjesmarki domorotki« – Ane Vidović, Dragojle Jarnević, Jagode Brlić i Ane Vrdoljak – pokazuju tako da je njihova poezija po tematsko-motivskom (ljubavna tematika / neopetrarkizam, domoljublje, folklorni motivi, melankolija) i vrstovnom repertoaru (lirske vrste, balada, pjesnička pripovijest, romantički spjev i dr.), kao i po versifikacijskoj vještini i raznolikosti reprezentativna na razini hrvatske, odnosno europske romantičke književnosti.

U opsežnome i dvojezičnome (talijansko-hrvatskom) opusu Ane Vidović (1800. – 1879.) pritom istaknuto mjesto po književnoj vrijednosti, ali i reprezentativnosti zauzima autoričin prvi tekst, spjev *Anka i Stanko* (1841.), koji je doživio iznimno pozitivnu recepciju njezinih književnih suvremenika. No, i ostatak njezina djela zavrjeđuje književnokritičku pozornost, kako zbog znakovitih tematskih inovacija (ljubav kršćanke i muslimana u pjesničkoj pripovijesti *Bezmišljenja o ljubavi*), tako i zbog raznovrsnosti (uključuje,

između ostalog, spjev *Romolo ossia la fondazione di Roma*, oblikovan po modelu talijanske ranonovovjekovne epike, te kraći autobiografski spis na talijanskom jeziku, u knjizi *Neznane i neznani* po prvi put objavljen u hrvatskom prijevodu). U književnome opusu Dragojle Jarnević (1812. – 1875.), koji je poznatiji po proznim ostvarenjima, poezija zauzima manji i uglavnom zanemarivani udio, tako da u slučaju ove autorice sama činjenica da je bila i pjesnikinja, tj. u sebi nosila »zapretanu pjesničku klicu« predstavlja svojevrsno otkriće. Među njezinim pjesničkim očitovanjima »romantičarskoga senzibiliteta« Mirko Tomasović posebice izdvaja pjesmu *Kraj jeseni*, koju dovodi u intertekstualnu vezu s jednom od *Meditacija* A. de Lamartinea, kao i tekst *Moj ljubovnik*, koji se poziva na tad »kultnu« Lucićevu pjesmu *Jur ni jedna na svit vila*, te baladu *Věštica*, kao najavu kasnijih Šenoinih obrada folklornih priča i legendi.

Za razliku od prethodnih dviju autorica, opusi Jagode Brlić (1824. – 1897.) i Ane Vrdoljak (1833. – 1869.) manjega su opsega i sadržavaju isključivo lirsku poeziju. Prema postojećim podatcima, pjesnički korpus Ane Vrdoljak sastoji se od svega šest tekstova objavljenih u *Zori dalmatinskoj*, koji su zbog njezine dobi (svi su tekstovi nastali od njezine 11. do 13. godine) dugo vremena krivo pripisivani njezinu stricu Jeronimu Vrdoljaku. Ana Vrdoljak s toga stajališta predstavlja iznimnu pojavu u povijesti hrvatske književnosti, koju Tomasović uspoređuje sa sličnim »dječjim talentima« europskoga romantizma (V. Hugo, G. G. Byron, G. Leopardi, R. Castro), a njezina poezija pokazuje iznenađujuće visoku razinu pjesničkog umijeća, poglavito versifikacijskog. Specifičnom značajkom pjesničkoga opusa Jagode Brlić, koji se sastoji od tridesetak pjesama, mogla bi se, pak, prema Mirku Tomasoviću, držati iznimna »pjesnička osjećajnost« i prevladavajući elegičan ton, koji je nešto izraženiji u odnosu na ostatak onodobnoga hrvatskog pjesništva i usporediv s osjećajima melankolije i »spleena« koji prožimaju tekstove brojnih europskih romantičara.

Posljednji u nizu književnika i književnica hrvatskog romantizma predstavljenih u knjizi *Neznane i neznani* dubrovački je autor bogata književnog i prevoditeljskog opusa Pasko Antun Kazali (1815. – 1894.). Kazalijevo je djelo osobito zaslužno za ponovno uključivanje dubrovačke književnosti u središte hrvatskih i europskih književnih kretanja i u posljednjim je desetljećima privuklo nešto veću, premda također zakašnjelu, pozornost hrvatske znanosti o književnosti. Nezapaženom je, međutim, ostala njegova kritička rasprava na talijanskom jeziku *Letteratura e civiltà* (1857.), koju Mirko Tomasović prikazuje i donosi hrvatski prijevod odabranih ulomaka. Unatoč stanovitome anakronizmu (uvelike se oslanja na klasicističku koncepciju književnosti), ova rasprava zavrjeđuje spomen u povijesti hrvatske književnosti kao još jedan dokaz o autorovoj erudiciji, koja je u znatnoj mjeri obilježila njegov cjelokupan rad, te napose kao važno »žanrovsko obogaćenje« u hrvatskoj književnoj kulturi 50-ih godina XIX. stoljeća, u kojoj su takvi primjeri kritičke svijesti bili iznimno rijetki.

Dva posljednja priloga u knjizi, koji donose književne portrete Marina Sabića (1860. – 1923.) i Jakova Tomasovića (1882. – 1962.), pružaju nove spoznaje o hrvatskoj književnosti u epohi modernizma. U obama je slučajevima riječ o autorima katoličke orijentacije, koja je imala važnu ulogu u njihovu književnom radu, ali i bila jednim od razloga marginaliziranja njihova djela, posebice u Sabićevu slučaju. Suprotstavljajući se takvoj implicitnoj i ideološki motiviranoj osudi Sabićeva djela, Mirko Tomasović na primjerima nekoliko pjesničkih i jednoga proznog (putopisnog) teksta pokazuje da se ono može držati uzornim

ostvarenjem esteticizma, što s komparatističkoga stajališta potkrjepljuju poveznice između Sabićeva i pjesništva francuskoga simbolizma. Tomasović skreće pozornost i na Sabićev književnokritički rad, u kojemu je francuska književnost također zauzimala važan udio, što svjedoči i o njegovoj nezanemarivoj posredničkoj ulozi u hrvatsko-francuskim književnim vezama, dok mu, pak, širina književnokritičkih interesa i zagovaranje ideje književnog kozmopolitizma osiguravaju važno mjesto u pretpovijesti hrvatske komparatistike.

Književni rad Jakova Tomasovića izdvajao se, s druge strane, u kontekstu modernističke književne produkcije, jer se oslanjao na devetnaestostoljetnu utilitarnu koncepciju književnosti kao prenositeljice domoljubnih i religioznih ideja, što je donekle ograničavalo njegov napredak i vjerojatno također doprinijelo njegovu kasnijem zanemarivanju. Unatoč tomu, nesumnjivo je riječ o »talentiranom diletantu«, autoru raznovrsnoga književnog opusa (poezija, crtice, pripovijesti, putopisi, aforizmi, hagiografije), iz kojega Mirko Tomasović kao jedno od ponajboljih ostvarenja izdvaja neobjavljeni spjev *Bura* (završen 1917.), književnu apoteozu autorova rodnog kraja, nastalu na tragu romantičkoga epskog pjesništva. Značajnu ulogu Jakov Tomasović odigrao je i kao glavni urednik *Jadranske vile* (1928. – 1937.), jedinoga književnog časopisa na području Dalmacije u tome razdoblju, u kojemu su, između ostalih, surađivali Ivan Kozarčanin, Gabrijel Cvitan, Božo Lovrić, Jure Kaštelan i dr.

Pružajući uvid u dosad neotkrivene ili nedovoljno poznate tekstove i autorske opuse iz triju stoljeća hrvatske književnosti, knjiga *Neznane i neznani* istovremeno upotpunjuje spoznaje o trima književnopovijesnim epohama – klasicizmu, romantizmu i modernizmu. Bilo da odabrane tekstove smještaju unutar okvira aktualne poetičke paradigme, bilo da se, kao u slučaju Jakova Tomasovića, usredotočuju na tekstove koji slijede drukčije poetičke zasade, analize Mirka Tomasovića »neznane« autore i autorice ponovno uključuju u povijest hrvatske književnosti i ukazuju na neopravdanost njihova ranijeg zanemarivanja. Autorovo nastojanje da ponudi cjelovitiju sliku povijesti hrvatske književnosti razvidno je i iz prostornoga opsega koji obuhvaća njegova knjiga i u kojemu su tako ravnomjerno zastupljeni hrvatski sjever (kajkavska drama, Đ. M. Šporer, D. Jarnević, J. Brlić) i jug (A. Vidović, A. Vrdoljak, A. P. Kazali, M. Sabić, J. Tomasović). Upućujući na važan udio različitih kulturnih regija u književnoj produkciji pojedinih razdoblja, ova knjiga implicitno potvrđuje teritorijalnu cjelovitost hrvatske književne kulture, dok putem analogija i poveznica s inozemnim, ponajviše romanskim književnostima, svjedoči i o njezinu kontinuitetu s europskom književnošću.

Tomasovićeve analize ujedno pokazuju da bi svaka književnopovijesna ocjena trebala polaziti od pažljivoga i kritički utemeljenoga čitanja književnih tekstova, čiji je izostanak uvelike i bio odgovoran za prethodnu marginalizaciju i negativno vrjednovanje opusâ navedenih autora. Odabravši književnu vrijednost kao jedan od ključnih kriterija književnopovijesne prosudbe, Mirko Tomasović analizirane tekstove ponajprije želi rehabilitirati kao uspješna književna ostvarenja, pri čemu uzima u obzir različite stupnjeve te vrijednosti, kao i različite načine na koje se ona očitovala u pojedinačnim tekstovima. Pokazujući na taj način da je mjesto svakoga autora/autorice u nacionalnoj književnoj kulturi nezamjenjivo, knjiga *Neznane i neznani* pruža poticaj za daljnja istraživanja zaboravljenih i zanemarenih hrvatskih autora i autorica i za stjecanje spoznaja o dosad neotkrivenim slojevima povijesti hrvatske književnosti.

SVEIN MØNNESLAND: *DALMACIJA OČIMA STRANACA /
DALMATIA THROUGH FOREIGN EYES*

(FIDIPID, ZAGREB, i SYSPRESS, OSLO, 2011, 397 STR.)

Stjepan Krasić

1. Autor ove knjige Svein Mønnesland ugledni je profesor slavistike na Sveučilištu u Oslu i član Norveške akademije znanosti i umjetnosti koji dio svoga slobodnog vremena provodi u Staromu Gradu na otoku Hvaru. Bavi se izučavanjem južnoslavenskih jezika te kulture i povijesti južnoslavenskih naroda. Nakon što je 2001. izdao knjigu *1001 dan – Stari crteži iz Bosne i Hercegovine – Bosna i Hercegovina slikom i riječju kroz stoljeća*, prihvatio se posla da nešto takvo učini i s Dalmacijom. Njegova knjiga sadrži zanimljive ilustracije i odlomke putopisaca i istraživača u vremenskom rasponu od 1154. do 1925. godine.

Za razumijevanje Mønneslandove knjige, odnosno toga kako su stranci u prošlosti vidjeli i doživljavali Dalmaciju, potrebno je imati na umu kakvim su očima zapadni Europljani općenito gledali na svijet koji je iz jednog ili drugog razloga bio izvan vidokruga njihove sredine. Taj mentalitet možda najbolje izražavaju riječi njemačkog filozofa i začetnika njemačkog romantizma Georga Philippa Friedricha Freiherra von Hardenberga, zvanoga Novalis (1772 – 1801), koji kaže da »postoje tri glavne vrste ljudi: divljaci, necivilizirani barbari i Europljani«. Iako Novalis nije precizirao na koga točno misli ni gdje te skupine žive, nije teško pogoditi da je, kao i mnogi njegovi suvremenici i prethodnici, Europljanima smatrao samo one koji su živjeli na zapadnom dijelu tog malog kontinenta. Činjenica je, naime, da su mnogi u Zapadnoj Europi dugo vremena samo sebe smatrali Europljanima u civilizacijskom i vrijednosnom smislu, dok su ljude, osobito one u jugoistočnom i istočnom dijelu europskog kontinenta, nerijetko svrstavali u onu drugu skupinu. Da se ne radi ni o kakvom pretjerivanju, nije teško potkrijepiti brojnim primjerima iz djela zapadnoeuropskih putopisaca koji su slavenski svijet, kako zbog nepoznavanja jezika i kulture, tako i iz drugih razloga, mnogo puta smatrali dalekim, nepoznatim, egzotičnim i primitivnim svijetom u kojemu vladaju drukčiji, čudni zakoni i običaji; svijet u kojemu se ne govori nekim »kulturnim«, njima poznatim (germanskim ili romanskim) jezikom, nego čudnim, njima sasvim

stranim (»barbarskim«) jezicima. Dovoljno je podsjetiti na poznatog njemačkog filozofa i pisca Johanna Gottfrieda Herdera (1774 – 1803) koji je rekao da »slavenski narodi mnogo više prostora zauzimaju na zemljopisnoj karti nego u povijesti«.

Sve je to potrebno znati da bi se knjiga profesora Sveina Mønneslanda čitala s razumijevanjem. Ona donosi gotovo 800 (točnije 782) kratkih prikaza, slika, crteža, zemljovida i sl. stodvadesetčetvorice putopisaca, hodočasnika, diplomata, političara, književnika, geografa, slikara i dr. koji su se kraće ili duže zadržali u Dalmaciji obično na proputovanju u neka druga odredišta, osobito u Svetu Zemlju. Istočna jadranska obala, na kojoj Dalmacija zauzima središnji i najvažniji dio, oduvijek je, zbog svog geografskog položaja, bila povlašteni most između europskog Zapada i Bliskog istoka. Putnicima raznih zapadnoeuropskih naroda kao što su bili Nijemci, Francuzi, Nizozemci, Danci i dr. bilo je mnogo lakše i sigurnije spustiti se preko Alpa u plodnu Padsku nizinu te se u Veneciji ukrcati na brodove na putu za Istok, nego se opasnim i nesigurnim morskim putem preko Biskajskog zaljeva i Gibraltara probijati prema Palestini strahujući kako od mora tako i gusara muslimanskih Arapa. Brojni otoci i otočići, luke i lučice istočnojadranske obale pružali su pogodno utočište u slučaju nevremena i iznenadnih oluja koje su nerijetko uzimale velik danak u ljudskim životima i materijalnim dobrima. Pa ipak, za njih je Dalmacija – i ne samo ona – bila »daleki« i nepoznati kraj kroz koji se samo prolazilo, a vrlo rijetko dolazilo da bi ga se bolje upoznao.

Odmah recimo da su izvješća tih prolaznika vrlo raznolika. Svaki je od njih Dalmaciju doživio na svoj način. U kraćim usputnim zapisima koje su ostavljali iza sebe jedan govori o njezinu geografskom položaju, drugi o njezinim prirodnim ljepotama, treći o životu i običajima njezinih ljudi, četvrti o njihovoj nošnji, odnosu prema strancima, peti o udaljenosti od pojedinog njemu poznatijeg središta itd. – pravi kaleidoskop najrazličitijih viđenja i svjedočanstava koje je teško svesti na neki zajednički nazivnik. Njihova se svjedočanstva redaju kronološkim redom od 1153. do 1925. Uz svako su doneseni kratki podatci o njihovim autorima, što pomaže razumijevanju čitave stvari.

Opisano je ili spomenuto 77 lokaliteta u Dalmaciji i današnjoj Crnoj Gori, obično u talijanskom obliku: Arbanasi, Biograd, Brač, Budva, Cavtat, Čiovo, Drniš, Dubrovnik, Dugi otok, Gruda, Gruž, Herceg Novi, Hvar, Jabuka, Jelsa na Hvaru, Kaštel Gomilica, Kaštel Lukšić, Kaštel Stari, Kaštel Štafilić, Kaštela, Kistanje, Klek, Klis, Knin, Koločep, Konavli, Korčula, Kotor, Krivošije, Krka, Lastovo, Lastva, Lokrum, Lopud, Lovrijenac, Metković, Mljet, Neretva, Nin, Obrovac, Ombla, Omiš, Pag, Palagruža, Pelješac, Perast, Petrovac na Moru, Preko, Primošten, Rab, Risan, Sinj, Skradin, Split, Solin, Stari Grad na Hvaru, Ston, Ston Mali, Stradun, Sućuraj, Supetar na Braču, Sušac, Sutivan na Braču, Sutomore, Svetac (otok), Sveti Stefan, Šibenik, Šipan, Šolta, Tivat, Trogir, Verige u Kotskom zaljevu, Trsteno, Vis, Vrboska, Vrljika, Zadar, Župa Dubrovačka. Najčešće se, razumljivo, spominju gradovi Zadar, Šibenik, Trogir, Split, Hvar, Korčula i Dubrovnik koje su najviše posjećivali hodočasnici, putnici, diplomati, trgovci i dr. Njihovi se zapisi, ponekad popraćeni slikom ili crtežom, uglavnom svode na najnužnija zapažanja o lukama i gradovima u kojima su nalazili predah, nužan odmor ili utočište u nevremenu kako bi mogli nastaviti put prema jugoistoku ili prema sjeverozapadu, ako su se vraćali kući.

Prvi i najstariji prilog jedan je zemljovid svijeta koji je 1153. izradio arapski kartograf i geograf Al-Idrisi koji je u službi normanskog kralja Rogera II. proputovao našom obalom. Napisao je i knjigu *Kitab al-Rujari* (Rogerova knjiga) u kojoj je donio kratak opis hrvatskih gradova Zadra, Biograda, Šibenika, Trogira, Splita i Dubrovnika. Za Zadar kaže da je »grad s prostranim teritorijem i zbijenim zgradama« i da mu »morski valovi udaraju u gradske bedeme«. Trogir je grad »izuzetan zbog ugodnosti i utvrđenja, nastanjen Dalmatincima koji se bave dugim plovidbama i vojnim ekspedicijama«, a Dubrovnik »posljednji grad u Hrvatskoj« na putu prema jugoistoku (str. 16 – 17).

Sljedeći je putopisac u ovoj knjizi Geoffroi de Villehardouin (1202), sudionik i kroničar IV. križarske vojne. Očevidac je zauzimanja najprije Zadra, zatim Carigrada (za račun Venecije 1204), pa njegovo svjedočanstvo ima prvorazrednu povijesnu važnost (str. 18 – 19). Autor ove lijepo knjige počastio nas je i reprodukcijom Tintorettove slike »Bitka za Zadar« koja je ovjekovječila »junaštvo« onih koji su trebali oslobađati Svetu Zemlju od muslimana, ali su se stavili u službu osvajača jednog mirnog kršćanskog grada. Sva njegova »krivnja« bila je njegova strateška važnost za nadzor nad cijelim Jadranom i bogatstvo, kojima je stoljećima pobuđivao osvajačke apetite onih kojima je vjera bila pokriće za osvajanje tuđih zemalja (str. 34).

Slijede izvještaji, slike, crteži, opisi pojedinih gradova koji se razlikuju od putopisca do putopisca. Poseban osvrt zavrjeđuje Konrad von Grünemberg, Nijemac iz Konstanza na Bodenskom jezeru, koji je 1486. na putu u Svetu Zemlju proputovao našom obalom, kojom prilikom je posjetio Zadar, Hvar, Korčulu i Dubrovnik. Na povratku kući objavio je svoj putopis pod naslovom *Hodočasničko putovanje od Konstanza do Jeruzalema* s nekoliko lijepih crteža u boji sa zanimljivim zapažanjima o životu i običaju običnih ljudi. Ostavio nam je opis jedne svadbene povorke u Zadru u kojoj je mladenka »imala na glavi krasnu zlatnu krunu s dragim kamenjem, a povrh nje vjenčić.« Navodi da su tom prilikom »mladu iz okolnih kuća počeli obasipati žitom, zobi, ječmom i svakojakim zrnjem. To se ponavljalo u svim ulicama do crkve, kao i na povratku iz crkve. Raspitali smo se kod naše gazdarice za smisla toga posipanja i bacanja žita, i što to znači; a ona nam je rekla da se to čini zato da donese sreću mladenki i njezinu budućem porodu, i to u tolikoj mjeri da im nikada ne uzmanjka žita, već naprotiv, da uvijek budu imali svega u izobilju.« Misa koja se nakon toga služila bila je »po slavenskom obredu« (str. 20).

Još je zanimljiviji njegov doživljaj u Šibeniku. Navodi izvrsno organiziranu službu za prihvata stranih putnika, izvanrednu gostoljubivost, odličnu kuhinju i, što je možda najzanimljivije, organiziranu turističku službu i vođenje po znamenitostima grada kakvih se ne bi postidjele ni današnje turističke agencije. Njemu i njegovoj skupini gradske su se vlasti »srdačno stavili na raspolaganje« te ih najprije odvele u »novosagrađenu katedralu, što je za nas bio divan prizor; cijela crkva je krasno protkana bijelim mramorom, kipovima i dekoracijama da bi dugo trebalo da to čovjek opiše.« Gradonačelnik ih je zatim poveo svojoj kući gdje ih je počastio »izvrsnim jelom i kolačima«. Na kraju im je stavio na raspolaganje »jedan drugi oveći čamac s nekoliko veslača i jednim gospodinom, koji je govorio četiri jezika, da nas zabavlja razgovorom. Ovaj nam je gospodin ispričao prošlost, običaje i geografski oblik nekadašnjeg dalmatinskog kraljevstva i njegova glavno

grada Šibenika; rekao nam je kako oni po pravu pripadaju ugarskoj kruni, no da ih ugarski kralj ne može zaštititi od moćnog Turčina, pa su primorani prihvatiti vrhovništvo Mletaka« (str. 22). Za Grünemborgove se crteže u boji ne bi moglo reći da vjerno prikazuju izgled dalmatinskih gradova, ali se mora priznati da su napravljeni s mnogo dobre volje i umjetničkog ukusa, pa su stoljećima nakon toga u Njemačkoj mogli biti dobra »turistička« propaganda za cijelu Dalmaciju.

Drugi se putopisci toga doba nisu trudili da u svoje dnevnike unesu po neki ovako lijep doživljaj, nego su radije navodili ono što, po njihovu shvaćanju, nije bilo za pohvalu. Tako Nicolas de Nicolay (1517 – 1583), francuski putopisac, vojnik, umjetnik i kraljevski kartograf, o svom boravku u Dubrovniku na putu za Carigrad 1551. jedino što je zapamtio bilo je to da su Dubrovčani »općenito bogati, a još su više škrti, ne misleći ni na što drugo nego na prihode od svoje trgovine. Osim toga, toliko su ponosni da misle da ni u jednoj drugoj zemlji nema toliko znanosti i plemenitosti kao kod njih« (str. 37).

Mønnesland navodi da je i William Shakespeare (1564 – 1616), koji nikada nije posjetio Iliriju, odnosno Dalmaciju, za nju ne samo čuo nego i smjestio radnju svoje drame *Na tri Kralja ili Kako hoćete* (str. 42). Veliki engleski pisac zna da se u njoj pije dobro vino. A što bi sve znao i pisao da ju je doista vidio?! Ističe da je on, po talijanskom imenu Dubrovnika, dao ime »Argosy« tipu velikog trgovačkog broda (str. 43).

No ako baš i nije sigurno da nas je Shakespeare zadužio spomenutim imenom dubrovačkog broda, sigurno je da nas je jedan drugi Britanac, škotski arhitekt i povjesničar arhitekture, Robert Adam (1728 – 1792), zadužio nečim drugim: prvim vjernim i umjetnički izrađenim crtežima Dioklecijanove palače u Splitu. Nakon dvije godine studija u Italiji, on je – zajedno s francuskim umjetnikom Charles-Louisom Clérissieuom, poznatim po crtežima antičkih razvalina – 1757. posjetio Split kako bi proučio Dioklecijanovu palaču s arhitektonskog gledišta. U pet tjedana, koliko je proveo u gradu, on je stručno obradio Dioklecijanovu palaču izdajući 1764. reprezentativnu monografiju velikog formata koja je imala znatna utjecaja rimske arhitekture na englesku i europsku arhitekturu toga doba. (str. 64 – 89).

No i Nijemci su, iako sa zakašnjenjem od čitavog jednog stoljeća, počeli otkrivati umjetničko blago Dalmacije sadržano u njezinoj arhitekturi. Ilustrirani časopis *Illustrierte Zeitung*, koji je izlazio u Leipzigu od 1843, objavio je više članaka o Dalmaciji. Zaslužuje da se navede nekoliko njegovih riječi objavljenih u jednom prikazu 1860: »Dalmacija je klasična zemlja, isto toliko klasična kao Italija ili Grčka; njeno plavo i balzamično nebo nadgleda vapnenačke planine i krševito tlo, ali i divne doline i lijepa brda puna mirisnog zelenila, pravi mali raj, s močvarama i jezerima, morem s bezbrojnim otocima i poluotocima, zaljevima i lukama, kanalima i tjesnacima, ali prije svega sa stanovnicima koji stapaju različite elemente s Istoka, Juga i Zapada, a puni su prirodne snage, ali i mračnih predrasuda te čudnih običaja« (str. 136).

Sve je te putopise i opise naših krajeva svojom stručnošću i širinom zahvata nadmašio talijanski opat Alberto Fortis (1741 – 1803) koji je, za razliku od drugih putopisaca, ne samo proputovao Dalmacijom, nego se i malo duže u njoj zadržao, osobito u njezinu zaleđu koje do tada nitko nije posjećivao. Bilo je to u vrijeme prosvjetiteljstva u XVII. i XVIII. st.

koje iz drugog kuta gledanja pristupa stvarnosti, osobito prirodi. Prosvjetiteljski pokret, koji je osobito naglašavao važnost povratka prirodi i sve što je s njom povezano, u našim je krajevima našao neiskvaren komad svijeta i gotovo idealan predmet umjetničkog nadahnuća kakvo je Europa bila zaboravila. Fortis je svojom knjigom *Viaggio in Dalmazia* (Venecija, 1774) na jedinstven način upoznao europsku javnost s tim da u srcu Europe, nadomak srednjoeuropske prosvjete, na granici Zapada i Istoka, pod mletačkom vlašću, malo dalje od obale koju su mnogi opisivali, živi ne samo jedna druga Dalmacija nego jedan drugi svijet kakav su tražili filozofi povratka k prirodi, i pokazuje sve dobre osobine neiskvarenog čeda prirode provodeći nepatvoren život pastira, ratara i ratnika; narod koji živi u velikim zadrugama u obiteljskom jedinstvu gajeći duboke i nježne osjećaje ljubavi, prijateljstva, zajedništva i viteštva u skladu s prirodom bez pogubnih poroka koji su, činilo se, rastočili europsku civilizaciju; narod koji – unatoč teškim uvjetima života i u neprestanoj opasnosti od neprijateljskih napada – držeći »u jednoj ruci arkebuzu, u drugoj motiku«, pokazuje zavidne plodove duhovnog života. Ono što je, zahvaljujući tom talijanskom putopiscu, na poseban način očaralo tadašnju kulturnu Europu bilo je upravo to divno i dotle posve nepoznato kulturno i duhovno blago sadržano u narodnim pričama, viteškim pjesmama i, nadalje, u prelijepoj pjesmi *Asanaginici* koju je on prvi put objavio u svojoj knjizi, davši na taj način europskoj književnosti novu dimenziju osebuje osjećajnosti i ozbiljnost dokumentiranosti. Ona je pokazala svijetu da su i »primitivni«, tj. civilizacijom neiskvareni narodi u stanju stvoriti vrhunska književna djela. Njegovi »Morlaci« odjednom su postali predmet mnogo šireg zanimanja, a »morlakizam« kao osebujan pojam ušao u europsku književnost. Idejna strujanja u Europi uoči Francuske revolucije (1789) našla su svoje poticaje u povratku prirodi koji je zastupao J. J. Rousseau (1712 – 1778), a Fortisovim su djelom bila poduprta i osnažena.

Iako je Fortis sebe smatrao mnogo više prosvjetiteljem, znanstvenikom, biologom, mineralogom i sakupljačem starih rukopisa nego književnikom, njegov je doprinos književnosti bio od neizrecive vrijednosti. Objavljivanjem *Asanaginice* on je hrvatskoj književnosti dao najveći mogući publicitet u svijetu. Fortisova knjiga bila je jedno od najzanimljivijih djela talijanske književnosti druge polovice XVIII. st., a njezini odjeci još veći u Europi nego u samoj Italiji. Ona je tu odjeknula kao prvorazredna književna senzacija. Središnje i najopširnije poglavlje Fortisova djela o običajima Morlaka odmah je bilo prevedeno na njemački, francuski, švedski, a uskoro je napravljen cjelovit prijevod knjige na njemački, francuski i engleski. Djelo je, ujedno, imalo osobito jak utjecaj na austrijsku groficu i književnicu Justinu Wynne Orsini-Rosenberg (1735 – 1790) koja je u svojem romanu *Les Morlaques* (Venecija, 1788) pored narodnih pripovjedaka opisala mnoge narodne običaje Dalmatinske zagore kao što su pobratimstvo, zaruke, vjenčanja, otmice djevojaka i dr. složivši ih u skladnu cjelinu. Ona je to objavila tako uspješno da je doživjela veliko priznanje.

U Mønneslandovoj knjizi ima dosta tekstova koji govore o prirodnim ljepotama Dalmacije. Izdajamo tekst francuskog pisca Eduarda Maurya (1858 – ?) koji u knjizi *Na vratima Istoka* iz 1896. piše: »Kad bi trebalo na našem starom svijetu izabrati najprikladniji kutak da se prijatelju pokaže koliko more može biti plavo, a koliko priroda može imati čara

i koliko se može pokazati raskošnom unatoč svojoj golotinji, onda bi ga trebalo poslati na obalu Jadranskog mora» (str. 335).

U knjizi nalazimo imponantan broj crteža i gravira izvrsne kvalitete, znalački odabranih vizura naših starih palača i građevina, osobito Dioklecijanove palače. S tim u vezi francuski izdavač Joseph de Lavalée u svojoj knjizi *Slikovito i povijesno putovanje Istrom i Dalmacijom* (Pariz, 1802) vidi i same Splitskane kao učene ljude zainteresirane za kulturu: »Uljudno ponašanje, uglađenost i raskoš prevladava ovdje u Splitu. Ljudi su uslužni, ljubazni i gostoljubivi prema strancima. Izgleda da ih impresionira napor koji ulažu učeni putnici da bi stigli tu i divili se njihovim spomenicima. Ljudi ovdje vole svraćati pozornost na vrijednost spomenika, čak i na najmanje sitnice; govore kao besprijeekorni stručnjaci za povijest... Malo je pitanja na koja ne znaju odgovoriti, malo je sumnji koje ne mogu razjasniti, malo zapažanja o kojima ne bi stručno raspravljali« (str. 107).

Austrijski umjetnik Emil Jakob Schindler (1842 – 1892), jedan od najistaknutijih austrijskih impresionističkih slikara, tvrdi da je srednji vijek »ostavio u dalmatinskim crkvama veliki broj dekorativnih djela ili namještaja toliko izvanredne ljepote da se nešto slično jedva može naći u bilo kojoj drugoj zemlji«. Njega se osobito dojmilo izvanredno gostoprinstvo prosječnog Dalmatinca: »Kad sretno stranca, odmah ga pozdravlja i prati ga daleko ako se dogodi da ne zna put. Dok gost boravi u kući, važi kao nešto sveto za ukućane; nitko mu neće nanijeti neku nezgodu, pokrasti ga i ni po koju cijenu izdati ga« (str. 285).

U knjizi ima i drugih zanimljivih zapažanja o općim društvenim i političkim prilikama koja domaći čovjek, budući da u njima živi, obično ne uočava. Engleski pisac William Miller 1898. u svega nekoliko riječi sažima dugu i složenu povijest balkanskih država i naroda: »Kroz povijest Balkanskog poluotoka ime Dubrovnika napisano je ne krvavim slovima, kao u većini balkanskih država, već zlatnim. Jer Dubrovčani su bili najbolji trgovci na Bliskom istoku u staro vrijeme« (str. 335). A francuski pisac Charles Yriarte (1832 – 1898), dopisnik *Le Monde Illustré* i njegov urednik od 1862. do 1871., o Dalmatincima piše: »Premda je zemlja siromašna, narod je izuzetan. Kažu da slabašna djeca umiru rano, podvrgnuta surovom režimu bijede; oni snažniji preživljavaju i tako se rasa pročišćava. Cijelo je stanovništvo snažno, srčano i sklono entuzijazmu; stanovnici su neobrazovani, ali jedinstveni, puni povjerenja i uvijek lojalni. Netko je za Dalmaciju rekao da je to 'zemlja bez ključeva'. Krađa je nepoznanica; jedino možete doživjeti da vas ljudi udare po licu, jer ovdje iznad svega preziru kukavičluk i licemjerje. No ti visoki Dalmatinci, jaki i stasiti, plemenitih lica i borbenog izgleda, pomalo su lijeni i bezbrižni, dok njihove žene, kao i žene Kabila, obavljaju teške fizičke poslove, a istovremeno su i ponosne« (str. 188). Ako se netko slučajno ogriješi o zakon i policija ga privede, panduri mu ne stavljaju lisice na ruke nego upotrijebe mnogo humanije sredstvo: »Kad panduri uhite nekog prijestupnika i izvedu ga pred sud, straža umjesto da mu stavi lisice, kako stanovnici obližnjih kotara nose široke hlače, zadovoljava se time da mu razrežu vrpce na hlačama, koje, padajući na pete, otežavaju hodanje« (str. 198).

Međutim, nad ovim i ovakvim tekstovima daleko prevladavaju objektivni i dobronamjerni osvrti i sudovi među kojima ima i takvih koji ni danas nisu izgubili na svojoj svježini i važnosti.

Siromaštvo Dalmacije mnogim je strancima udaralo u oči pa su neki iznosili svoje mišljenje kako bi se stanje moglo poboljšati. Časnik austrijske vojske H. R. Rödlich, koji je 1801 – 1804. boravio u Dalmaciji, u svojoj knjizi *Skice fizičko-moralnog stanja Dalmacije i Boke kotorske* (Berlin 1811), daje vrlo zanimljive preporuke o tomu što bi se moglo i smjelo činiti da se poboljša privreda u Dalmaciji: »Trebalo bi strogim mjerama spriječiti neovlaštenu sječū šuma, a osobito loženje hrastovim drvom kod destiliranja brodskog katrana. S druge strane, valjalo bi posvetiti osobitu pažnju pošumljavanju, da bi pokrajina mogla pokriti vlastite potrebe za građevnim drvom, koje sada valja uvoziti. Vrlo unosan mogao bi biti uzgoj crnog i bijelog luka, jer se ovdje jede vrlo mnogo luka, a Dalmatinci i Albanci neobično rado jedu sve vrste kupusa, tako reći bez kupusa ne mogu ni živjeti« (str. 121).

Slika koja se dobiva o Dalmaciji iz pera stranaca kroz nekoliko stoljeća ne bi bila potpuna kad bismo prešutjeli njihove kritičke osvrtne ne ulazeći u pitanje njihove objektivnosti i dobronamjernosti. Kao primjer navodimo Engleza Williama Roylea koji 1900. ironično i s visoka piše da »Dalmacija, u glavama ljudi, uglavnom se asocira s pjegavim psima, a neke pijanice upoznate su s činjenicom da Maraschino de Zara dolazi iz glavnog grada te zemlje; prosječno znanje ne obuhvaća mnogo više od toga, i malo je koji dio Europe toliko malo posjećen kao što su dijelovi na istočnoj strani Jadrana« (str. 346). S njim se, u biti, slaže i jedan Francuz, grof Bertrand de Modeville (1744 – 1818), ministar Louisa XVI. On u knjizi *Nošnje nasljednih država vladarske kuće Austrije* o stanovnicima Dalmacije tvrdi sljedeće: »Stanovnici Dalmacije, kao i Albanije, potječu od starih Skita. Oni su visoki, jaki, hrabri i ustrajni, ali veliki razbojnici. Da bi putnici putovali sigurno u ovoj zemlji, moraju biti dobro naoružani i s pratnjom. Sami stanovnici nikad ne izlaze bez svega što imaju od oružja« (str. 112).

Moglo bi se navesti više takvih i sličnih tekstova, sve jedan zanimljiviji od drugoga. Prava ilustrirana enciklopedija Dalmacije koja bi također mogla nositi naslov »Dalmacija očima stranaca u riječi i slici«.

No bez obzira na sami naslov, malo upućenijem čitatelju mogu zasmetati neki sitniji nedostaci:

1. Ni u naslovu, ni u uvodu nije jasno razgraničen pojam Dalmacije koji se, kao što je poznato, s vremenom mijenjao. Autor u svojoj knjizi donosi i nekoliko lokaliteta koji nikada nisu pripadali Dalmaciji u užem smislu riječi (Budva, Krivošije, Petrovac, Risan i Sveti Stefan), nego mletačkoj Albaniji, danas Crnoj Gori.

2. Autor knjige *Dalmacija očima stranaca* nesumnjivo je bolji jezikoslovac nego povjesničar. U njegovu se tekstu, naime, nađe poneki pogriješan povijesni podatak što se moglo lako izbjeći. Njemu kao strancu to ne smijemo zamjeriti, iako na to treba ukazati. Kao primjer navodimo njegov opis IV. križarske vojne u kojoj su križari za račun Venecije 1202. osvojili i opljačkali Zadar. Ne stoji njegova primjedba da su za to nedjelo »naknadno čak uspjeli dobiti blagoslov od Pape« (str. 18). On kao da nije pročitao tekst koji odmah iza

toga objavljuje u kojemu stoje riječi cistercitskog opata iz Vauxa koji je rekao križarima: »Gospodari [možda bi bilo bolje prevesti kao »gospodo«], zabranjujem vam, u ime rimskog Pape, da napadate ovaj grad; jer su ljudi u njemu kršćani, a vi ste hodočasnici« (str. 18). Činjenica je da je papa Inocent III. bio toliko ogorčen kako tim nedjelom tako i pljačkom Carigrada da je htio prokleti križarske zapovjednike, ali su ga od toga odvratili savjetnici, jer bi vojnici, koji za to nisu bili odgovorni, ostali bez svojih zapovjednika, što je moglo uroditi teško predvidljivim posljedicama za sudbinu tih ljudi.

3. Profesor Mønnesland u svojoj je knjizi donio svjedočanstva 124-ero stranih putnika o Dalmaciji u vremenskom razdoblju od oko 800 godina prikupljena u raznim i, u mnogim slučajevima, teško pristupačnim knjižnicama diljem Europe. No time njihov broj nipošto nije iscrpljen. Već se više od stotinu godina o njima piše u raznim časopisima, što se u uvodu moglo naznačiti.

4. U sitnije nedostatke ove vrijedne knjige mogla bi se ubrojiti također atribucija slike jednog lokaliteta, Bola na otoku Braču iz 1875, ispod koje stoji da je Supetar na Braču (str. 194) ili pak pogrešna tvorba pridjeva »gotski« umjesto gotički (str. 375), što je stvar više lektora nego samog autora.

No bez obzira na te neznatne manjkavosti, koje ovdje radi korektnosti navodimo, knjiga profesora Mønneslanda nezanemariv je doprinos hrvatskoj kulturnoj povijesti. Zahvaljujući njoj možemo s približnom sigurnošću znati što je neki učeniji zapadnjak, prije modernih sredstava za priopćavanje, mogao znati o Dalmaciji, a nama je učinila lako dostupnim brojna i, u mnogim slučajevima, teško dostupna svjedočanstva, zemljovide i ilustracije naših krajeva i gradova. Na grafikama donesenim u ovoj knjizi Dalmatinci su obično prikazani kao stasiti, ponosni, brkati i odlučni muškarci, koji u rukama drže najrazličitije predmete: sablje, buzdovane, muškete, duge čibuke, gajde, tamburice ili neko drugo glazbalo ili neki drugi simbol svoje muškosti; glave su im pokrivene kapama i šeširima svih vrsta, boja i oblika; iz njihovih širokih pojaseva obično vire bodeži ili samokresi. Žene su ljupke dame s lijepim frizurama, u dugim, maštovitim i elegantno skrojenim haljinama koje se razlikuju od kraja do kraja, od grada do grada, svjedočeći tako o raznovrsnosti i bogatstvu mašte naših tvoraca nekadašnje mode. Sve je to potaknulo engleskog pisca Williama Millera (1864 – 1945) da napiše: »Nošnje Dalmatinaca, fizički jedne od najfinijih rasa na svijetu, nigdje nisu tako slikovite kao u Šibeniku, osim naravno, u Dubrovniku« (str. 335).

Knjiga *Dalmacija očima stranaca* čita se s osobitom lakoćom i, što je mnogo važnije, s velikim intelektualnim zadovoljstvom i korišću. U stanju je obogatiti ili, u najmanju ruku, osvježiti znanje čak i upućenijeg poznavatelja bogate dalmatinske povijesti. Njezina osobita vrijednost u tome je što su svi tekstovi doneseni na hrvatskomu i engleskomu. Slike, crteži ljudi, lokaliteta, vedute, narodne nošnje, oruđa, oružja, u crno-bijeloj tehnici i boji, od kojih mnogi imaju ne samo umjetničku nego i povijesnu vrijednost. Upravo zbog toga ne bi smjela postojati nijedna knjižnica vrijedna tog imena bez ove doista vrijedne knjige.

ZDRAVKA JELASKA MARIJAN: *GRAD I LJUDI: SPLIT 1918. – 1941.*
(HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, ZAGREB, 2009.)

Duško Kečkemet

Povjesničar Grga Novak obradio je, po narudžbi tadašnje splitske Općine, dvadesetih godina prošlog stoljeća, povijest Splita od početaka do konca preporoda i pohrvaćenja Općine 1882. godine, što je do danas objavljeno čak u tri izdanja (Split 1957. – 1965., 1978., 2005.). Daljnja razdoblja povijesti Splita obrađivana su u raznim odvojenim sadržajima, monografijama, ličnostima i popularnijim ili literarnijim pregledima, u znanstvenim ili popularnijim djelima brojnih autora. Možemo zaključiti da je prošlost Splita obilno obrađivana, ali nakon Novakovog djela nikada u opširnijim cjelovitim pregledima pojedinih razdoblja.

Dio tog zamašnog posla upravo je objavila Zdravka Jelaska Marijan, obrađivši razdoblje povijesti Splita između dva svjetska rata, 1918. – 1941.

Proučavanje tog razdoblja povijesti Splita otežano je time što su arhivi splitske Općine izgorjeli u Drugom svjetskom ratu, a u ratnim su prilikama propali i brojni privatni arhivi, kao i oni ustanova i privrednih poduzeća, u akcijama čišćenja potkrovlja i podruma u tim kritičnim godinama. Arhivska građa nekih splitskih javnih djelatnika i nekih privatnih ustanova ipak se čuva u Državnom arhivu u Splitu, pa ih je autorica obilato koristila; jednako i oskudnu građu u Državnom arhivu u Zadru. Koristila se i donekle već objavljenom arhivskom građom o pojedinim temama i ličnostima. Tako je koristila i preko dvije stotine objavljenih znanstvenih i drugih knjiga i napisa, navedenih u popratnoj literaturi.

Međutim, najpouzdanije i najobilnije gradivo za razne pojave, pitanja, zbivanja i slično u Splitu autorici je pružilo desetak splitskih dnevnika i drugih periodika, najviše podaci dnevnom građom najbogatijeg dnevnika *Novo doba* (1918. – 1941.). Tim se obavijestima autorica osobito koristila za opis svakodnevnog života u Splitu, raznih osoba i pojava u gradu, koje je obrađivala po sadržajima.

Nakon demografskog i prostornog razvoja grada toga razdoblja opisala je osebujne pojave političkih prilika i života nakon minulog rata, među ostalim i sklonost tadašnje

generacije Splićana programu jugoslavenskog jedinstva, u strahu od aspiracija Talijana za čitavom Dalmacijom, nakon okupacije Istre, Rijeke i Zadra.

Slijedi opširni opis gradske infrastrukture, prometa, pomorstva, brodogradnje, industrije, trgovine, poljoprivrede i početaka turizma.

Dio teksta posvećen je stanju i problemima obitelji; zatim obrazovanju i školstvu, zdravstvu i zdravstvenim ustanovama. U osobito zanimljivim poglavljima opisala je os-ebujne splitske ambijente pjace, rive, luke, kavana i gostionica, kazališta, kinematografa, tržnica, kupališta i groblja.

Slijede opisi lokalnih običaja prigodom raznih blagdana tijekom godine.

Uvjerljivo je, na temelju dnevnih novinskih izvještaja, opisala i tamne strane gradskog života: krađe, nasilja, skitnje, ubojstva, požare i slične pojave.

Nakon povijesti i djelovanja dobrotvornih društava posebno je poglavlje posvetila opisu kulturnog i umjetničkog života grada u tom razdoblju: spomenicima, knjižnicama, muzejima, galerijama, novinama, časopisima; također književnicima, likovnim i glazbenim djelatnicima toga doba u Splitu. Te su posljednje teme mogle biti u odnosu na ostale i nešto obimnije.

Završila je prikaz splitskog javnog života športskim djelatnostima, posebno društvima *Hajduka*, *Gusara* i *Jadrana*.

U konačnom zaključku autorica naglašava istaknutu ulogu Splita među ostalim gradovima u državi, posebno zbog povlaštenog lučkog prometa i razvijenih industrija cementa i brodogradilišta.

Obimna povijest Splita, od preko 500 stranica, odlično ispunja društveno stanje i zbivanja u gradu toga dvadesetogodišnjeg međuratnog razdoblja. Nakon Novakove i ove obrade prošlosti grada ostaju za obradu otvorena razdoblja 1882. – 1918., ratno doba 1941. – 1945. i od poratnog doba do danas. Objavljivanje ovog značajnog povijesnog djela jedva da je u našim javnim medijima i spomenuto.

KRONIKA KNJIŽEVNOG KRUGA SPLIT

LIPANJ – RUJAN 2011.

6. lipnja

U prostorijama Društva hrvatskih književnika, na Trgu bana Jelačića 7/I u Zagrebu, na tribini »Susreti u DHK« predstavljena su *Latinska manja djela II.* Marka Marulića (Književni krug Split, 2011.). Knjigu, koju su priredili i preveli V. Gligo, V. Gortan, N. Jovanović, D. Novaković i V. Rezar, predstavili su je D. Novaković, N. Jovanović i M. Tomasović. Tribinu je vodila Lada Žigo.

18. kolovoza

U dvorištu Muzeja grada Splita održan je prigodni domjenak povodom 561. rođendana Marka Marulića, oca hrvatske književnosti i najpoznatijeg Splićanina svih vremena u organizaciji *Marulianuma*, Centra za proučavanje Marka Marulića i njegova humanističkoga kruga (Književni krug Split). Uz rođendanske čestitke i zdravice svečaru Bratislav Lučin održao je prigodno predavanje popraćeno projekcijom: »Od glazbe u Marulića do Marulića u glazbi«, a svečarskom ozračju pridonio je gitarist Petar Čulić izvodeći skladbe za lutnju i gitaru.

DVADESET I TREĆA KNJIGA MEDITERANA

(25. rujna – 01. listopada 2011.)

PROGRAM

25. rujna

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) svečano je otvorena 23. Knjiga Mediterana, međunarodna kulturna manifestacija koju organiziraju Književni krug Split i Zavod za znanstveni i umjetnički rad HAZU u Splitu uz znanstvenu pomoć Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i Odsjeka za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Samo otvorenje, koje je započelo uvodnim esejom Josipa Bratulića, »Historiografija i hagiografija«, vodio je predsjednik Književnog kruga Nenad Cambi. U nastavku su predstavljene dvije knjige: knjiga Duje Rendića-Miočevića *Dalmatia Christiana – Opera omnia* (Arheološki muzej Zagreb i Književni krug Split, 2011.) koju je za tisak priredio Nenad Cambi, te Tomislava Marasovića *Dalmatia praeromanica – Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji, sv. 3: Korpus arhitekture. Srednja Dalmacija* (Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split i Književni krug Split, 2011.). Nakon pozdravne riječi N. Cambija, o knjizi Duje Rendića-Miočevića i autoru govorili su J. Balen, B. Migotti i N. Cambi, a o knjizi T. Marasovića N. Cambi, T. Raukar, Ž. Peković, T. Šeparović, Z. Karač i sam autor.

27. rujna

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) u jutarnjim satima održan je prvi dio međunarodnoga znanstvenog skupa SPLITSKA HAGIOGRAFSKA BAŠTINA: POVIJEST, LEGENDA, TEKST, koji su organizirali Književni krug Split i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu uz pokroviteljstvo Papinskog odbora za povijesne znanosti. Skup je započeo radom nakon pozdravnih riječi: u ime predsjednika Papinskoga odbora za povijesne znanosti prisutne je pozdravio Pierantonio Piatti, u ime Nadbiskupije splitsko-makarske mons. Marin Barišić, u ime Europskoga sveučilišta u Rimu Massimiliano Valente te u ime suorganizatora Marko Trogrlić.

Referate su uz bogat ilustrativni materijal održali: I. Petrović, M. Matijević Sokol, V. Lalošević, I. Bodrožić, B. Lučin, M. Benić i N. Jovanović, N. Cambi, J. Dukić, J. Jeličić-Radonić i E. Marin. U popodnevnom satima nastavljen je rad skupa referatima S. Kovačića, Z. Strike, P. Piattija i I. Basića, te je predstavljena knjiga Žarka Muljačića *Fortisološke studije* (Književni krug Split, 2011.). Knjigu čuvenog romanista i najznačajnijeg svjetskog fortisologa predstavili su J. Bratulić, T. Maroević i B. Lučin.

Nadbiskup splitsko-makarski mons. Marin Barišić priredio je večeru i druženje u nadbiskupiji za sudionike skupa.

U večernjem terminu predstavljene su nove knjige Centra *Studia Mediterranea*: knjiga Željka Pekovića, *Crkva sv. Petra Velikoga – dubrovačka predromanička katedrala i njezina skulptura / La chiesa di S. Pietro Maggiore – la cattedrale preromanica di Ragusa e il suo arredo scultoreo* (Omega engineering, Dubrovnik i Filozofski fakultet – Centar *Studia Mediterranea*, Split, 2010.) i knjiga Ante Miloševića, *Predromanički zvonici u Dalmaciji i ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj / Campanili preromanici della Dalmazia e della Croazia altomedievale* (Omega engineering, Dubrovnik i Filozofski fakultet – Centar *Studia Mediterranea*, Split, 2011.). Knjige su predstavili: M. Trogrlić, J. Belamarić, T. Marasović, I. Basić i autori.

27. rujna

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) nastavljen je rad međunarodnoga znanstvenog skupa SPLITSKA HAGIOGRAFSKA BAŠTINA: POVIJEST, LEGENDA, TEKST. Sudionici su bili: R. Vojvoda, H. Breko Kustura, J. Belamarić, M. Ivanišević, J. Bratulić, G. Štepanić, A. Badurina i T. Galović, R. Salvarani, T. Vladislavić, I. Botica i M. Rimac, F. Celio Cega, M. Trogrlić i M. Valente.

U popodnevnom satima predstavljena je knjiga Alene i Nevena Fazinića *Korčulanski kameni grbovi 15. – 19. st.* (Gradski muzej Korčula, 2011.) o kojoj su govorili M. Hajdić, D. Radić i autori. U nastavku je predstavljen novi broj znanstvenog časopisa *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, br. 42 (Ministarstvo kulture – Konzervatorski odjel u Splitu i Književni krug Split, 2011.). Predstavili su ga I. Fisković i glavni urednik R. Bužančić. U večernjim satima predstavljena je antologija pjesama Igora Zidića *Kost i gozba* (Matica hrvatska, Zagreb, 2011.). Uz pozdravnu riječ I. Mimice govorili su T. Maroević, I. Rogić Nehajev, M. Bešlić i autor.

28. rujna

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) točno u podne Nenad Cambi održao je predavanje pod naslovom »Galerijev edikt od 30. travnja 311., uvod u punu slobodu kršćanstva (o 1700. obljetnici)«. Uvodnu riječ održao je Davorin Rudolf.

U popodnevnom satima predstavljene su knjige Biblioteke suvremenih pisaca Književnoga kruga Split, 2011.: *Notes kroničnoga autosajdera Bože V. Žige; Između danas i sutra* Zvonimira Buljevića i *Putovanja* Tome Podruga. Uz glavnog urednika biblioteke Jakšu Fiamenga o knjigama su govorili I. Bošković, T. Raukar i autori. Odabrane odlomke pročitala je Bruna Bebić-Tudor, glumica HNK u Splitu.

U večernjem terminu predstavljena je dvojezična hrvatsko-engleska monografija *Dalmacija očima stranaca* uglednog Norvežanina Sveina Mønneslanda (Fidipid, Zagreb, i Syspress Forlag, Oslo, 2011.). Knjigu su predstavili J. Božanić i autor.

29. rujna

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) otvoren je 14. međunarodni znanstveni skup KOMPARATIVNA POVIJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI s ovogodišnjom temom: POETIKA I POLITIKA KULTURE NAKON 1910. g. Na početku je Pavao Pavličić predstavio prošlogodišnji,

dvanaesti zbornik: *Poetika i politika kulture nakon 1910. godine* (Književni krug Split, 2011.) uz pozdravnu riječ I. Mimice. Referirali su: T. Brlek, Z. A. Medve, B. Vuletić, M. Špikić, A. Quarantotto, J. Paščenko, J. Šesnić, F. J. Juez Gálvez, H. Peričić, P. Pavličić, S. Jurić, R. Hansen-Kokoruš, K. Pieniżek-Marković, M. Grdešić i C. Pavlović.

U pauzi između predavanja predstavljena je knjiga Nikole Šopa *Vesoljski obiski. Izabrane pesmi*, u prijevodu Vena Taufera, koju je uredila Fedora Ferluga-Petronio (LUD Šerpa, Ljubljana, 2009.). Uz pozdravnu riječ I. Boškovića knjigu su predstavili D. Šimundža, P. Pavličić i F. Ferluga-Petronio.

U popodnevnom je satima u prostorijama Književnog kruga (Ispod ure 3) nastavljen rad komparativnog skupa predavanjem »Split u doba hrvatskoga narodnog preporoda« koje je održao Josip Vrandečić uz uvodnu riječ Ivana Boškovića. Nakon toga je nastavljena rasprava o dotad održanim predavanjima.

U prostorijama Zavoda HAZU predstavljena je knjiga Ljerke Šimunković i Marijane Alujević-Jukić *Romanizmi u djelima Ive Tijardovića* (Filozofski fakultet Split i Književni krug Split, 2011.). Nakon pozdravne riječi B. Lučina o knjizi su govorili J. Božanić i M. Alujević-Jukić. U večernjem terminu predstavljen je izdavački pothvat Dubrovačkih knjižnica, faksimilno izdanje *Beneventanski notirani misal dubrovačke katedrale iz 12. stoljeća*, koji je pripremio i za njega uvodnu studiju napisao Miho Demović. O vrijednom pothvatu uz projekcije govorili su B. Lučin, M. Demović i I. Grazio.

30. rujna

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) nastavio je s radom 14. međunarodni znanstveni skup KOMPARATIVNA POVIJEST HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI s temom: ROMANTIZAM – ILIRIZAM – PREPOROD referatima V. Brešića, I. Boškovića, S. Coha, J. Tomašić, F. Ferluga-Petronio, S. Čuljat, K. Grgić, L. Škopljanca, T. Jukić, N. Badurine, N. Gilića i B. Kragića.

U popodnevnom satima predstavljena je knjiga šibenskog izdavača: Luka Marotti, *Malena mjesto srca moga* (Gradska knjižnica »Juraj Šižgorić«, Šibenik, 2011.). Uz pozdravnu riječ B. Lučina govorili su J. Fiamengo, J. Cvetnić, M. Zenić i autor.

U nastavku je predstavljena nova knjiga Hrvoja Čulića *Mračni se, a tek je svanulo. Zapisi osamljenika* (Stajer-Graf, Zagreb, 2011.) koju su predstavili B. Goleš Glasnović i P. Opačić dok je odabrane dijelove teksta kazivao glumac Zlatko Crnković.

2. listopada

U Zavodu HAZU (Trg braće Radića 7) predstavljena je knjiga Igora Belamarića *Dieselov motor u pogonu broda* (Školska knjiga, Zagreb, 2011.). Nakon uvoda D. Rudolfa knjigu su predstavili J. Lončarić i autor.

U večernjem terminu predstavljena je knjiga Duška Kečkemeta *Likovna umjetnost u Splitu 1900. – 1941.* (Filozofski fakultet – Centar *Studia Mediterranea*, Split i Književni krug Split, 2011.). Knjigu su predstavili uz autora I. Prijatelj-Pavičić i T. Maroević.

U nastavku je predstavljena knjiga Dasena Vrsalovića, *Arheološka istraživanja u podmorju istočnoga Jadrana. Prilog poznavanju plovni putova i gospodarskih prilika na Jadranu u antici* (Arheološki muzej Split i Književni krug Split, 2011.) o kojoj su govorili Z. Buljević, N. Cambi, J. Moser i B. Vrsalović.

Predsjednik Književnog kruga Nenad Cambi zatvorio je ovogodišnju manifestaciju i najavio novu u rujnu 2012. godine.

(Sastavila Vinka Glunčić-Bužančić)